

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İRAN’IN ULUSAL BÜTÜNLÜĞÜ
VE
GÜNEY AZERBAYCAN SORUNU**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan
Gün TAŞ

İSTANBUL, 2014

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İRAN’IN ULUSAL BÜTÜNLÜĞÜ
VE
GÜNEY AZERBAYCAN SORUNU**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:

Gün TAŞ

Öğrenci No:

120771017

Danışman

Prof. Dr. Şenol DURGUN

İSTANBUL, 2014

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ **İran’ın Ulusal Bütünlüğü ve Güney Azerbaycan Sorunu** ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 29/09/2014

Gün TAŞ

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

29/09/2014

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Programı yüksek lisans öğrencilerinden 120771017 numaralı **Gün TAŞ'ın** "Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim Yönetmeliği"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**İran'ın Ulusal Bütünlüğü ve Güney Azerbaycan Sorunu**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 16.09.2014 tarih ve 2014/25 sayılı toplantısında seçilen ve Ayazağa Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (50) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile **Kabul/Red veya Düzeltme** kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
PROF.DR.ŞENOL DURGUN

ÜYE
DOÇ.DR.İLYAS SÖZEN

ÜYE
PROF. DR. MEHMET FİKRET GEZGİN

Adı ve Soyadı : Gün TAŞ

Danışmanı : Prof. Dr. Şenol Durgun

Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans, 2014

Alanı : Uluslararası İlişkiler

Anahtar Kelimeler : İran, Güney Azerbaycan, İran'ın Ulusal Bütünlüğü, Güney Azerbaycan Sorunu, İran Milliyetçilik İdeolojileri, İran Etnik Topluluklar, İran'da Etno-politik Hareketler, İran İslam Devrimi

ÖZ

İRAN'IN ULUSAL BÜTÜNLÜĞÜ VE GÜNEY AZERBAYCAN SORUNU

İran, jeopolitik ve jeostratejik açıdan Orta Asya'nın hem Orta Doğu'ya hem de Avrupa'ya açılan kapısı konumundadır. İran multi-etnik yapıya sahip bir ülkedir. İran'ın içinde başta Farslar olmak üzere Türkler, Kürtler, Araplar, Beluçlar, Lorlar, Türkmenler gibi birçok etnik topluluk yaşamaktadır. İran, içindeki bu etnik topluluklara karşı asimilasyon, Farslaştırma ve siyasi, ekonomik, hukuki, idari, sosyal politikalar uygulayarak bütünlüğünü sağlama yoluna gitmiştir. İran'ın uygulamış olduğu kimlik politikaları sonucunda, içinde yaşayan bütün etnik toplulukların kendi benliklerini koruma yoluna sevk etmiştir. İran'da modernizm ile birlikte Meşrutiyet Devrimi kendisini göstermiş, ardından 1920-24'te milliyetçilik akımlarıyla birleşerek İran İslam Devrimine (1979) kadar İran iktidarının temel siyasi ideolojisi olmuştur. İran İslam Devrimiyle birlikte İran, hem siyasi ve idari hem de toplumsal ve sosyal olarak bir dönüşüm yaşamış ve bu devrimsel dönüşüm modern devrimlerle karşılaştırılabilecek bir seviyeye ulaşmıştır. İslam Devrimi sonrası İran, ulusal bütünlüğünü “İslam dininin temel prensipleri” ve “Fars milliyetçiliği” üzerine inşa etmiştir. İran İslam Devrimi öncesi etnik topluluklar üzerinde uygulanan kimlik politikaları, devrim sonrası da etkisi devam etmiştir. Bu tez çalışmasında, İran'ın ulusal bütünlüğünün temelinde ve ulusal bütünlüğün oluşumunda yer alan unsurlar, kimlik politikaları ve uluslaşma sürecinde kullanılan stratejiler, argümanlar ve

ideolojiler ele alınmıştır. Bununla birlikte İran'ın, ulusal bütünlüğünü oluşturmak için öne sürdüğü veya uyguladığı kimlik ideolojileri (Fars milliyetçilikleri), başta Güney Azerbaycan Türkleri olmak üzere diğer etnik toplulukların ve bölgelerin nasıl etkilendiğı ve karşı tepkilerin boyutları da incelenmiştir.

Name and Surname : Gün TAŞ

Supervisor : Prof. Şenol DURGUN

Kind and Date : Master, 2014

Major : International Relations

Key Words : Iran, South Azerbaijan, Iran's National Integrity, The Issue of South Azerbaijan, Iran Nationalism Ideologies, Iran Ethnic Communities, Ethno-political Movements in Iran, The Iranian Islamic Revolution

ABSTRACT

IRANIAN'S NATIONAL INTEGRITY AND THE SOUTHERN AZERBAIJAN ISSUE

Iran is situated as a gateway of the Central Asia to both the Middle East and Europe in terms of geopolitics and geostrategy. Iran has a multi-ethnic structure. The Islamic Republic of Iran currently is home to many ethnic peoples including without limitation to Turks, Kurds, Arabs, Balochs, Lurs and Turkmens as well as Persian. Iran has imposed assimilation and Persianization policies in addition to several public, legal, administrative and social policies to secure its national integrity. As a result of the identity policies implemented in Iran, all ethnic communities in the country are driven to protect their own national identities. Modernism led Iran to the Constitutional Revolution and the unification of the nationalist movements between 1920 and 1924, remaining in effect as the core political ideology until the Islamic Revolution in 1979. Following the Islamic Revolution, Iran experienced some sets of political, administrative, societal and social transformation and this revolutionary transformation reached to a level which can be compared to all prominent modern revolutions. Iran built its national identity on the core principles of Islam and Persian nationalism in the course of revolution. The pre-revolutionary identity policies imposed on the ethnic communities remains in effect on the ethnic communities in

Iran. This thesis study is aimed to cover major elements included in the foundation and development of Iran's national integrity, identity policies and strategies, arguments and ideologies adopted in the course of Iran's nationalization process. In addition to this aim, Iranian identity ideologies suggested and adopted to materialize its national integrity (Persian nationalisms), how it affects other ethnic communities including particularly the Southern Azerbaijani Turks and surrounding regions and magnitudes of response to these effects are examined in relation to the said elements.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

TABLolar LİSTESİ	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAMLARIN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	5
1.1.1. Ulus, Uluslaşma	5
1.1.2. Ulusal Kimlik, Etnik Kimlik	18
1.1.3. Ulusal Bütünlük/ Milliyetçilik	29
1.2. MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI.....	39
1.2.1. İlkçiler/İlkçi (Primordialist) Yaklaşım	39
1.2.2. Modernistler/Modernist Yaklaşım	44
1.2.3. Etno-Sembolistler/Etno-Sembolist Yaklaşım	47
1.3. MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE MİLLİYETÇİLİĞİN ÇEŞİTLERİ.....	50
1.3.1. Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı	50
1.3.2. Teritoryal Batı Milliyetçiliği	52
1.3.3. Kültüralist Doğu Milliyetçiliği.....	56

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN ULUSLAŞMA SÜRECİ VE DİNAMİKLERİ

2.1. İRAN (FARS) KİMLİĞİ VE TARİHSEL SÜREÇLERİ	62
2.2. İRAN'DA ETNO-POLİTİK HAREKETLERİN ULUSLAŞMA SÜRECİNE ETKİLERİ.....	76
2.2.1. İran'da Toplumsal Dinamikler ve Etnik Gruplar	77
2.2.2. İran Çağdaş Tarihi İçinde Meydana Gelen Etno-politik Hareketler	94
2.2.2.1. İran'daki Etno-politik Hareketlerin Genel Teorik Çerçevesi	94
2.2.2.2. Kaçarlar Dönemi Etno-politik Hareketler ve İktidarın Etnik Topluluklara Karşı Tutumu	99
2.2.2.3. Pehlevi Dönemi Etno-politik Hareketler ve İktidarın Etnik Topluluklara Karşı Tutumu.....	101
2.3. İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DİNAMİKLERİ	103
2.3.1. İran İslam Devriminin Genel Özellikleri ve Niteliği	103
2.3.2. İran İslam Devriminin Modern Çağ Devrimleriyle Karşılaştırılması	109
2.3.3. İran İslam Devrimi Sonrası Meydana Gelen Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler	112
2.4. İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN ULUSAL KİMLİĞİNDE FARKLILAŞMA	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN GÜNEY AZERBAYCAN SORUNU

3.1. GÜNEY AZERBAYCAN VE GÜNEY AZERBAYCAN'IN TARİHSEL ARKAPLANI	120
3.1.1. Güney Azerbaycan'ın Jeopolitik - Jeostratejik ve Sosyo-Kültürel Özellikleri.....	122
3.1.2. Güney Azerbaycan'ın Tarihsel Arka planı	125
3.1.3. Güney Azerbaycan Türklerinin Bağımsızlık Hareketleri ve Milliyetçilik Akımları	128
3.2. İRAN İSLAM DEVRİMİ ÖNCESİ VE SONRASI İRAN YÖNETİMİNİN GÜNEY AZERBAYCAN ÜZERİNDE UYGULADIĞI KİMLİK POLİTİKALARI	136

3.2.1. Pehlevi Döneminde, İran Yönetiminin Güney Azerbaycan Üzerinde Uyguladığı Kimlik Politikaları.....	137
3.2.2. İran İslam Devrimi Sonrası, İran Yönetimlerinin Güney Azerbaycan Üzerinde Uyguladığı Kimlik Politikaları	139
SONUÇ	147
KAYNAKÇA.....	154

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1. İran'daki, İranî, Samî ve Türkî Toplulukların Nüfusları ve Yaşadıkları Bölgeler	88

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 1. İran'ın Dünya Üzerindeki Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu	60
Şekil 2. İran'ın Ülke İçindeki Bölgesel Etnik Dağılımı	87
Şekil 3. İran'ın Etnik-Dilsel ve Dinsel Nüfus Dağılımları	89
Şekil 4. Güney Azerbaycan Bölgesi	120
Şekil 5. “12 Mayıs 2006” Tarihli İran Gazetesinin Cuma Ekindeki Karikatür	135

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
Bkz.	: Bakınız
DP	: Demokrat Parti
GAMOH	: Güney Azerbaycan Milli Oyanış Hareketi
KOMELA	: Marksist Kürt İşçileri Devrimci Örgütü
MHCP	: Müslüman Halkın Cumhuriyet Partisi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
PEJAK	: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan)
SAVAK	: İran İstihbarat Teşkilatı (Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar)
SDP	: Sosyal Demokrat Parti
TBH	: Tütün Boykot Hareketi
TUDEH	: İran Kitlelerin Partisi (Hezb-e Tudeh-ye Irān)
Vb.	: Ve Benzeri
Yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

İran ırksal, dilsel, dinsel, etnik topluluk, kültür ve millet olarak dünyanın en karmaşık bölgelerinden hatta ülkelerinden birisidir. En az altı dine bağlı grup/ topluluk, ondan fazla mezhep, en az sekiz etnik ırk ve yüzlerce lehçe-şive ile meydana gelen dil grupları, farklı kültür, gelenek ve aidiyetlere sahip kitleleri içinde barındıran İran’da, bütün kamusal alan içinde veya dışında ve ülke genelinde, siyasi, hukuksal, ekonomik, sosyo-kültürel, dini haklardan faydalanma imkânı olan topluluk sadece Farslılardır.

İran, geçmiş tarihinden günümüze sırasıyla, bin yıllık Pers İmparatorluğu, ardından İslamiyet’in kabulüyle Arap yönetimi, sonrasında bin yıllık Türk devletleri hâkimiyeti, 1828-1953 yılları arasında Rusya’nın ve İngiltere’nin bölgeyi işgali ve sömürge dönemi, 1953-79 arası ABD’ye dolaylı bağlı yarı mandalık dönemi ve 1979-sonrası her alanda bağımsızlığını eline alan bir ülke olmuş ve İran devletleşme sürecinde/oluşumunda en etkin ve başat rol oynayan topluluk İran ulusal sınırlarında yaşayan “Türkler” olmuştur.

Güney Azerbaycan bölgesi, 1828 yılında Rusya-İran arasında yapılan Türkmençay Antlaşmasıyla ikiye bölünmüş olan Azerbaycan topraklarının güney kısmında ve İran’ın da kuzey kısmında kalan bölgedir. 1828 tarihinden günümüze dek Güney Azerbaycan bölgesi, İran yönetiminin tarafından çeşitli asimilasyon ve Farslılaştırma politikaların uygulandığı bir bölge haline gelmiştir. Özellikle, Kaçarlar hanedanlığından sonra İran yönetimini eline geçiren Pehlevi hanedanlığı döneminde uygulanan ve İran İslam Cumhuriyeti sonrası devam eden Fars milliyetçiliğine karşı Güney Azerbaycanlı Türkler, daima mücadele ve kendi benliğini koruma yollarına girişmişler ve birçok ayaklanma, isyan ve bağımsızlık hareketleri gerçekleştirmişlerdir. İran’ın ulusal bütünlüğü, İran’ın içinde yaşayan başta Azeri Türkleri olmak üzere diğer etnik topluluklara karşı uygulanan politikalarla şekillendiğini araştırmalarda gözlemlenmektedir.

İran'ın, Fars edebiyat dili ve İslam'ın Şii mezhebinin temel prensipleri baz alınarak oluşturulan İran Fars kimliği, devletin ana ideolojilerinden biri olmuştur. Araştırmalarda İran Fars kimliği, İran'ın içinde bulunan farklı dini, etnik toplulukların hepsinin Fars olduğu, Fars olmayanları veya direnenleri Farslılaştırma politikalarının uygulandığı bir kimlik olarak görülmektedir. İran'ın ulusal bütünlüğünün birincil derecedeki argümanı, bu kimikleştirme politikalarıdır. Bununla birlikte, bu kimikleştirme politikaları etnik sorunlara ve özellikle bölgesel sorunlara neden olmaktadır. İran'ın etnik ve bölgesel sorunların başında da Güney Azerbaycan sorunu yer almaktadır.

Bu çalışmada, İran'ın ulusal bütünlüğünün hangi temeller üzerine inşa edildiğini, ulusal bütünlüğünü koruma adına gerçekleştirdiği kimlik politikaların ve stratejilerin neler olduğunu, İran Fars kültürünü, kimliğini ulusal sınırlar içinde bulunan etnik topluluklara karşı nasıl korunduğu ve sürekliliğinin sağlandığını, İran'ın etnik sorunların başında gelen ve İran'da Farslardan sonra en fazla nüfusa sahip Güney Azerbaycan Türklerine ve bölgeye karşı uygulanan stratejiler ve gerçekleştirilen politikaların neler olduğunu, Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türklerin mevcut taleplerinin ve isteklerinin ne olduğu ve bu taleplerin ne ölçüde gerçekleştirildiği konuları üzerinde durulmaktadır.

Dünya kamuoyunda ve siyasetinde İran, daima dinamik bir konu olarak seyir izlemiştir. Uluslararası sistemde gerçekleştirdiği politikalar, ihraç etmeye çalıştığı ideolojiler, yarattığı dost ve düşman ülke algısı, iç dinamikler olarak ülkenin yönetilme ve idari sistemleri, kamu ve kültür politikaları, uluslararası konjonktürde dikkati çeken gelişmelerdir. İran'ın iç ve dış dinamiklerine ve uluslararası kamuoyunda gündeme gelen gelişmelere binaen hazırlanmış bu çalışmada, İran'ın ulusal bütünlüğünü, etnik yapıları, etnik politikaları, kimlik ideolojileri, milliyetçilik argümanları ve din/dil/tarih/kültür stratejileri değerlendirilmiştir.

İran ulusal bütünlüğü ve Güney Azerbaycan sorunu ile ilgili yapılan bu araştırmadaki amaç, İran'ın ve Güney Azerbaycan'ın siyasi, sosyo-kültürel, toplumsal özelliklerini irdelenerek oluşturulan ideolojik söylemler, kimlikler, milliyetçilik

akımları ve bunun üzerinden uygulanan veya amaçlanan politikaların analizini ve sentezini yapmak, gündeme gelmeyen veya üzerinde az sayıda akademik araştırma yapılan İran'ın ulusal bütünlüğü ve Güney Azerbaycan hakkında uluslararası ve ülke kamuoyunda bilinirliğini arttırmayı sağlamaktır.

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, 29 Mayıs Üniversitesi İslami Araştırmalar Merkezi Kütüphanesi (İSAM), Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, American Research Institute in Turkey Istanbul Center (Amerika Araştırma Enstitüsü) Kütüphanesi, İslam Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi kaynakları kullanılmış olup, İran ulusal bütünlüğü ve Güney Azerbaycan sorunu hakkında tezler, makaleler, raporlar, dergiler ve internet ortamında bulunan kurumsal veya kişisel araştırma verilerden ve eserlerden faydalanılmıştır.

İran'ın ulusal bütünlüğünü ve Güney Azerbaycan sorunu hakkında İranlı ve Azeri araştırmacıların ve konu hakkında üst düzeyde araştırma yapan yabancı ve Türk akademisyenlerin/yazarların analizleri, değerlendirmeleri referans alınmış ve incelenmiştir. Çalışmanın temelinde teorik bir çerçeve oluşturulmuş ve bu teorik çerçeve dâhilinde tarihsel ve beşeri-sosyal-kültürel-coğrafi metodları ile etüt edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra uluslararası sistemi göz önünde tutarak İran'ın uluslaşma öncesi ve sonrası iç/dış dinamiklerini, Güney Azerbaycan bölgesinin siyasi, toplumsal, sosyo-kültürel, idari vs. yapılarını tarihsel ve güncel dünya konjonktürünü takip ederek, metin ve içerik analizi metodları da kullanılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kavramsal ve teorik bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmış ve ulus, uluslaşma, ulusal ve etnik kimlik, ulusal bütünlük ve milliyetçilik gibi kavramlar değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra milliyetçilik kuramları, milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve izlediği seyir, çeşitleri irdelenmiş ve açıklanmıştır. Bu şekilde çalışmanın temel zemini oluşturulmuş ve yapılacak olan analizler için referans teşkil edilmeye çalışılmıştır. Genel çerçevede, ulus ve milliyetçilik ile ilgili kavramların tanımları ve özellikleri, milliyetçilik

kuramları olan ilkçi yaklaşım, etno-sembolist yaklaşım ve modernist yaklaşımın değerlendirilmesi ve son olarak milliyetçiliğin doğuşu ve tarihsel gelişimi, Teritoryal (Batı) milliyetçiliği ve Kültüralist (Doğu) milliyetçiliği gibi milliyetçilik çeşitleri açıklanmış ve analizlerde bulunulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde, İran'ın uluslaşma sürecini ve dinamikleri irdelenmiştir. İran'ın çağdaş tarihinden günümüze kadar ki süreçte benimsenmiş İran Fars kimlikleri, kimliksel bakış açıları ve algıları açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, İran çağdaş tarihinde kimlik üzerinden uygulanan politikaların etno-politik hareketleri ortaya çıkarması, İran'daki etno-politik hareketlerin İran uluslaşma sürecine etkileri, İran içindeki toplumsal kesimleri ve etnik toplulukları, etno-politik hareketlerin genel teorik çerçevesi, gerçekleşen etno-politik hareketleri/olayları ve İran çağdaş tarihi içinde yer alan Kaçarlar ve Pehlevi dönemdeki iktidarların etnik topluluklara karşı tutumları irdelenmiştir. Ayriyeten, İran İslam devriminin dinamikleri, özellikleri, Batı devrimleriyle karşılaştırılması, İran İslam devrimi sonrası etnik topluluklara uygulanan politikalar, sosyal, ekonomik, siyasal gelişmeler ve özellikle İran İslam devrimi sonrası İran'ın ulusal kimliğindeki farklılaşmalar ve değişimler ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Güney Azerbaycan bölgesinin coğrafi, jeostratejik ve jeopolitik konumunu, Güney Azerbaycan bölgesinin ve bu bölgede yaşayan Türklerin tarihsel arka planını, Güney Azerbaycan Türklerinin, İran çağdaş tarihinden günümüze dek İran yönetimine karşı milli mücadeleleri ve bağımsızlık hareketlerini, bu çerçevede oluşan milliyetçilik akımları incelenmiştir. Aynı zamanda İran İslam Devrimi öncesi Pehlevi dönemi ve İran İslam Devrimi sonrası Humeyni-sonrası dönemlerinde, İran yönetiminin Güney Azerbaycan bölgesine ve bölgede yaşayan Türklere karşı uygulanan kimlik politikaları karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAMLARIN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Konu İran'ın ulusal bütünlüğü olunca, ulusal bütünlük ile ilgili literatürde geçen kavramların analizi önem arz etmektedir. Bu kavramlar da ulus, uluslaşma, ulusçuluk, ulusal kimlik, etnisite, etnik kimlik ve milliyetçiliktir. Bu kavramlar genellikle tanımlamalarda ve yorumlamalarda birbirleriyle karıştırılmakta veya biri diğerinin anlamıyla açıklamaktadır. Aslında bu kavramlar birbirinden farklılık arz etmektedir. Geçmişte ulus, uluslaşma/ulusçuluk, ulusal bütünlük, ulus-devlet, millet, milliyetçilik, etnisite vb. kavramlar aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktaydı. Lakin günümüzde kavramların arasındaki farklılıklar sistematik olarak ortaya çıkmış ve kendi aralarında ayrı analizler, tanımlamalar yapılma mecburiyetini doğurmuştur.

Giddens, ulus- devlet, ulusçuluk, vb. kavramları birbirinden farklı anlamlar taşımakta olduğunu ve ulusçuluğu; siyasi veya sosyolojik açıdan çok psikolojik olarak nitelemekte, ulus ve ulusçuluk kavramları modern devletlerin yapı taşı oluşturduğunu ve ulusçuluk, ulus olmadan bir anlam taşımadığını dile getirmektedir.¹ Bu çerçeveden bakarak; ulus, ulusçuluk/uluslaşma, ulus-devlet, millet, milliyetçilik, milli-etnik kimlik, ulusal- toplumsal bütünlük ve etnisite kavramlarını ayrı ayrı analiz etmemiz gerekecektir.

1.1.1. Ulus, Uluslaşma

Ulus kavramı bütün disiplinleri içine alacak şekilde ve farklı bilimlerin içerisinde farklı tanımlamalara maruz kalan bir kavramdır. Bu yüzden kendi içinde karmaşık ve tutarsızlıklar barındırabilmektedir. Ulus kavramı, sosyoloji disiplininin de farklı tanımlanırken, hukuk, uluslararası ilişkiler, siyaset vb. disiplinlerde de farklı izdüşüm tanımlara sahiptir. Bunun nedeni, bu bilim dallarının kendi olgularıyla kavrama

¹ Ezgi Germeç Tanrıverdi, *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Ulus-devlet* (Giddens, Bauman, Habermans Örneği), Sakarya Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü – Doktora Tezi, Sakarya, Aralık 2008, sf. 69-70.

yaklaşması ve bu bilim dallarının içinde bulunan araştırmacıların kavrama farklı bakış açılarından bakmasıyla alakalıdır.

Ulus kavramının bu karmaşıklığını Erözden şöyle açıklamaktadır: “ Ulus, bir sosyolog için, aynı etnik kökene sahip olma bilincini, siyasi sadakat bilinciyle birlikte, grup aidiyetin belirleyici unsuru haline dönüştüren kurumsallaşmış siyasi iktidar unsuru içeren bir örgütlenmeye sahip olsun ya da olmasın insan topluluğu anlamına gelebilir. Oysa bir hukukçu için aynı kavramın içeriği; ‘bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı insan topluluğu tanımında somutlaşabilecektir’. Buna karşılık, uluslararası ilişkiler disipliniyle uğraşan bir bilimci için, Birleşmiş Milletler teriminde içeriğini açıkça bulduğumuz üzere, ‘ulus’, kolaylıkla devlet adını verdiğimiz siyasi birim anlamında kullanabilecektir.”²

Ulus kavramı ile alakalı günümüzde birçok tanımlamalara ve çeşitlendirmeye /özelliklerine rastlamamız mümkündür. Ş. Durgun’un “Modernleşme ve Siyaset” adlı eserinde ulusun özelliklerini devletle ilişkilendirerek iki farklı tez ileri sürmektedir. “İlki, bir grup insan, ulus olarak zaten oluşmuşlarsa, önceden tanımlanmış bir çeşit bütüncül rûhaniyatı teşkil etmişler demektir. Böylece, moral yönden kendilerinin sahip olduğu bağımsız bir devlet oluşturmayı kendileri için vazife olarak görürler. Kendilerine ait bir devlet kurdukları zaman, onun temel vazifesi olarak, iç ve dış düşmanlara karşı ulusun birliğini korumayı hedefler. İkinci olarak, bir devlet çok çeşitli insanlardan oluşuyorsa, o bir ulus değildir. Haliyle ulus olabilmek için vatandaşlarını uygun bir şekilde homojenleştirmeye çalışması ve görünmez ruhani bir bütün içerisinde bu farklı insanları yoğurmaya gayret etmesi gerekir.”³

Ulus, aynı kökene sahip insan topluluklarının bir araya gelmesinden ziyade aynı kültüre, aynı duygulara, inanç ve ortak değer yargılarına sahip insan topluluğunun bir araya gelmesidir. Gellner’e göre, ulusçuluğun bir takım modern ve yakın tarihimizde meydana gelen toplumsal koşulların ve süreçlerin sonucunda belirmiş bir akım olarak görür ve “ulus” da bireylerin inançları, sadakat duyguları ve birbirlerine

² Ozan Erözden, Ulus- Devlet, XII. Levha Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul, Ocak 2008, sf. 5.

³Şenol Durgun, Modernleşme ve Siyaset, Binyıl Yayınevi, I. Baskı, Ankara, 2010, sf. 55.

karşı dayanışma içinde olmaları çerçevesinde yaratılan insan inşası bir olgu olduğunu dile getirir.⁴

Bir ulusun oluşmasında en temel argüman ise kültürel birliktelik ve kültürel normlardır. “ Kültürel norm, üyeliklerine yükümlülükler getiren beklentileri, zorunlulukları ve reçeteleri birleştirir. Bir İngiliz yalnızca Shakerpeare’in dilini konuşması değil, ayrıca beyaz olması beklenir-ki bu doğuştan, kültürel bakımdan ve anadiliyle İngiliz olan, ancak renk pigmentleri yüzünden gerekli sterotipe uymayan insanı zor durumda bırakır. Polonyalılar ve Hırvatlar Katolik, İranlı’lar Şii olmak, Fransız ise Katolik olmasalar bile en azından kesinlikle Müslüman olmamak zorundadırlar.”⁵

Benzer şekilde kültürel bir norm’un yanı sıra “ulus” toplumsal bir oluşum ve toplumsal bir dizayn olma söz konusudur. Althusser; birçok toplumsal dizayn’ın birden fazla üretim tarzının bir araya gelmesiyle kurulu olduğunu dile getirir.⁶ Burada da anlaşılabacağı üzere “ulus” kültürel normlar ve toplumu dizayn eden bir takım üretim tarzları sürecinde meydana gelmektedir.

Genel çerçevede baktığımızda ulusun oluşabilmesi için bir toprağa sahip, üzerinde sınırları belirlenmiş bir ülkeye ve bu ülkede her insanın yurttaş veya vatandaş statüsüyle birleşmesi gerekmektedir. “ Ulus; belli bir toprak parçasının üzerinde bölük pörçük duran parçaların, ulusal pazar çerçevesinde birleşmeleri üzerine oluşan ülkeye dayanır ve çok kalın çizgileri itibariyle bu coğrafya üzerindeki çeşitli ve farklı etniklerin, kandaşlık ve yerelliklerinden koparak bir vatandaşlar şirketi oluşturmaları ve ülkeyi müşterek mülkiyet olarak sahiplenmeleridir.”⁷ Bu sahiplenme, egemenlik düzleminde gerçekleştirilen ve tarihsel bir objeye temellendirilerek yapılmaktadır. Schaneppey’in “ulus” tanımında bunu açıkça görmek mümkündür: “ Ulus, özgül

⁴ Ozan Erözden, a.g.e. sf. 12.

⁵ Ernest Gellner, Milliyetçiliğe Bakmak, Çev. Simten Coşar-Saltuk Özertürk-Nalan Soyank, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2009, sf. 68

⁶ Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, Irk Ulus Sınıf, Çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, IV. Baskı, İstanbul, 2007, sf. 10

⁷ Mehmet Ali Kılıçbay, Uyruktan Vatandaşa Geçimden İktisada, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996, sf. 90

niteliklerinin kesin tanımlarla çözümlenmesi gereken özel bir siyasal birim şeklidir. Her siyasal birim gibi ulus da içte, içine aldığı halkları kapsamak ve dışta da siyasal ulus birimlerinin varlığı ve aralarındaki ilişkiler üzerine kurulu bir dünya düzeninde kendi tarihsel bir özne olarak kabul ettirebilmek için savunduğu egemenliği ile tanımlanır.”⁸

Ulus, “... kültürel, dilsel ve az da olsa etnik olarak homojen olup, ailevi bir hissiyatla kendi bilincine hâiz dayanışmacı sosyal bir gruba ve özel bir yeryüzü ülkesine, evlerine sahip olup, bunlara son derece bağlıdır. Aynı dili konuşan, aynı âdetleri paylaşan, kendilerini benzer nitelikteki başka gruplardan ayıran, belirli ahlâki özellikler taşıyan insanlar topluluğunun adıdır ulus.”⁹

Ernest Renan’ın 1882’de yayınlanmış olduğu “Ulus Nedir?” başlıklı makalesinde, “ ‘bir ulusun varlığı, günlük halk oylamasıdır’; yani ulusun var olması için , ‘üyelerini ortak bir hayatı devam ettirme arzularını bildirmeleri’ gerekir. Eğer böyle bir kabul-yani, ulusu kurucu nitelikteki sembolik yapılandırmaların nesnellğine birey aklının katılımı- canlılığını kaybeder veya sona ererse, o zamanulus toplumsal biçimi dağılma tehlikesiyle karşılaşır”.¹⁰ Bu da uluslaşma sürecinin gerçekleşmemesi manasına gelmektedir.

Ulusun oluşumunun gerçekleşmesi tarihin belirli süreçlerinden geçerek vücut bulmuştur. Bu tarihsel oluşum sürecini A.Y. Sarıbay, dört tarihsel sürece bağlamaktadır. Birincisi; XVI. Yüzyıldan Fransız devrimine kadarki dönemde yapılan, üst sınıf kesimin gerçekleştirdiği ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel bütünleşmelerin gerçekleştirdiği devlet yapım sürecidir. İkincisi; okul, kitleleri harekete geçiren iletişim aygıtları, askerlik vs. kitlelerin içindeki seçkinler ile köşeye itilmiş sınıfların arasında ilişkiyi dizayn eden kanallar sayesinde bu sınıfların sisteme dâhil olması ve yeni kimlik duygularının oluştuğu süreçtir.

⁸ Dominique Schaneppe, Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair, Çev. Özlem Okur, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995, sf. 33

⁹Şenol Durgun, Modernleşme ve Siyaset, a.g.e., sf. 53.

¹⁰ Steven Grosby, Hans Freyer’in Nesnel Akıl Kuramı: Kültür Felsefesine Giriş Başlıklı Kitabına Giriş, Toplum Bilimleri Dergisi, Temmuz- Aralık 2011, sf. 221-222

Üçüncüsü; cemaat veya toplum içindeki bireylerin tebaalıktan vatandaşlığa/ yurttaşlığa geçişin olduğu, iktidarın denetleyecek muhalefet kesimin, partinin, siyasi ifadenin kurumsallaşmış ve güvence altına alınmış şekilde varlığının olması, seçme ve seçilme konusu halk tabanına daha geniş haklarla yayılması ve dâhil edilmesi, siyasi parti yapılanmalarının kitleleri amaçları ve çıkarları doğrultusunda harekete geçirdiği süreçtir. Dördüncüsü; kamu refahının oluşturulması ve artırılması bağlamında hizmetlerin/iştiraklerin genişletilmesi, ulusal çerçevede ekonomik kalkınma planlarının yapılması, devletin idari anlamda ünitelerinin artırıldığı ve sosyal refah devleti modelinin oluşturulduğu süreçtir. Sarıbay, bu süreçler ulus/ uluslaşma sürecinin dinamiklerini oluşturduğunu dile getirir.¹¹

Adam Smith ise, ulusu; egemenlik çerçevesinde oluşturulan devlet yapılanmasının içindeki her türlü siyasi birim olarak dile getirmektedir. “Modern anlamda ulus olma bilincinin yerleşmediği dönemlerde, belli bir coğrafi mekânı farklı etnik kökenlerden gelen egemenler yönetebilirken ve bu durum yönetilen grup için çok önemli değilken modern anlamdaki ulus kurgusunda yöneten ve yönetilen tüm toplumsal etnik gruplar aynı orijinde birleşirler. Bu durum ulusun kültürel bağının oluşmasını ve aynı zamanda da yeni bir toplumsal ruh halini, yani ortak yaşam tarzının gelişmesini beraberinde getirmiştir”.¹²

Ş. Durgun ise, ulusu beş özellik üzerinden açıklamaya çalışır. Bunlardan birincisi; ulus, homojen bir kültürel birikim ile farklı gelenek, aidiyet, bireylerin arasındaki iletişim tarzları, din, dil, efsanevi özellikler, algılar, hissiyatlar vs. karakterize edildiğini, farklı bir kimlik veya bireyselliğe sahip olduğunu ve diğerlerinden kesin çizgilerle ayrıldığını dile getirir. İkincisi; ulus, belli bir üslup yaratarak yurttaşlarına/vatandaşlarına etkide bulunduğunu, şekillendirdiğini, özel bir kimlik vererek şahsiyetlerinin oluşturduğunu söylemektedir. Üçüncüsü; ulus, içinde barındırdığı her bireyin özel bir anayasayla veya vatanla ilişkilendirildiğini ve ulus ile ülkenin birbirine bağlı olduğunu, ülkenin ulustan mahrum olması sosyal, kültürel ve

¹¹ Ali Yaşar Sarıbay, Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, Everest Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2008, sf. 116-117.

¹² Numan Durak Aksoy, Halis Adnan Arslantaş, Ulus, Ulusçuluk ve Ulus- Devlet, TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları)- XXVIII/2010-Güz, sf. 35-36.

fiziki bütünlüğünün bozulacağını ifade etmektedir. Dördüncüsü ise; ulus içindeki bireylerin ortak bir soyla birleşmesi sonucu (kan bağı, evlilik ilişkileri, akrabalık vb.) birbirlerine sadakatin ve bağlılığın artacağını ve bu şekilde bağlı bulunduğu fiziki anlamdaki ülkelere vatan veya anayurt olarak sahipleneceğini ve sadık olacaklarını söylemektedir. Beşincisi; ulus, kendilerinin “kim” ve “nasıl meydana geldikleri” ile ilgili düşüncelerinde kuvvetli bir aidiyet hissiyatı ve tarihsel süreç içinde nasıl vücut bularak geliştiklerini gibi bir algı paylaşmasına ve “biz”lik duygusunun, birlikte yaşama isteğinin, içte “düşman” algısı olmayan bir toplum yaratılmaya çalışıldığını dile getirmektedir.¹³

Ulusun oluşmasının ve ulus niteliğini kazanmasının şartlarını ve gerekliliklerini özet şekilde maddeleştirmeye çalışırsak: Ulusun oluşabilmesi için; Tarihsel bir özneye dayandırması, belirli bir toprak parçasına sahip olması, üzerinde yaşadığı toprak parçasında bulunan her türlü etnik farklılıklara sahip bireylerin dayanışma ve birliktelik duygusuna sahip olması, etnik kimlikleri, yerellikleri bir kenara bırakarak, yurttaşlık/vatandaşlık gibi siyasi bir statüye geçişi olması, kendisini ulus olarak dış dünyadaki yapılanmalar (devletler, örgütler vs.) tarafından tanınmaları ve egemenliğini kabul etmeleri, ırksal yapılanmaların dışında siyasi halk yapılanmalarını içermesi, kültürel birlikteliğe ve kültürel normlara sahip olması, temelinde insan inşasının olması gibi unsurlar ulusun vazgeçilmez prensipleridir. Buna ek olarak yine ulus, “ hem dâhili devlet hem de diğer devletler tarafından tepkisel olarak gözetilen, üniter bir yönetime konu olan ve açıkça belirlenmiş bir bölge içerisinde var olan bir ortaklıktır”.¹⁴

Avrupa’da ortaya çıkan “ulus” kavramı ve ulus çerçevesinde kurulmaya başlanan devletlerin meşruluğunu oluşturmaları gerekmektedir. Bu nedenle meşruluğu sağlayacak argümanlar bulunmaya çalışılmıştır. İşte bulunmaya çalışılan bu meşruluk argümanları o toplumu veya belli bir toprak parçasında (ülkede) yaşayan

¹³Şenol Durgun, Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus- Devlet Midir?, Gazi Üniversitesi-İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, Ankara, 2000, sf. 114-115.

¹⁴Anthony Giddens, Ulus – Devlet ve Şiddet, Çev. Cumhur Atay, Devin yayınları, İstanbul, 2005, sf. 159

vatandaşların/yurttaşların uluslaştırmaya/uluslaşmaya sebep olmuştur. Yani bir ulustan bahsetmenin meşruluğu “uluslaşmaydı”.

Yeni oluşturulan ulus-devletin yöneticileri/kurucuları, devletlerinin gücünü ortaya çıkarabilecekleri ve bu gücü kullanabilecekleri bir takım araçsal unsurlarla *uluslaşma* sürecine girerek *uluslaştırma* politikalarını devreye sokmak zorunda kalmışlardır. Bu araçsal unsurlar; ekonomik, ideolojik, kültürel, sosyal, hukuksal, siyasal, eğitim gibi araçlardır. Bu uluslaşma sürecinin hedefe ulaşmasında kullanılan en önemli ideolojik araç ya da aygıt laiklik olduğu görülür. Sorgulanamaz/eleştirilemez dinsel egemenlikten ulus egemenliğine veya ümmet toplumundan halk/ulusal topluma geçişte ideolojik araç olarak “laiklik” temel rol oynamıştır.¹⁵

Ulusçuluğun ortaya çıkışı ve oluşturulması belirli süreçler çerçevesinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Genellikle bu süreçler; “Toplum bilincini yaratma”, “Devletin Dili”nin oluşturulması, “Anavatan” düşüncesinin belirlenmesi ve “Oluşturulan düzen/sistemin kiteselleştirilmesi” olmak üzere dört süreçten bahsedebiliriz.

Uluslaşma süreçlerinden ilki olan “Topluluk bilinci yaratma” süreci aslında var olan ve kendini tanımlayacak bir toprak parçası üzerinde yaşayan her insanın fark gözetilmeksizin(din, dil, ırk, ten rengi vs.) vatandaşlık/yurttaşlık statüsünde tek bir toplum düşüncesinin oluşturulmaya çalışıldığı, dayanışma-birlik ve beraberlik güdüsü inşa edildiği bir süreçtir. Buradaki kurgulanan toplum, aslında sanal bir toplum bilincidir.

Uluslaşma süreçlerinden ikincisi olan “Devletin Dilinin” oluşturulması süreci, dilin genel ve kapsayıcı olarak devletin dilinin olması gerekliliğini, bu şekilde de devletin bir kimliğe ve halk temelinde meşruluğu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun temelindeki hedef ise, dilin halk nezdinde belli bir standartlaşmayı sağlamaktır. Uluslaştırma süreçlerinden bir diğeri olan “Anavatan” düşüncesi de ilk olarak Avrupa

¹⁵ Nevzat Güldiken, Ulus, Ulus- Devlet ve Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Sivas, 2006, sf. 163.

değil Amerika kıtasında bulunan kolonilerde ortaya çıkmıştır. Bu anavatan düşüncesinin Amerika kolonilerinde ortaya çıkmasının temelinde yatan unsur ise, uzun vadeli bir idari kurumun/sistemin olması ve işlemesidir. “Anderson, bu idari birimlerin anavatana dönüşme sürecini koloni toplumlarının elit kesimlerinden birini oluşturan idari personelin bilinç düzeylerindeki bir gelişmeye bağlı olarak tarif eder. Bu durumu anlayabilmek için, bu kolonilerde görevli personelin idari atamalara bağlı olarak gerçekleştirdikleri koloni içi yolculuklar olgusunu göz önüne almak gereklidir.”¹⁶

Uluslaştırma süreçlerinden bir diğer süreç olan “Oluşturulan düzen/sistemin kitleleştirilmesi”; kapitalist yayıncılıkla paralel veya kapitalist yayıncılık desteğiyle gerçekleştirdiğini birçok araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. Ulusçuluk anlayışı ile kapitalist yayıncılık anlayışının birleşmesiyle mevcut yapılar üzerindeki algılar değişime uğramıştır. “...eşanlık düşüncesiyle kapitalist yayıncılık olgusunun birlikteliğinin doğurduğu düşünsel gelişim sonucunda eski çağlardaki köy, şehir vb. somut topluluklardan çok daha geniş ölçekteki topluluklarda, sanal (imajiner) düzlemde de kalmak şartıyla bir bütün olarak kavranmaya başlanırlar.”¹⁷ Ulusçuluğun ortaya çıkışı ve oluşturulması belirli süreçlerini kısaca bu şekilde açıklayabiliriz.

Giddens, ulusçuluk kavramının kökenini Fransız devriminden çok, aslında Orta ve Kuzey Avrupa’nın krallık/prenslik döneminde ortaya çıktığını, ulusalcılık düşüncesinin kıvılcımlarını da anayasal sistemden ziyade “romantizm” akımının sebep olduğunu dile getirir. Bunun yanı sıra Giddens, ulusçuluk tanım manasıyla ideolojik olmadığını, ancak devletle bağlantılı veya eğilimli olduğunu ve kapitalizm ile birlikte ulusçuluğunda yayılım gösterdiğini, ulusçuluk duygusunun daha çok kuvveti elinde bulunduran güçlü devletlerde görüldüğünü dile getirmektedir.¹⁸ Giddens, ulusçuluk kavramının psikolojik bir yönünün de olduğunu söylemektedir. Ona göre; uluslaşma ve ulusçuluk ideolojisi/duygusu, aile ve soy ilişkilerinin yerine geçtiğini, insanları yaratılan bu ortak değerler çerçevesinde bir araya getirdiğini belirtmektedir.¹⁹

¹⁶ Ozan Erözden, Ulus- Devlet, a.g.e. sf. 10.

¹⁷ Ozan Erözden, a.g.e. sf. 10.

¹⁸ A. Giddens, Ulus – Devlet ve Şiddet, a.g.e. sf. 163.

¹⁹ Ezgi Germeç Tanrıverdi, Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Ulus-Devlet (Giddens, Bauman, Hibernans Örneği), Sakarya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Doktora Tezi, Sakarya, Aralık

Bazı düşünürlere göre ulusalcılığı/uluslaşmayı psikolojik bir gereksinim olarak görürken, bazı düşünürler ise de, ulusçuluğu yeni siyasi bir program olarak görmektedir. Bir başka görüşte ise, siyasi bir program olmaktan çok, bir bakış açısı olarak değerlendirebilmektedir. “Ulusçuluk hem bir ideoloji, hem de bir davranış şeklidir. Bir ideoloji olarak ulusçuluk, ulusların kendi kaderini tayin hakkını, ulus-devletin homojen bir ulusal kültüre sahip olmasını (ulusal birimlerle etno- kültürel birimlerin çakışması) ve halk egemenliğini savunur. Bir davranış olarak ulusçuluk, etnik ben- merkezcilik ve yurtseverlikle yakından ilintilidir. Ulusalcı davranış, ulusal bir topluluğa mensup olma şuuru üzerine kuruludur. Ulusal topluluğa mensup olmayanlar farklı ve yabancı olarak görülür. Ulusalcı davranışın nihai noktası, kişinin ulusu uğruna kendisini feda etmesidir.”²⁰

Ulusalcılık, belli bir toprağa, ortak dil, ortak değerler/idealler/görüşler ve kültür birliğine bağlanmayla ilgili bir olgudur. Aynı zamanda belli bir grubun onu diğerinden “farklı” gören semboller (marş, bayrak, şarkı, heykel, tarihi yapılar ve materyaller veya tasarım vs.) ile özdeşleşmesidir. Bütün bu araçlara bağlanmak bir kimliği ortaya çıkarmaktadır ve ortaya çıkan bu kimliğe yönelme/sahiplenme dün olduğu gibi bu günde halkı/ toplumu harekete geçirme gücüne sahiptir.²¹

Ulusçuluk kavramını ilk kullanan ve ortaya atanlardan biri olan Herder’e göre iyi bir devlet; doğal sınırları ile ulusunun yaşadığı sınırlarla çelişen devlet olduğunu ileri sürer. Bu düşüncesini 1785 yılında ilk kez “İnsanlık Tarihinin Felsefesi Üzerine Düşünceler” adındaki eserinde gözlemlemekteyiz. Bu eserinde iyi bir devletin oluşumu; ulusunun mevcut karakterini yansıtmaması gerektiğini ve uluslaşmış tek tip halktan meydana gelmesinin gerektiğini vurgulamaktadır.²²

2008, sf. 69-70. Buna ek olarak, Giddens; “...ulusçu duygular kabarıp azalmaya eğilimlidir, bunlar aynı psikolojik gereksinimleri karşıladığı iddia edilen daha küçük gruplarla bağlantılı semboller kadar düzenli gündelik toplumsal yaşamın bir parçası değildir” ifadesinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Giddens, Ulus – Devlet ve Şiddet, a.g.e., sf. 282.

²⁰ Ahmet Yıldız, Ulus, Ulusçuluk ve Ulusal Bütünleşme, Köprü Dergisi- Milliyetçilik Analizleri, Güz 95. sayı 52, 3 Bölüm, Yazı No: 236, İstanbul.

²¹ Guibernau Montserrat, 20. Yüzyılda Ulus Devlet ve Milliyetçilikler, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınları, I. Basım, İstanbul, 1997, sf. 55.

²² Karl Popper, Açık Toplum ve Düşmanları, Çev. Harun Rızatepe, Remzi Kitabevi, Cilt II., İstanbul, 2000, sf.55.

Gellner’e göre ulusçuluğun küreselleşme gibi doğal bir süreçte gelişmediğini, bir takım çağdaş ve yakın tarihimizde ortaya çıkan toplumsal koşullar sonucunda belirmiş bir akım olduğunu dile getirir. Yine Gellner’e göre; “...kültür, deri rengi, vb. önemli hale gelir; bunlar ayrıcalıklılar lehine bir dışlama, ayrıcalıksızlar içinde bir kimlik edinme aracı olarak ortaya çıkar.”²³

Çatışma kuramcılarının ulusçuluğun ortaya çıkışının ve milli bir kimlik, ulus aidiyetinin oluşmasının temelini sadece modernleşmeye ve modernleşme süreçlerindeki argümanlara bağlamamaktadırlar. Onlara göre, oluşan bu ulus bilincin belirli toplumsal katmanların, düşünce sistemlerin, karakterize olmuş kültürel çeşitliliklerin ve karşıtlıkların, çeşitli siyasi organizasyonlar/yapılar arasındaki çatışma olgusunun olmasıyla oluştuğunu ileri sürmektedirler.

Michael Mann, çatışma kuramı çerçevesinde ulusçuluğu; siyasi ve kültürel ulusçuluk olarak ikiye ayırmakta ve ulusçuluğu gerçek veya sanal etnik bir kesimin (grubun) ahlaki, siyasi ve kültürel açıdan biri diğerinin üstünlüğü üzerine oluşan bir ideoloji olarak tanımlamaktadır. Mann, ulusçuluğun ortaya çıkışını iki ana etmene bağlamaktadır. Bunlardan birincisi; sınıf bilincinin (yönetici - işçi, alt - üst sınıf) ortaya çıkışıdır. İkincisi ise; devletlerarasındaki rekabet, hısımlık, ilişkiler yüzünden devlet temeline bağlı kimlikleri/kimliğin gelişmesi ve bu kimliğin çıkarlarını savunan bir ulusçuluk düşüncesinin oluşmasıdır.²⁴

Araştırmacılar ulusçuluğu farklı çeşitlere ayırmaktadırlar. Bunlar; etnik ulusçuluk, kültürel ulusçuluk, akılcı ulusçuluk, siyasi ulusçuluk, resmi ulusçuluk ve medeni ulusçuluktur. Ama genel olarak araştırmacılar temelde; 1-Etnik ulusçuluk, 2-Kültürel ulusçuluk, 3-Rasyonel (akılcı) ulusçuluk olmak üzere üç ayırım yaptığını gözlemlemekteyiz.

²³ Ozan Erözden, Ulus- Devlet, a.g.e. sf. 12. Bu kimlik edinme oluşturulacak yeni devletin meşruluk kaynağı olan ulusçuluğu ortaya çıkaracaktır. “Ulusçuluk, ulusların kendi bilinçlerine vararak uyanışları değildir. Ulusçuluk, ulusları yoktan var eder, ancak işlevsel olabilmek için, tamamen negatif yönde olsalar da daha önceden var olan ayırt edici özelliklere ihtiyaç duyar”. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ernst Gellner, Thought and Change, Weidenfeld and Nicolson, London, 1964, sf. 165.

²⁴ Ozan Erözden, Ulus- Devlet, a.g.e. sf. 15.

1-Etnik ulusçuluk; tarihsellik ve köken çerçevesinde sanal olarak yaratılmayan veya sonradan kazanılmayan yerel kültür argümanlarıyla oluşmuş ulusçuluktur. Kellas, etnik ulusçuluğu; kendilerini kavmiyet ve ortak tarih, kültür, köken gibi sonradan kazanılmayan özelliklerle tanımlayan etnik grupların ulusçuluğu olarak tanımlamaktadır.²⁵ Smith'e göre etnik ulusçuluk ise; tamamı kurgusal/yapay olsalar dahi bireylerin arasındaki mevcut soy bağları ve temelleri, bu temellere dayalı tarih ve gelenek/görenek/aidiyetler ile yerel kültür üsluplarına dayalı bir ulus anlayışı olarak tanımlamaktadır.²⁶

Birçok araştırmacı ve yazar etnik ulusçuluk anlayışını kavramsal hale getirirken aynı zamanda etnik ulusçuluğu, örneğin Alman ulusçuluğu olduğunu ve bu ulusçuluk anlayışının Doğu Avrupa ulusçuluğuna denk geldiğini ileri sürmektedirler. Buna ek olarak etnik ulusçuluk anlayışını inceleyen bazı bilim adamlarına göre, bu ulusçuluk anlayışının antidemokratik bir anlayışa sahip olduğunu dile getirmektedirler.

Etnik ulusçuluğu, Doğu türü ulusçuluk olarak nitelendirenlerden biri olan Plamenatz, Doğu türü ulusçuluğu; taklitçi, yarışmacı, karşılıksal tepkici, adapte edici ve rekabetçi olarak nitelendirir. Bu ulusçuluk türü, Batı toplumunun içinde yer aldığını veya Batı toplumunun karakteristik özelliklerini taşıdığını savunurken, aynı zamanda Batı toplumunu yanlış ve kötü olan şeylerini önplana getirerek ona karşı ötekici duruma geçmektedir. Doğu türü ulusçuluğu, kendi içine kapanık veya dışa dolaylı şekilde açık olarak nitelendiren Plamenatz, bu yüzden bu tür ulusçuluğun antiemperyalist/liberal karşıtı olduğunu dile getirir.²⁷

2-Kültürel ulusçuluk; genel bağlamda siyasi bir oluşum olan ulusun veya ulus-devletin öncesinde oluşan gelenek, tarih, edebiyat, sanat, müzik vs. disiplinlerle gelişen bir ulusçuluk kavramıdır. "Kültürel ulusçuluk, J. Hutchinson'a göre; birçok halde siyasi ulusçuluğun ortaya çıkmasından ve siyasi ulusçuluğun yöneldiği hedef

²⁵ James G. Kellas, *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, London, Macmillan, 1991, sf. 51-53.

²⁶ Ozan Erözden, a.g.e. sf. 80.

²⁷ John Plamenatz, *Two Types of Nationalism*, in E. Kamenka, *Nationalism The Nature and Evolution of an Idea*, Edward Arnold, London, 1976, sf.33-35.

olan ulus-devletin kuruluşundan önce doğan, tarih bilimi, sanat ve edebiyat alanlarında etkisini gösteren bir ulusçuluk türüdür.”²⁸

Amerikan ve Fransız Devrimleri öncesi, insanlar bir şehir ya da egemen toplumda sadık olarak ve müdahil olmadan yaşamaktaydı. Ama modern devletin yükselişi ile aniden kendilerini bir bayrağın altında toplanmış olarak bulmuşlardır. Bu durum insanları bir stabilize, uyum ve ortak zemin üzerinde tutmak zorundaydılar. İşte tek bir ulusu meydana getiren, kolektif kimliği vurgulayan bir ulusal ayağı oluşturmaktadır. Bu şekilde kültürel bir ulusçuluk inşası gerçekleşmiş olmaktadır. Kültürel ulusçuların öncüleri genellikle şairler, yazarlar, ressamalar ve sanatçılardır. Bu öncüler ulusal kimlik oluşturma veya canlandırılmasında daha geniş çerçevede uluslaşma hareketini gerçekleştirebilmektedir. Literatürde, kültürel ulusçuluk ruh inşa edici, tarihi miras ve soy meşruluğu kurma, ortak bir duygu ve umut artırıcı, kendi içindeki farklılıkların üstesinden gelen ve halkın beraberliğini güçlendiren bir ulusçuluktur.²⁹

Ulusçular, siyasi bağımsızlığı elde etmenin pratik yönü üzerinde yoğunlaşmıştır. Ulusal bir kimlik, kültürel ulusçuluğun hayal gücünü oluşturarak (veya canlandırarak) ilgili devlet gerçekliğinin yanında metaforik bir boyutta oluşturulmasıyla inşa edilmektedir. Bu nedenle kültürel uluslaşma, halkların ortak mirası üzerine kurma, ortak inanç ve beraberlik oluşturma, birlik ve beraberlik içine girecek bireyleri, bu bağlılık duygusunu öğretecek/eğitecek ve ilham verecek kültür dernekleri/organizasyonları oluşturma üzerine eğilimlidir. Hutchinson’a göre, kültürel uluslaşma, ulus-gelenek ve modernlik, tarım ve sanayi, bilim ve din gibi ulusun yaratıcı yaşam ilkelerini farklı yönlerini yeniden birleştirmek doğrultusunda olduğunu dile getirmektedir.³⁰

Rasyonel (akılcı) ulusçuluk ise; kültürüne, etnik kökenine, kimliğine, değerlerine ve rengine bakılmadan o devletin hukuken vatandaşlık bağıyla bağlı olan

²⁸ Ozan Erözden, *Ulus- Devlet*, a.g.e. sf. 88.

²⁹ Marysa Demoor, *Cultural Nationalism in the Life and Work of W.B. Yeats: The Man Behind the Myth*, Ghent University- Faculty of Arts and Philosophy, August 2010, sf. 21-22.

³⁰ Baby Pushpa Sinha, *W.B. Yeats’s Contribution To The Irish Nationalism And Literary Revival*, Assam University, Silchar, Assam, Vol- II 4 July- Dec. (Winter), 2010, sf.115-116.

herkesi kapsayan ulusçuluk türüdür. Bu ulusçuluk türünde devlet içinde yaşayan vatandaş statüsüne sahip bütün bireylerin yaratılmış ulus çerçevesinde aynı ideolojiye bağlılığını ifade etmektedir. “Ernest Renan’ın 1882’de Sorbonne’da verdiği ünlü konferansta kullandığı metafora göre, ulusu var eden ‘her gün tekrarlanan bir plebisit’ sonucu oluşan gönüllü katılımdır. Dolayısıyla, bu düşünsel temellerden hareket eden ulusçuluk anlayışı, ulusu iradi bir birliktelik olarak tanımlamaktadır.”³¹

Birçok araştırmacının üzerinde hem fikir olduğu ulusçuluk fikri üzerinde rasyonel (akılcı) ulusçuluğu; Fransız ulusçuluk anlayışı olduğunu, aynı şekilde etnik ulusçuluğu; Alman ulusçuluk anlayışı olduğunu çeşitli şekillerde dile getirmektedirler. Bu ayrımı daha geniş bir çerçeveye oturtmak gerekirse; Alman ulusçuluk anlayışı Doğu türü ulusçuluğu oluştururken, Fransız ulusçuluk anlayışı Batı türü ulusçuluğunu oluşturmaktadır. Yani ulusçuluğun kökeni olan Avrupa’da ulusçuluk iki farklı yol izlemiştir.³² Bu konuda önemli analizleri bulunan Plamenatz’a göre rasyonel (akılcı) ulusçuluk anlayışı, gelişmiş ve ileri düzeyde olan toplumlarda görüldüğünü ve bunun temelinde kültürel gelişkinlik olduğunu dile getirir. Bunun da toplumda ne kadar iyi düzeyde olursa olsun özgüvensizlik oluşturduğunu söylemektedir.³³

Ulusçuluk ve rasyonel ulusçuluk, doğanın diyalektik sisteminde anlaşılmalıdır. Ulus hissinin en güçlü olmasının nedeni siyasetle bağdaşmış kimliğin olmasıdır. Bu kimlik, ulusal tarih ve bunun neticesinde toplumda bir hatırlatmaya sahip olması, buna ek olarak kolektif şekilde gurur ve aşağılama/aşağılanma, zevk ve pişmanlık hissinin sahip olmasıyla oluşmaktadır. Kısaca, rasyonel (akılcı) ulusçuluk ortak tarihsel yaşam çerçevesinde, zafer ve keder birliği yapmış topluluğun oluşturduğu ulusçuluktur.³⁴

Ulusçuluğun ne olduğunu, ulusçuluğun ortaya çıkışındaki ve oluşumundaki süreçleri, çeşitlerini değerlendirdikten sonra ulus’un oluşumundaki argümanları

³¹ Ozan Erözden, Ulus- Devlet, a.g.e. sf. 84.

³² Avrupa’daki iki farklı ulusçuluk ve milliyetçilik anlayışını daha ayrıntılı olarak konunun ilerleyen bölümlerinde açıklanacaktır. (Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi konu başlığı altında irdelenecektir.)

³³ Ozan Erözden, Ulus- Devlet, a.g.e. sf. 87.

³⁴ Ivan Willis Rasmussen, Rational Nationalism on the Rise Chinese Public Opinion and Foreign Relations, Tufts University- Master’s Thesis, 12 May 2012, sf.8-9.

maddeler halinde özetlediğimiz gibi şimdi de uluslaşmanın/ulusçuluğun oluşumu ve araçlarını maddeler şeklinde özetlersek;

1. Anavatan anlayışı (Ulusal coğrafya)
2. Eğitim (Ortak dil birliği, okul)
3. Siyasi katılım (Halk egemenliği/sandık)
4. Statü (Vatandaşlık/yurttaşlık)
5. Eşitlik, dayanışma, egemenlik (Sosyal birliktelik ruhu)
6. Semboller (Tanınma araçları; marş, bayrak, şarkı, heykel, tarihi yapı vs.)
7. Sosyal ve kültürel geçmiş (Ortak tarih bilinci yaratma/oluşturma)
8. Ordu (Zorunlu askerlik)
9. Ekonomik araçlar (Kurumları, teşebbüsleri devletleştirme, ulusal ekonomi)
10. Hukuksal araçlar (Anayasal sistem, ulusun ve devletin meşruluğu)
11. Kitlesellik durumu içermesi (Yayılma, düzen/sistem değiştirici)

Ulusçuluğun temel yapı taşını oluşturan araç ve argümanlarını bu şekilde açıklayabiliriz.

1.1.2. Ulusal Kimlik, Etnik Kimlik

Ulus, ulusçuluk kavramlarını açıkladıktan sonra ulusal/milli kimlik kavramını da açıklamamız gerekir. Çünkü bir ulusun inşası ve uluslaşma süreci sonrasında toplumlar kendilerini diğerlerinden farklı nitelendirecek argümana sahip olmaktadır, bu argüman ise kimlik (ulusal kimlik)'tir. Farklılıklar üzerinden yükselen kimlik argümanı, bir anlamda toplumun dinamikliğini sembolize etmektedir.

Kimlik toplumda yaşayan bireylerin mevcut çevre içinde veya kendi toplumunun dışında bulunan bireylere karşı kendisini farklı gören, konumunu, değerlerini, inançlarını, düşünce yapılarını, kültür yapılarını çerçeve içine alan ve kendisini bu çerçevede nitelendiren bir kavramdır. Kimlik, günümüzde genel

anlamıyla daha çok toplumla ve bireyle ilgili hale gelmiştir. Bu yüzden toplum ya da birey üzerinden bir tanımlama yapılarak kimliği oluşturulmaktadır.

Kimlik, toplumun içinde olan/olmayan bireylerin kendisini anlamlandırmada ve kim olarak, neye dayandırarak; kısaca, kendisini diğerlerinden farklı ve ayırt edici özelliklerinin neler olduğu üzerine kuruludur. “ Kişinin ‘mensubiyet’ (attachment) ve ‘ait olma’ (belonging) konusundaki başvuru çerçeveleri, kimlik ‘tutumumu’nun (cohesion) sağlayan dayanaklarıdır. Burada kimlik başka bir şeye ait olma ihtiyacının sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.”³⁵ Kimlik, birden çok boyutu içermektedir. Bu boyutlar genel çerçevede bireysel, toplumsal, ulusal, etnik ve kültürel düzlemde kendini bulmaktadır. Aynı zamanda kimliğin, temel işlevleri de bulunmaktadır. Bu temel işlevleri üç gruba ayırmak mümkündür. Birincisi, her kimlik öznesi için seçim yapmaya yardımcı olur. İkincisi, diğer bireylerle veya gruplarla ilişki kurmayı olanaklı kılar. Üçüncüsü ise, sahip olduğu öznesine güç verir, dinamik- süreklilik hissi ortaya çıkarır.³⁶

Kimlik, yaygın olarak kullanılan ve sonuçta farklı kişiler için farklı anlamlara gelebilecek bir terimdir. Kimlik bazen entegrasyon içinde farklı yönlerin bir araya geldiği ve bir anlamda kendini tanımlamaya başvurmak için kullanılmaktadır. Bu vurgu, genellikle Erik Erikson, psikolojik gelişim aşamasında model bir parça olarak sunulan “kimlik krizi” arasındaki ilişki olduğunu dile getirir.³⁷

Kimlik kavramı, karmaşıklığı ve çeşitli formüller arasındaki farkları doğrultusunda dikkate değer niteliktedir. Kimlik terimi ile ilgili farklı kuralları, farklı

³⁵ Süleyman Yıldız, Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği, Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, Sayı 74, Yıl 19, 2007, sf. 9. Kemal H. Karpat, kimliğin insan neslinin doğumu ile ortaya çıktığını, kişi, aşiret, kabile gibi spesifik olan kimliklerin yanı sıra kolektif kimliklerin de olduğunu, hatta bazılarının ise bir fikir çabası (ideoloji) neticesinde oluştuğunu ileri sürmektedir. Konuyla ilgili ayrıntı bilgi için bkz. Kemal H. Karpat, Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, sf. 51.

³⁶ “Birey veya toplum tanımlanarak kimliği oluşturulurken, fiziksel, tarihsel, psiko-kültürel ve psiko-sosyal bazı referanslar esas alınmaktadır. Kimlik, öznesine söz konusu referanslar açısından değerlendirilmekte ve ona göre bir değer kazandırıp, anlamlandırmaktadır. Kimliliğin yanlılığı da bu aşamada ortaya çıkmaktadır.” Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Celalettin Vatandaş, Ulusal Kimlik; Türk Ulusçuluğun Doğuşu, Açılım Kitabevi, İstanbul, 2004, sf. 10-11.

³⁷ Kay Deaux, Social Identity, Encyclopedia of Women and Gender, Volumes One and Two , City University of New York, 2001, sf. 1.

araştırma gelenekleri ve teknikleri, çeşitli sembolik etkileşimcilik, rol kuramı, Eriksonian psikoloji, sosyal kimlik kuramı ve postmodernizm birkaç isim çerçevesinde gelişmiştir. Bu yüzden “kimliği” yazar ve araştırmacıların bazıları kendi varyasyonlarına, kendisinin bakış tarzıyla, algıladığı mevcut çevre ve yaşam koşulları doğrultusunda açıklamaya çalışmış olduğunu görmekteyiz.

Örneğin, “ kimlik kuramı, insanların kim olduğunu, ne tür insan olduklarını, başkalarının nasıl (kim) olduğu ile ilgilidir (Hogg ve Abrams 1998, 2). Kimlik, bireyleri tanımlamak için ve başkaları tarafından ırk, etnik köken, din, dil ve kültür çerçevesinde tanımlamak için kullanılır (Deng 1995, 1). Kimlik, bireyin meclis (çevre) kolektiviteleri içindeyken diğer bireyler ile sosyal ilişkilerinde seçkinlik yoluna başvurduğu bir kavramdır (Jenkin 1996, 4). Kimlikler vardır, nispeten istikrarlı, role özgü mutabakatların ve beklentileri hakkında kendini tanımlayan (Wendt 1992, 397).”

³⁸ Bu tanımlamaları farklı araştırmacılar/yazarlar tarafından da çoğaltmamız mümkündür. Burada önemli olan şey ise; kimlik kavramının standart bir tanımlamasının olmaması, farklı niteliklerde ve farklı düzlemlerde vücut bulabilmesidir.

Kimlik, insana ve insanın kendisini betimlemesinde temel yapı taşı olan bir kavramdır. Bu yüzden kimliğin üç temel argümanı bulunmaktadır. Birincisi; kendini/ötekisini tanıma, ikincisi; kendisini/ötekisini tanımlama, üçüncüsü ise; aidiyet ve ilişkinliktir. Kendisini/ötekisini tanımanın en önemli aracı, toplumda dil ve kültürel ilgililerdir. Kendisini/ötekisini tanımlamanın en önemli aracı ise, toplumda veya toplum dışında belli bir sıfatı, statüsü vs. unsurlardır.

Kimlik kavramı yukarıda da bahsettiğimiz gibi insana özgü bir kavram olduğu için, kavram üzerinde kesin argümanlara sahip olmak oldukça güçtür. Bu yüzden birçok araştırmacı kimlik konusunda değişik tanımlamalar ve değişik çeşitlendirmelerde bulunmuşlardır. Ama genel anlamda araştırmacılar kimliği çeşitlendirirken üç temel kimlik çeşidi teşkil ettiğini görmekteyiz. Bunlar; bireysel,

³⁸ James D. Fearon, What Is Identity (As We Now Use The Word ?), Department of Political Science, Stanford University, November 3, Stanford, 1999, sf. 4-6.

kişisel ve ulusal kimliktir. Bu kimlikleri kısaca açıklamak gerekirse: *Bireysel kimlik*, toplum içindeki/dışındaki bireyleri kendi içinde ayırmak için yüksek otoritenin verdiği kimlikler, bireyin kim olduğunu tanıtan şahsi kimlikler, trafik, kredi kartı, iş belgesi vs. kimlikler “bireysel kimlik” kategorisine girmekte ve nitelendirilmektedir. *Kişisel kimlikler*; toplum içindeki/dışındaki bireylerin herhangi bir üyeliği bulunduğu düşünce, hizmet, yardım dernekleri, gönüllü olarak bulunduğu sosyal kurumlar, meslek grupları, ticari faaliyet içinde bulunduğu vakıf veya tüzel kişiliğe sahip kurumlardaki konumu nedeniyle kişinin sosyal ve kişisel kimlikleri vardır. Bu kimliklere kişisel kimlik adı verilmektedir.

Aslında konu olarak açıklamak istediğimiz bir diğer kimlik türü olarak *ulusal kimlik* ise; kısaca, toplum içindeki/dışındaki bireylerin nüfus bakımından nereden geldiğini, soy, ırk, din, dil vb. çerçevelerinden kim olduğunu belirten kimliklere de “ulusal kimlik” olarak nitelendirilmektedir. Kimliğin çeşitlendirilmesini sosyolojik açıdan açıklamaya çalışsak da, bu çeşitlendirmenin yanı sıra siyasi kimlik, etnik kimlik, kültürel kimlik gibi önem arz eden kimlik türleri bulunmaktadır. Bu saydığımız kimlik çeşitlerinin nemalandığı kimlik ise, hiç şüphesiz ‘ulusal’ kimliktir.

U. Şimşek, Atatürk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisinde yayınlanan makalesinde ulusal kimliğin ortaya çıkışını şöyle ifade eder: “Ulus-devletlerin ortaya çıkışı ile birlikte vatan diye nitelendirilen ulusal sınırlar içinde yaşayan vatandaşların ulusal kimlikleri en önemli kimlik odağını oluşturmaya başlamış ve o zamana kadar önemini koruyan dini ve etnik kimliklerin işlevini yitirmişlerdir. Devlet, vatandaşlarını tek bir kimlik altında toplamaya yönelik politika gütmeye yoluna gitmiştir. İnsanların ortak bir ulusal kimlik altında toplanma aracı ise, ulusal dil ve kültür olmuştur.”³⁹

Ulusal kimlik, bir ülkede dayanışma aracı, birliktelik ve ortak bir ruhu oluşturmada, dinamikliğini sağlamada ve en önemlisi toplumu harekete geçirmede rol oynayan bir kimlik türüdür. Bu yüzden yukarıda da bahsettiğimiz gibi, etnik, ırk, siyasi, ekonomik, hukuk, sosyal, kültürel ve dini kimliklerle yakın ilişki içerisindedir.

³⁹ Ufuk Şimşek, Selçuk Ilgaz, Küreselleşme ve Ulusal Kimlik, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 2007, sf. 193-194.

Çünkü bir ülkede yaşayan insanlar ırk, etnik, siyasi, kültürel, sosyal, dini olarak farklılıklar içerebilmekte ve bu farklılıklardan dolayı farklı kimlikler barındırabilmektedir. Ulusal kimlik; “normal koşullarda görece birbirine benzeyen gruplar arasındaki vurgu yaparlar. Çoğu durumda milli kimlik komşu topluluklarla arasındaki en küçük farklılıklar üzerinde yoğunlaşır.”⁴⁰

Ulusal kimlik, heterojen bir toplumsal yapılanmayı en aza indirerek veya böyle bir yapılanma üzerine oturtulmaksızın homojen (türdeş) bir toplumsal yapılanmanın olduğu ve bu düşünceyle çevrelenerek dizayn edildiği bir kimliktir. Ulusal kimlik, bahsettiğim üzere homojen bir yapılanmayla toplumun dizayn edilmesinde, yani bunun oluşturulmasında toplumun içinde var olan bireylerin ortak tarih, kültür, dil, köken, soy, gelenek, aidiyet ve benzer sosyal yaşam gibi özellikleri üst düzeyde kullanılmakta ve üzerindeki yaşadığı toprak parçası (yaşam alanı) ile kimliği tanımlanmaktadır.

Ulusal kimliğin oluşmasında da ve temel kaynağını oluşturan öğelerde de insansal figürler taşır. Ulusal kimlik, insanların geçmişten günümüze kadar yaşadıkları ilişkiler ve ortak tarih ürünleri üzerine kuruludur. İnançları, gelenekleri, sanat eserleri, törenler, yaşam biçimi, semboller, efsaneler, anılar vs. unsurlar ulusal kimliğin kaynağını oluşturur. “Ulusal kimlik, kolektif kimliğin özgün bir türü olarak anlam kazanır. Modern dönem toplumlarının üyeleri, kendilerini ortak geçmişin anılarına göre tanımlarken, ulusal kimliği inşa etmişlerdir.”⁴¹

Ulusal kimliğin asıl görüntüsü, toplumda yaşayan bireyin kendisini bu ulusun içinde veya bir ulusun bireyi olarak görmesi ve bu ulusa bağlılık hissiyatında bulunması ile elde ettiği statüdür. Bu statü içinde bulunan bireyin istekleri, hedefleri, hayalleri, tercihleri ve değerleri aslında bağlı bulunduğu ulusun değerlerini, hedef ve isteklerini yansıtır. Yani birey, bağlı bulunduğu ulusun küçük bir aynasını/ görüntüsünü teşkil eder.

⁴⁰ Vasıf Erenus, Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım, Sarmal Yayınları, İstanbul, 2010, sf. 66-67.

⁴¹ “Buradaki kolektif kimliği bir nesne olarak değil, bir simgeler ve ilişkiler sistemi olarak düşünülmelidir.” Konu ve alıntının devamı için bkz. Celalettin Vatandaş, Ulusal Kimlik; Türk Ulusçuluğunun Doğuşu, a.g.e., sf. 24-25.

Bireyin aidiyet ve hissiyat olarak ulusal kimliğe bağlılığı bir çocuğun anne-babaya bağlılığına benzetmek mümkündür. Anne- baba nasıl aile içinde çocuklarına yaptırım ve görev (adalet dağıtımı, koruma vs.) dağıtımı yaparsa, ulus da bireylerine aynı düzlemde davranış sergilemektedir.⁴² Bu durumda da birey kendisini güçlü ve köklü şekilde anavatan duygusuna yol açmakta ve kendisini bu duyguyla ifade etmektedir. Bu ifade edilen duygu karmaşası ulusal kimlikten başka bir şey değildir.

Ulusal kimlik ile iki yapı ortaya çıkmaktadır. Bu iki yapı “ Biz ve Öteki” ayrımıdır. “ Ulusal kimlikte bizler farklı kökleri olan ötekilere karşı tanımlanmıştır. Farklılık, ortak bir kültür, somut bir toprağa bağlılık ve bir topluluk oluşturma bilincinden kaynaklanır.”⁴³ Bu durum ise, toplumun bireyleri ile öteki dediğimiz yabancılar arasında ayrıma neden olur ve bunun üzerinden kendi toplumuna bir statü inşa eder. Ulusal kimlik, bireye ve ulusa değişik şekillerde pozitif etkide bulunabilmektedir. Bu etki, genellikle bireylerin uluslarıyla benzeşme derecesi ne kadar yüksek olursa, kendisine güç ve aynı zamanda moral olarak yüksek olmasına neden olabilmektedir. Buna ek ilave olarak, milliyetçi (ulusalcı) görüşler, varyasyonlar, ideolojiler bireyin içinde bulunduğu ulusu/vatanı gelişmesini tetikler ve aynı zamanda ulusu maneviyatı yüksek bir yapı olarak takdim edilir.

Ulusal kimlik, ulus-devlet yapısı içinde bulunan vatandaşlara uygulanır. Başka durumlarda ise ancak, devleti olmayan ama millet olarak belli ortak argümanları paylaşan bireyler için de kullanılabilir. Kendi başına bir miller veya ulus-devlet olsun/olmasın ulusal kimlik aidiyet duygularını yansıtır ve çeşitli boyutlarda vücut bulabilmektedir. M. Guibernau, ulusal kimliğin beş boyutundan bahseder. Bunlar; psikolojik, toprak, siyaset, kültürel ve tarihsel yapıdır.⁴⁴ Bu boyutlar birbirlerine bağlı olarak gelişirken bazen ise sadece tek bir boyut çerçevesinde ulusal kimlik gelişebilir.

Guibernau’nun bu ulusal kimlik boyutlarının daha genişletilmiş halini A. Smith’in kimlik araştırmalarında görmek mümkündür. A. Smith, ulusal kimliğin belli

⁴² David Morley, Kevin Robins, Spaces of Identity: Grobal Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries, Routledge, New York, 1995, sf. 143-144.

⁴³ Celalettin Vatandaş, a.g.e. sf. 27.

⁴⁴ Montserrat Guibernau, “Anthony D. Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment”, Nation and Nationalism, Volumes 10, Number 1-2, 2004, sf. 134.

başlı unsurlarının olduğunu ve bu unsurlar; toprak, siyasi topluluk, vatan fikri, yurttaşlık duygusu, ortak bir kamu, ideoloji ve kültürün olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵ Buradaki toprağın, tarihsel bir yönünün olduğunu ve nesilden nesillere birbirleri üzerinde ortaklaşa ve yararlı bulunduğu topraktır. Siyasi topluluktan kasıt ise, toplumun içinde bulunan her birey için en düşük derecede de olsa belli başlı ortak kurumların, ödev, hak ve görevlere dair tek bir yasanın varlığı ile alakalıdır. Vatan fikri ise, merkezde siyasi bir otoriteye sahip topluluğun bulunduğu ve bu siyasi otoriteyi/iradeyi kurum ve yasalarla kullandığı topluluktur. Buradaki vatan fikri mekânsal ve bölgesel anlamdan çok ortak siyasi hissiyatı içermektedir.

Yurttaşlık duygusu, toplumun içinde bulunan bütün bireylerin yasal olarak eşit statüde olduğunu ve merkezileşmiş siyasi iradenin ortaya koyduğu yasaları kabul etmesini içermektedir. Ortak kamu, ideoloji ve kültür ile anlatılmak istenen ise, toplumun homojen, çekirdek bir toplum olduğunu “toprağın” içinde bulunan halkı bir arada tutma ve ortak fikre, aidiyete ve ideolojiye sahiplenme, ortak kamu ve ortak kültür çerçevesinde birleştirmeyi içermektedir. Bu unsurların belli başlı bir topluma uygulanmasıyla ortaya çıkan şey ise, ulusal kimlik veya ulusal kültür olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere ulusal kimliğin bir topluma uygulanış alanının belli unsurlarla gerçekleştiğini gözlemlemekteyiz. Burada önem arz eden durum ise, ulusal kimliğin hangi özellikleri bunu olanaklı kıldığıdır. A. Smith, ‘*National Identity*’ adlı eserinde, ulusal kimliğin temel yapı taşlarını şu şekilde sıralamaktadır:

- a. Tarihi bir bölge/ coğrafik alan ya da yurt
- b. Yaygın mitler ve tarihsel anılar
- c. Ortak bütünsel ve kitle kamu kültürü/geleneği
- d. Toplumun içinde bulunan tüm bireyler için ortak yasal hak ve görevler
- e. Toplumun içinde bulunan tüm bireylerin bölgesel alan içinde özgürce hareket edebileceği ortak bir ekonomi

⁴⁵ Anthony D. Smith, *National Identity*, University of Nevada Press, London, 1991, sf. 14.

Bir ulus, bu unsurlara sahip olmasından dolayı, tarihi bir bölge, yaygın mitler ve tarihsel anılar, kitlesel ve ortak kültür, ortak ekonomi ve ortak yasak hak ve görevleri paylaşan bir topluluk için tanımlanır. Bu yapıya sahip olan o toplumun bireyleri için de kullanılan kimlik, ulusal kimliktir.⁴⁶

Kimlik üzerine araştırmalarda bulunan birçok yazar, “ulusal kimliğe” genel olarak beş farklı açıdan baktığını gözlemlemekteyiz. Ulusal kimlik dil, siyasi varlık, sanat, para ve kamu figürü çerçevelerinden bakılarak değerlendirilmektedir. Ulusal kimlik, toplumun bireylerine “rol” üstlenmesine neden olmakta ve ulusal kimlik özelliklerinin çoğu hayatımızı yöneten siyasi kararlarla ilişkilidir.⁴⁷ Bununla birlikte “ulusal kimlik” özellikleriyle rolü üstlenen ve bu duyguyu paylaşan toplumdaki her insan, belirli bir yapılandırma içinde, tek bir birim olarak dinamik ve tutarlı bir kitle hareketi eğilimi içinde olacaktır.⁴⁸

Ulusun, uluslaşmanın belirgin özellikleri olduğu gibi ulusal kimliğin de kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler toplumdaki bireyin nerde, kim, ne olduğunu açıkça deşifre olmakta ve bu soruların cevaplanmasıyla da ülkenin/ulusun ötekilere karşı nasıl adlandırıldığı ve değerlendirildiği de ortaya koymaktadır. Bu özellikleri şu şekilde maddeleştirebiliriz: Ulusal kimlik;

- a. Milli kültürün birey üzerindeki üslubudur,
- b. Kişiyi ve yaşadığı toplumu farklılaştırır,
- c. Diğer toplumlarla ve diğer benzerlikleri bulunanlardan ayıran özellikleri üzerine kuruludur,
- d. Toplumu daimi olarak dinamik ve birliktelik içinde tutar,
- e. Bireyle ulusu ve ülkenin siyasi iradesini birleştiren ortak düşünce, algı, duyuş ve yaklaşım imkânı yaratır,
- f. Değer, sembol, gelenek/görenek, sanat vs. argümanlarla sarmallaşmış olmak üzere bireylerle sınıflar arasında toplumsal bir bağ kurmasını sağlar,

⁴⁶ Anthony D. Smith, National Identity, a.g.e. sf. 14.

⁴⁷ Keith Cameron, National Identity, Intellect Books, Exeter, 1999, sf. 2.

⁴⁸ William Bloom, Personal Identity, National Identity and International Relations, Cambridge University Press, Volumes 9/ Cambridge Studies in International Relations, Cambridge, 1993, sf. 26.

- g. Ortak yasal hak ve yükümlölüklerin, resmi kurumların müeyyidelerini meşrulaştırır,
- h. Millete şahsi kimlik/kişilik ve değeri/statü verir,
- i. Ülkenin kendi kendine yetme (otarşı) idealine bir rasyonellik verir,
- j. Ulus içindeki halkı bir arada tutan hissiyatı, ortak zihniyet, sivil ideoloji, ortak fikir, ortak anlayış olmasını sağlar,
- k. Yurttaşlık(vatandaşlık) statüsüne sahip olarak toplumun üyeleri arasında eşit hak ve yükümlölüklere sahip olduğunu ima eder,
- l. İdeolojik yönüyle ulusal bağlılığı arttırır, anavatan düşüncesinin yaratılmasına ve bunu yüceltilmesine, ait olma hissinin yaratılmasına yardımcı olur,
- m. Bireyin ve toplumun ne olduğunu/kim olduğunu sorusuna cevap verir ve öznesine güç verir,
- n. Ulus içindeki bireylerin birliktelik, ortak amaç ve ideal, dışı karşı birbirine kenetlenme ve sahip çıkma (koruma), ortak kamu ve kitle kültürü yaratır.

Ulusal kimliğin bu özellikleri, “kimlik” çerçevesinde kendisine has bir yapılanmayı da ortaya çıkarır. Yalnız bu kimlik çerçevesindeki yapılanmalar içerisinde yine kendisine has bir yapı içeren bir kimlik türü de bulunmaktadır. Bu kimlik türü “etnik kimliktir”. Etnik kimliğin ulusal/milli kimlikten farklı bir konjektüre sahip olması ve ulusal/milli kimliğin “resmîleşmemiş”, “azınlıklaşmış” durumunu içermesi sebebiyle ve konunun daha iyi anlaşılması bağlamında etnik kimliğin irdelenmesi, açıklanması gerekmektedir.

Etnik kimliğin irdelememiz ve açıklamamız için ilk önce “etnisite” kavramına değinmemiz yerinde olacaktır. Çünkü etnisite, etnik kimliğin nasıl meydana geldiğini, oluşumunu, temelini ve süreçlerinin içeriğini oluşturmaktadır. Yani etnik kimliğin varlığını anlamamıza yardımcı olacak bir temel kavramdır. Etnik çeşitlilik, etnik çatışmalar, etnik siyasi oluşumlar/organizasyonlar, etnik oylama, etnik kimlik vs. bağımlı ve bağımsız değişken olan bu kavramların anlaşılması için etnisite kavramının açıklanması gerekmektedir.

Etnisite'nin kavramının geliřimi, 18. ve 19. yūzyıl'ın ulus-devlet yapılanmalarının yani, modernleřme sūreçlerindeki dōnemlerle paralellik gōsterir. Modernleřme sūrecinde oluřan uluslařma, ulusal būtūnlūk ve ulus-devlet argūmanları akılcı bir dayanaęa dayanmaktaydı. Lakin etniksel yapının, etnisite'nin akılcı bir dayanaęı olmayıp modernleřme sūrecindeki unsurlarla tezatlık tařıymaktaydı. Bu bir anlamda da uluslařma, ulusal būtūnlūk ve ulus-devlet yapılanmalarını kuvvetlendirmesine ve desteklenmesine sebep olurken, aynı zamanda çoęunluęa karřı, ulusal birliktelięe ve būtūnlūęe zıt hareketler içinde bulunan, bir direnme ve kendisini baskıya karřı koruma davranıřını gōsteren bir yapılanma sōz konusu olmaktadır.

Etnisite, aynı soy, ırk, kōkene sahip, maddi ve manevi sınırlarının benzeştiği, ortak tarih ve dil geçmişine sahip, birbirine karşı kuvvetli duygusal bağ olan ve kendine benzemeyen veya bu paydaşlığın içinde yer almayan kişilerden hoşnut olmayan insanların mevcut durumudur. Bu durum bazen bir grup, bir topluluk veya bir bōlge şeklinde vuku bulabilir. Yani, belirtilen unsurlara sahip bir gruba; etnik grup, bir topluluğa; etnik topluluk veya bir bōlgeye ise; etnik bōlge şeklinde adlandırılabilir.

E. Gellner etnisiteyi, kişinin kim olduğunun sınırlarını çizen unsurlarının çoğunun çakıştığı ve benzerlik gōsterdięi, konuştuğu dilin, ortak siyasi, kūltūrel, ekonomik, sosyal geçmişin sınırlarının aynı olduğunu ve aralarında sōz konusu sınırlar bulunmadığı kişilerin ırksal benzerliğe ve kuvvetli duygulara sahip olduklarını dile getirir ve bu duruma "etnisite" adını vermektedir.⁴⁹

Etnisite, A. Smith'e gōre; ortak bir soy, ortak bir efsane, ortak kōkene dayalı bir yer, ortak bir kūltūr/dil, ortak bir tarih ve kavramsal ōzerklięe sahip olma olarak deęerlendirmektedir.⁵⁰ Abner Cohen ise etnisiteyi, karmařık ve yoęun etkileřiminin /iletiřiminin etnik oluřumlar/gruplar arasındaki durumun sonucu olarak deęerlendirir. Bu karmařık ve yoęun etkileřimin tarafı olan imtiyazlı olanların elinde bulunan gūcū yitirmeme endiřesine ve temel sosyal haklardan mahrum olanlar arasında mevcut gūcū

⁴⁹ Ernst Gellner, Milliyetçiliğe Bakmak, a.g.e. sf. 59.

⁵⁰ Kanchan Chandra, What is Ethnic Identity and Does It Matter?, Forthcoming in the Annual Review of Political Science, New York University Department of Politics, Vol. 9, June 2006, sf. 2-8.

kazanma uğruna yapılan mücadelede şekillendiğini ileri sürmektedir.⁵¹ Ona göre etnisite, mevcut siyasi otorite (devlet) ya da siyasi otoriteye benzer başka bir resmi sistemde, siyasi oluşumları resmi olmayan yollarla düzenleyen bir yapı olarak görmektedir. Bu resmi olmayan siyasal oluşumları parapolitik yapılar olarak adlandırmaktadır.⁵² S. Fenton’a göre etnisite, “...sosyal bir süreç olarak, insanların kolektif ya da hareketli sınırlar ve kimlikler olarak algılamamız” gerektiğini söylemektedir.⁵³ Horowitz etnisiteyi, kolayca grupları kucaklayan bir kavram olduğunu, renk, dil ve din ile kabile, ırklar, milletler ve kastları bir şemsiye gibi kapsadığını dile getirir.⁵⁴

Yukarıdaki araştırmacıların etnisite değerlendirmelerine bakacak olursak, etnisiteyi sosyolojik/kültürel etnisite ve siyasal etnisite olarak ikiye ayırmak mümkün gözükmemektedir. Sosyolojik/kültürel etnisite, kültürel ve sosyal alandaki değerlere olan bağlılığı veya uygulamaları içine almaktadır. Sosyolojik/kültürel etnisitede, “...gelenek oluşumunda birincil rolü ortak bir ataya sahip olmayı, kökene ait mitolojileri ve paylaşılan bir tarihi içerir.”⁵⁵ Siyasal etnisite ise, etnik çerçevede bir grubun siyasi hareketlerini, oluşum ve örgütlenmeleri veya şuurunu içine almaktadır. Bu iki etnik çerçevesi içinde yer alan gruplar kendilerini farklı anlamlarda ve farklı tarzlarda değerlendirebilmektedir.

Etnisite, siyasal ve sosyolojik/kültürel açıdan bir ayrımın söz konusu olduğunu söylemiştik. Bunun yanı sıra etnisite çeşitlilik bazında birçok ayrıma tabi tutulabilir. Örneğin, S. Fenton etnisiteyi; küresel, yerel, büyük ölçekte ve küçük ölçekte bir ayrımsal çeşitlendirmeye girerken, Ş. Aktürk ise etnisiteyi; tek etnili, çok etnili ve gayri etnili olarak bir çeşitlendirmeye gitmektedir. Bununla birlikte farklı

⁵¹ Cohen, etnisiteyi sosyolojik alandan çok siyasal anlamda değerlendirmektedir. Bkz. Yahya Kemal Taştan, Etnisite Kuramları, Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi, Sayı: 6, 2010, sf. 211.

⁵² Abner Cohen, Ethnicity and Politics, Ethnicity (eds. J. Hutchinson, A. D. Smith), Oxford University Press, Incorporated, Oxford, 1996, sf. 83.

⁵³ Steve Fenton, Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür, Çev. Süleyman Nihat Şad, Phoenix Yayınevi, I. Baskı, Ankara, 2001, sf. 14.

⁵⁴ Donald L. Horowitz, Ethnic Groups in Conflict, University of California Press, California, 1985, sf. 53.

⁵⁵ Celalettin Yanık, Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi, Uludağ Üniversitesi- Kaygı Araştırma Dergisi, Kaygı 2013/20, sf. 232-234.

çeşitlendirmelerde bulunmaktadır. Önemli olan şey, bu çeşitlendirmelerin temelde siyasal ve sosyolojik değerlendirmeler üzerinden yapılmasıdır.

Etnisite kavramının açıklanmasında veya modern çağda etnisite denildiğinde akla gelen ilk kavram etnik kimliktir. “Etnik kimlik, özellikle toplumda kaos zamanlarında birleştirici rol oynar ve öne çıkarılır, fakat özellikle modern zamanlarda ortak etnik köken, “ulusal kimlik” oluşumu için yeterli olmamaktadır. Yine etnik kimlik, topluluğun kendisini bir devlet yapısı içinde örgütleyecek bir organizasyon yeteneğine sahip olması gerekmez neredeyse verili olarak sahip olduğu özellikler olarak ifade etmek mümkündür.”⁵⁶

Etnik kimlik, önceden var olan etnik bağların veya tarihsellik içinde etnik kökenlerin ulusal bağlara dönüştürmesidir. Bu şekilde etniksel yapılanmalar bir “kimlik” çerçevesi içine girmiş olmaktadır. Etnik kimliğin kaynağı ise, “özgül tarih”dir. Etnik kimlik, geçmişi vurgular ve siyasal anılara başvurur.⁵⁷Etnik kimlik, günümüzde daha çok azınlık statüsünde bulunan toplumlar için kullanılan veya bu azınlık statüsünde olan toplulukların/grupların başvurdukları bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu azınlık statüsünde değerlendirilen toplulukların öne sürdükleri/başvurdukları temel noktalar genel çerçevede ise din, dil, kültürel, ortak bağ, tarih ve siyasaldır. Bu yüzden etnik kimlik sosyal bir olgudan gittikçe siyasal bir olguya dönüşmekte ve milliyetçilik üzerinden bir değerlendirmeye gidilerek kimlik oluşturulmaya geçilmektedir. Bu kimlik de etnik kimlik olarak adlandırılmaktadır.

1.1.3. Ulusal Bütünlük/ Milliyetçilik

Ulusal bütünlük, mevcut siyasi otorite (devlet) ile bu otoriteye bağlı olan toplumun bir bütünlük içinde varlığını sürdürmesi, sadakat, bağlılık, sosyal ve kültürel değerlerin yerleşmesi/birleşmesi ve bütünlük ruhunu oluşturulduğu bir birliktir. Bu ulusal bütünlük ruhu, toplumun belli bir kesimini içine alacak şekilde olmayıp, tamamen toplumun her bireyi içine alan ve bu bireylerin devlete şartsız olarak bağlılığını bir nebze ifade eder. “Milli bütünlük ruhu, devletin birliği ve

⁵⁶ Celalettin Yanık, a.g.e. sf. 232-234.

⁵⁷Şenol Durgun, Modernleşme ve Siyaset, a.g.e., sf. 95-96.

bütünlüğünün vazgeçilmez şartı olarak, devletin nüfus unsurunu oluşturan milletin bir tüm toplum sıfatı ile bütünleşmiş bir bütün halinde varlığını sürdürebilmesi için, millet fertlerinde yerleşmesi zorunlu olan, ... devlete yönelik tüm hulûs ve sadakatleri, imanla bağlılıkları (loyalties- loyautés) ve bunun gereği gibi olan inançlar ve sosyal değerlerin yerleşmiş, fertlerin içine geçirilmiş olmasını ifade eder.”⁵⁸

Ulusal bütünlük kavramı, sınırları çizilmiş ülke içinde farklı toplumsal düzeydeki ve değişik kültürel tarihlere sahip bireyler olsa dahi, bu bireylerin dışa karşı bir birliktelik ve içte ise ayrılıkçı, bölünme düşüncesinin olmadığı bir bağlılığı ifade etmektedir. Yani, “ulusal bütünleşme, etnik ve kültürel açıdan homojen bir ulus oluşturma sürecidir.”⁵⁹

Toplumdaki bireylerin mevcut siyasi otoriteye (devlet) sadakatleri, bağlılıkları, inançları ne kadar kuvvetli olursa, ulusal bütünlük derecesi o kadar kuvvetli olmaktadır. Bunun tam tersi olarak ise, toplumdaki bireylerin siyasi otoriteye bağlılıkları ne kadar az veya eksik/yetersiz, inançsız olursa, ulusal bütünlüğün derecesi o kadar az olabilmektedir. Bir ulusun ulusal bütünlüğü, toplum içindeki bireylerin yüksek derecede siyasi otoriteyi (devlet) benimsenmesine/ sahiplenmesine bağlıdır.

Ulusal bütünlük bir anlamda ulusal sınırlar içinde yaşayan bireylerle alakalıdır. Birey ulusuna karşı maneviyatla yüklü bir duyguyla hareket eder. Norbert Elias, bu duyguyu ulusallık veya ulusal bütünlük ve birey ilişkisini bir tür sevgi bağı ilişkisi olarak nitelendirir. Ulusal bütünlüğe duyulan daha doğrusu ulusallık çerçevesinde ulusal bütünlüğe vurgu yapan duygu bilinen sevgiden farklı olduğunu, bu sevgide başkası diye nitelendirdiği bir insan veya topluluğa duyduğu sevgiden farklılık içerdiğini, aslında duyulan sevgi “biz” diye nitelendirilen topluluğa karşı olduğunu ve bu şekilde ulusal bütünlüğüne duyulan bağlılığın kendi grubuna, içinde bulunduğu topluma olduğunu dile getirir.⁶⁰ Bu durumda bireylerin birliktelik, beraberlik, ortak

⁵⁸ Sulhi Dönmezer, Cumhuriyetimiz ve Milli Bütünlük Ruhu, İstanbul Üniversitesi-Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt. 50, Sayı. 1-4, İstanbul, 1984, sf. 320.

⁵⁹ Ahmet Yıldız, Ulus, Ulusçuluk ve Ulusal Bütünleşme, a.g.e., sf. 3.

⁶⁰ Celalettin Vatandaş, Ulusal Kimlik; Türk Ulusçuluğunun Doğuşu, a.g.e., sf. 26.

amaca hizmet, vs. unsurlarını ortaya çıkarır. Büyük çerçevede de ulusal bütünlüğün temeline oluşturmaya sebep olmaktadır.

Ulusal bütünlüğün iki argümanı olmaktadır. Bunlardan birincisi, sosyal iyileştirme argümanıdır. Bir ulusun içinde bulunan insanların farklı şekillerde ve farklı şartlarda yaşayabilmektedir. Özellikle siyasi otoritenin (devlet) yatırımlarına ve avantajlarına ulaşamayan kesimler, bölgeler bulunabilmektedir. Teknolojinin gelişmesi, eğitim araçlarının, ulaşım olanaklarının, iletişim araçlarının gelişmesi/ yaygınlık kazanmasıyla siyasi otoritenin bir parçası olamayan kesimleri, bireyleri ulusun bir parçası haline getirebilmektedir.

İkincisi ise, siyasi otoritenin politika ve bağlılığı geliştirmeye dönük programlarıdır. Bu politika ve programlarla yerel/mahalli veya bölgesel bağlılığı olan bireylerin ulusal bağlılığa ve ulusal bütünlüğün içine alınmaya/yerleştirilmeye çalışılmaktadır.⁶¹ Diğer bir ifadeyle, “ ulusal bütünlük devletin ayakta kalmasını sağlayan, işbirliğini sürdüren ve yönetme fonksiyonunu kalıcılığını uzun vadede mümkün kılan en sağlam ve en güvenilir dayanaktır.”⁶²

Ulusal bütünlük, ulusal birliğin veya ulusal sorunlarının çözümüyle ve uzun vadeli vizyonu olmasıyla başarılabilir. Ulusun içindeki bireylere geniş ölçekte aktif tanıma, aktif katılım ve geniş yelpazede ülkenin siyasi görüşü entegre edilmesi, bireylere eşit ve saygı çerçevesi ulusal bütünlüğün arkasında yatan argümanlardır. Aynı şekilde ulusal bütünlüğü engelleyen argümanlar da bulunmaktadır. Irksal eşitsizlik, toplumsal, dini, kültürel ve sosyal eşitsizlikler, bölgeselleşme, ayrılıkçı fikirler ve oluşumlar/yapılar, bölücü hareketler, dillerin resmileştirilmesi, vs. argümanlar ulusal bütünlüğün oluşumunu ve bütünlüğün devam etmesini engellemektedir.⁶³

⁶¹ Ahmet Yıldız, Ulus, Ulusçuluk ve Ulusal Bütünleşme, a.g.e., sf. 3.

⁶² Anthony H. Birch, Nationalism and National Integration, Routledge, London, 1989, sf. 11-12.

⁶³ Percyslage Chigora, Tobias Guzura, The Politics of the Government of National Unity (GNU) and Power Sharing in Zimbabwe: Challenges and Prospects for Democracy, African Journal of History and Culture, Vol. 3 (2), Gweru, Zimbabwe, March 2011, sf. 20-26.

Milliyetçilik kavramı, 19. yüzyılın başlarında ortaya atılmıştır. Milliyetçiliğin bazı varyasyonları ve türevleri 19. yüzyıldan önce bulunsalar da tam manasıyla bir düşünce akımı ve kültürel/siyasal anlamda dünyaya etkisi 19. yüzyılda başlamıştır. “Batı dillerinde ‘nation’ olarak ifadelendirilen millet ya da ulus kavramı Latince kökenli doğmak anlamına gelen ‘nascere’ ve doğum yeri itibarıyla bir yere ya da bir şeye bağlı olmak anlamına gelen ‘natio’ kelimelerinden türemiştir. İngilizcede ‘nation’ kavramının modern dönem öncesinde yaygın olarak ifade ettiği anlam, doğum ve doğum yeri itibarıyla birbirleriyle alakalı bir insan topluluğudur.”⁶⁴ C. Calhoun “Milliyetçilik” adlı kitabında, “nation” günlük kullanımda genellikle doğuştan benzer erkekler için kullanıldığını, hatta büyük topluluktan daha küçük, lakin bir aile kadar da küçük olmayan bir grubun üyesi olarak kullanıldığını dile getirmektedir.⁶⁵

Aynı şekilde “ ‘nation’ kelimesinin kökenleri bulmak için etimolojik bir ava giriştiğimizde ‘doğal bir şey’ anlamındaki ‘natio’ya varırız. Gündelik konuşmada bu kelime doğum benzerliğinden ötürü birbirine yakın olan bir insan grubunu anlatırdı. Fakat Romalılar asla kendilerini bir natio olarak tanımlamadılar, bu terimi yerli bir ‘yabancı cemaati’ için kullandılar.”⁶⁶ Görüldüğü üzere bu açıklamalar sonucunda “natio”, “nation” kavramı belli benzerlikleri olan gruba veya topluluğa bağlılığı ve üyeliği olan kişilerin oluşturduğu topluluk anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

1918’e kadar milliyetçilik, bir çalışma alanı olarak ulus-devletlerin ve tarihsel bir mesleğin oluşumuna yakından bağlantılı olarak görülmektedir. Hatta milliyetçilik, ulusal tarihin bir parçası olarak görülmekten çok, ayrı bir konu olarak kabul edilmekteydi. Tarih ulusal hatların bir izdüşümü olarak düzenlenmişti. Milliyetçiliğe etik ve felsefi olarak yaklaşmak yerine analitik ve sosyolojik olarak yaklaşılmaktaydı. Modernleşme döneminin büyük teorisyenleri olan Marx, Weber ve Durkheim,

⁶⁴ H. Çancı eserinde millet(nation) kelimesi İngilizce ve Fransızca literatüründe 14. yüzyılda kullanılmaya başladığını, lakin bu kavram üzerine araştırma yapan bilim adamlarının 14. yüzyılda kullanışını itibarıyla siyasal bir anlam teşkil etmediğini, siyasal çerçevede “nation” 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında ifade edilmeye başladığını dile getirmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Haldun Çancı, Değişmeyen Boyutları Bağlamında Milliyetçiliğe Teorik ve Kavramsal Bir Bakış, Süleyman Demirel Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2008, C.13, S.2, sf.106.

⁶⁵ Craig Calhoun, Milliyetçilik, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, III. Baskı, İstanbul, 2012, sf.13.

⁶⁶ Umut Özkırımlı, Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar: Eleştirel Bir Müdahale, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2010, sf. 13.

milliyetçilik hakkında pek fazla eser vermemişlerdi. Genellikle hanedan imparatorlukların, prensliklerin yerine ilerici, anayasal devletler ve liberal kültürlerin oluşumu ile ilgili eserler vermişlerdir. Milliyetçilik ayrı bir konu olarak, siyasi doktrin içine faşizm'in son bulmasıyla, yani 1945'ten sonra girmiştir.⁶⁷

Günümüzde, dünya sisteminde tek bir milliyetçilik yoktur. İdeolojileriyle, algılayışlarıyla, siyasal argümanlarıyla birçok değişiklik göstermektedir. “Milliyetçilik, geçen yüzyıla damgasını vuran tarihsel bir hareket olduğu kadar günümüzde de etkisini sürdüren güncel bir ideolojidir. Bağımsız bir ulus-devletin kuruluşundan ister önce, ister sonra olsun milliyetçilik, ‘ulusal egemenlik’ temel ilkesinden bağımsız olarak devlet yönetimi, siyaset ve toplumla ilişkin çeşitli ideolojileri de kapsamaktadır.”⁶⁸

Milliyetçilik ile ilgili tanımlara bakacak olursak görülecektir ki, milliyetçilik üzerine tam manasıyla bir tanımlama yapmak oldukça zor gözükmemektedir. Öyle ki, bazı araştırmacılar milliyetçiliği, etnik temelli olarak değerlendirirken/tanımlarken, bazı araştırmacılar da siyasal/birey ve vatandaş temelli olarak tanımlamalarda bulunmaktadır. Buna ek olarak milliyetçiliği, ulusları meydana getiren bir ideoloji olarak gören ve bazen birleştirici veya ayrıştırıcı olarak da nitelendiren araştırmacılar da bulunmaktadır. Ama genel çerçevede araştırmacıların referanslarıyla bir milliyetçilik tanımı yapmaya çalışmak doğru bir yaklaşım tarzı olacağı düşüncesindeyim.

E. Hellner'e göre milliyetçilik, hem ulusu hem de uluslararası sistemi yönlendiren söylemsel bir oluşum olarak değerlendirir. İç ve dış düşman ikilemin etkin olduğunu ve iç düşman ile ulusu, dış düşman ile uluslararası sistemi katmanlaştırdığını, bu katmanlaşmanın devletlerin statüsünü ve rekabet davranışlarını yapılandırdığını dile getirir.⁶⁹ R. Brubaker milliyetçiliği, dirilen veya basık olarak

⁶⁷ Ernest Gellner, Nations and Nationalism, Cornell University Press, Second Edition, Oxford, 2008, sf. 16, 19.

⁶⁸ Şenol Durgun, Türkiye’de Milliyetçiliğin Algılanış Sorunları, Tarih Siyaset Ekonomi Platformu (TASEP), Birinci Kısım, <http://www.tasep.org/default.asp?s=yd&id=98>, Erişim Tarihi: 07.08.2014

⁶⁹ Banu Eryılmaz, Bir Söylem Olarak Milliyetçilik, Anadolu Üniversitesi- Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol:10, Sayı/No: 1:177-202, 2010, sf. 179. Ayrıca bkz. E. Hellner, Economic Nationalism as a

ölçülebilen bir güç olmadığını, ulusun merkezi yapılanmasını ve modern siyasi ve kültürel düşünceyi, söylem ve uygulamaları milliyetçilik olmadan değerlendirmenin mümkün olmayacağını söyler. Ona göre milliyetçilik, ilerleyen ve etkisi kuvvetli/güçlü olan bir söylemdir.⁷⁰

E. J. Hobsbawm, bir efsane, siyasi kader, önceden var olan kültür, milletleri dönüştürmekte olduğunu ve bazen icat olarak, bazen de önceden var olan kültürel objeler de milliyetçilik sayesinde ortaya çıktığını, yani milliyetçilik uluslardan önce geldiğini, milletler devleti ve milliyetçiliği doğurmadığını, tam tersine milliyetçilik, milleti ortaya çıkardığını ileri sürmektedir.⁷¹ A. Smith ise, milliyetçiliğin ana temasının millet olduğunu, milliyetçiliği ulusun merkezinde olan endişeleri, refahı (bireyin refahı) teşvik etmeyi amaçlayan bir ideoloji olarak bakmaktadır. Buna ek olarak, ulusal özerkliğin, ulusal birliğin, ulusal kimliğin ve milliyetçiliğin yeterli derecede olmadan ulusun yaşayamayacağını dile getirmektedir ve milliyetçiliği, üyelerinin bazı real ya da potansiyel “ulus” halinde gördükleri bir nüfus için özerkliğe, birliğe ve kimliğe ulaşmak ve korumak için bir ideolojik hareket olarak tanımlamaktadır.⁷²

T. H. Eriksen ise, milliyetçiliğin temelinde ulusun içindeki bireylerin sadakatlerin çok soyut, ahlaki değer ve kuralların, normların olduğunu, modern dönemin ideolojisi olarak milliyetçiliği, ulus-devletten ayrı düşünülemeyeceğini, ulus-devletin tam manasıyla oluştuğu yerlerde içinde bulunduğu bireylerin de milli duygular hissettiğini ve bununla ulus-devleti geliştirdiğini, tam tersi olarak da milliyetçiliğin başarısız olarak yer aldığı yerlerde, devletin şiddete başvurduğunu

Challenge to Economic Liberalism? Lesson from the 19th. Century, International Studies Quarterly, Vol: 46, sf. 307-329.

⁷⁰ Rogers Brubaker, Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe, Cambridge University Press, New York, 1994, sf. 10.

⁷¹ E. J. Hobsbawm, Nation and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality, Cambridge University Press, Second Edition, 2012, sf. 10. Bu görüşü destekleyen bir değerlendirme de Benedict Anderson dile getirir. Ona göre, milliyetçilik ulusların uyanışını, öz bilinçlerinin doğması için olmadığını, sadece milletleri icat ettiğini söylemektedir. Bkz. Benedict Anderson, Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Published by Verso, London, 1991, sf. 6.

⁷² Anthony Smith, Nationalism, Key Concepts In The Social Sciences Series, John Wiley and Sons, Second Edition, Cambridge, 2010, sf. 5.

söylemektedir.⁷³ Milliyetçilik, ne kötü ne de iyidir. Ulusal sınırların içindeki ayrılıkçı hareketler sonucunda ulus dağılma sürecine girebilmektedir ve bir milletin başka bir millete karşı birliktelik duygusu bitebilir, ama milliyetçilik birbirine karşı bölünmüş olan ve ulusal sınırların içinde bulunan grupları, bireyleri bir araya getirme, bağlılığı sağlama ve aynı zamanda ülke içinde birleştirici bir güçtür.⁷⁴ Milliyetçilik, siyaset ve kültür ile ilişkisi bulunan, kültürel değerlerin siyasallaşmasını ve aynı zamanda siyasetin, kültürel değerlerle temellendirdiği bir kavramdır.⁷⁵

Milliyetçilik, içe ve dışa karşı bir özerklik ve kimlik kazandıran ve bu kimliğin değerlerini korumaya çalışan, ortak tarih ve kültürü ile bir toprak parçasına paylaşılan ve bu toprak parçası içinde yaşayan herkesi bir siyasal çerçevede birleştiren, bu siyasal çerçevenin dışında kalanları “yabancı” olarak gören, organik/ kültürel ve siyasi/gönüllü özelliklerini barındıran bir kavram olduğunu söyleyebiliriz.

Milliyetçilik, ulusal veya uluslararası düzeyde herhangi bir çatışma, buhran veya sıkıntı sonucunda ortaya çıktığı söylenemez. Modern dönemin devlet yapısının ve kuruluşunda temel oluşturan şey milliyetçiliktir. Bu bağlamda bakıldığında milliyetçilik siyasi yönünün yanında kültürel değerler ve kişisel aidiyetler yönünün de bulunduğunu söylemek mümkündür. Buna ek olarak milliyetçilik, benliğimize etkide bulunacak sanatsal eserleri ortaya koyan sanatçılar, bestekârlar, yazarlar, şairler vs. tarihin izleriyle dolaylı olarak bir ilişki kurmamızı sağlamakta ve milliyetçiliğin duygusal bir yönünün de olduğu ortaya çıkmaktadır.

Milliyetçilik, kültürle veya kültürel akımlarla bağlantılıdır. Devletlerin temelini oluşturan milliyetçilik, aynı zamanda etnik yapıları da geliştirmiştir. “Milliyetçilik, kültürel akımın önemli parçalarından biridir ve hem etnisiteyi ve kültürel örüntüleri dönüştürmüş, hem de devletin bizzatıhi oluşum sürecini biçimlemiştir.”⁷⁶ Kaynağını geçmişte var olan kültürel değerlerden ve kimliklerden alan milliyetçilik oluşan ulusal karakterli kimlikler, bu kimliklerini kültürel değerler

⁷³ Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity Versus Nationalism*, Journal of Peace Research, Vol. 28, No. 3, 1991, sf. 263-278.

⁷⁴ Naunihal Singh, *Nationalism*, Mittal Publications, New Delhi, 2006, sf. 39.

⁷⁵ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar: Eleştirel Bir Müdahale*, a.g.e. sf. 21.

⁷⁶ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, a.g.e., sf. 15.

üzerinden oluşturur. Lakin bunun yanında, geçmişte var olan etnik yapılanmalarda bir dizayna veya biçimlendirmeye sokar ve var olan kültürel değerlere yeni düşünsel algılar katmaktadır.

Milliyetçilik diyalektik (ikilik) bir yapı da taşıdığını söylemek mümkündür. Çünkü milliyetçilik, gerici veya çatışma doğurucu bir anlam taşımasına rağmen, aynı zamanda modernleştirici, yenileştirici veya birliktelik/bütünleştirici anlam da taşımaktadır. Bir ideolojik olarak milliyetçilik, bazen uluslararası bir çatışma ve kendini diğer uluslardan çıkarı doğrultusunda savunmaya iterken, bazen de ulusal değerlere sahip olan toplumları ve grupları da dağınık bir yapıdan bütünleştirici, birleştirici ve geliştirici bir yöne ilerlemesine yardımcı olmaktadır. Yani milliyetçilik, ulusal birleşmeyi sağlayacak etken ise, etnik kimliklerin, ayrılıkçı düşüncelerin oluşması veya harekete geçmesi ulusal birleşmeyi sağlayamayan toplumların sonucunda doğduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden milliyetçilik, bütünleştirici ve ilerici olmasının yanında bölücü ve ayrılıkçı olmasının temelinde bu durum yatmaktadır.

Milliyetçiliğin dört boyutu veya unsuru olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, bireylerin herhangi bir yerde olsa dahi ulus/ulusal/milliyetçi düşünceye fikren sahip olması ve bu düşüncesinin içinde kendini tanımlamasını sağlayan kültürüyle, inanç ve yaşadığı çevrenin etkisiyle belli bir milliyetçi düşünce, algı türevlerinin üretilmesini içeren “ideolojik olarak milliyetçilik”; ikincisi, ulusun içinde yaşayan bireyin o ulusun çıkarlarını düşünerek hareket eden veya kültürü/tarihi süreçte içinde bulunduğu devlete bağlılığını sürdürerek ya da özgürlük düşüncesi, bağımsızlık, özerklik gibi düşüncelerle kendi kaderini çizmeye, birleşmeye çalışan, devletin bu doğrultuda yapmış olduğu stratejileri, politikaları olan “bir tasarı olarak milliyetçilik”; üçüncüsü ise, ulusun içinde bulunan bireyin veya devletin ulusal birlik ve bütünlüğünü savunan akımlar, ideolojiler, felsefi ve siyasi düşünceleri içeren ve bunun devletin bütün yapılarıyla benzerlik gösteren bir “algılayış biçimi olarak milliyetçilik”;⁷⁷ dördüncüsü, siyasal kültür biçimi olan bireylerin dil, mitoloji, sembol, simge, din vs. unsurlarla

⁷⁷ Craig Calhoun, bir algı olarak milliyetçiliğin temelinde “ulusal sınırlar devlet sınırlarıyla örtüşmelidir ya da bir ulusun üyeleri o ulusun ahlaki değerine uymak zorundadır” anlayışının yattığını dile getirir. Craig Calhoun, Milliyetçilik, a.g.e., sf. 8.

oluşturduğu, biçimlendirdiği bilinç biçimi ile oluşturulan ulus-devlet yaratma anlayışı olan bir “kimlik biçimi olarak milliyetçilik”tir.

Yukarıda da görüldüğü üzere, milliyetçiliğin dört boyutu, ideolojik olarak milliyetçilik, bir tasarı olarak milliyetçilik, bir algı olarak milliyetçilik ve bir kimlik biçimi olarak milliyetçilik yer almaktadır. Bu boyutlar, bazen ulus-devletin oluşumu, bazen etnik yapılanmaların gelişmesi, bazen ise de bir kimlik yaratma şeklinde vuku bulmaktadır.

Ulusun, uluslaşmanın, ulusal bütünlüğün ve kimliklerin özelliklerini bahsetmiştik. Milliyetçiliğin de karmaşıklıkları/çelişkileri içinde barındırsa da devlet, birey ve topluluk üzerinde dolaylı veya doğrudan etkisi bulunan özellikleri vardır. Bu özellikleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- i. Milliyetçilik ideolojisi, küresel kültürün ve değersel akımın en önemli parçasından biridir,
- ii. Milliyetçilik, etnik yapılanmaları ve kültürel değerleri yeniden yapılandırır ve devletin oluşum sürecini biçimlendirir,
- iii. Milliyetçilik, “...ırk, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim ve diğer kolektif kimliklerin oluşumunda temel olan özcü düşüncesinin gelişiminde de merkezi bir rol oynamıştır”⁷⁸,
- iv. Milliyetçilik, çatışma ve gericilik yaratırken, aynı zamanda modernleştirici ve bütünleştirici olarak da rol oynar. Bu açıdan bir diyalektik içermektedir,
- v. Milliyetçilik, özerkçi ve ayrışmacı akımları da, bütünleştirici, bağlılıklaştırıcı akımları da içinde barındırır,
- vi. Milliyetçilik, kimlik ve söylem/akım olarak, siyasi aktörlerin, kültür yaratıcıların ve aydın kesimin dolaylı ve doğrudan etkisi olarak ortaya çıkmaktadır,
- vii. Milliyetçilik, farklı gruplandırmalarda bulunan kimliklerin tümünün ortaya çıkarmada vesile olurken, aynı zamanda dünya sistemi düzeninde belli bir alana konumlandırmasını sağlar,

⁷⁸ Craig Calhoun, a.g.e., sf. 25.

viii. Milliyetçilik, insanların değerlerine, duygusal yapılarına etki eder ve tarihsel sürecin içinde bir yer edinme düşüncesini yaratır,

ix. Milliyetçilik, "...bir milletin özerklik, birlik ve kimlik kazanmasını ve bunları korumasını hedefler"⁷⁹,

x. Milliyetçilik, grubun üyeleri arasında dayanışmayı, birbirlerini koruma güdüsünün oluşmasını sağlar ve diğerlerinden farklı tarz ve imajın oluşumuna yol açar, grubun dışında kalanları ise, yabancı ve düşman olarak algılanmasına neden olur,

xi. Milliyetçilik, ideolojik olarak milleti bir arada tutan ortak değerlerin(tarih, din, dil, gelenek/aidiyet, efsaneler, sanatsal değerler, duygular vs.) varlığını ön plana çıkartır, bu doğrultuda amaç olarak bu ortak değerleri kurumsallaştırmayı sağlar. A. Çınar ile "Milliyetçilik, Ulus-devlet ve Küreselleşme" konusunda yapılan bir röportajında dile getirdiği gibi, "millet anlayışı kurumsallaşmışsa, bunun arkasında bunun mücadelesini verip başarıya ulaşmış bir milliyetçi ideoloji vardır" düşüncesini ileri sürmektedir.⁸⁰ Genel çerçevede milliyetçiliğin özelliklerini bu şekilde özetlemek mümkündür.

Yukarıda da açıklanan milliyetçiliğin özelliklerinde görüldüğü üzere milliyetçiliğin birden çok çeşitleriyle karşı karşıya kalmaktayız. Milliyetçilik üzerine araştırmalarda bulunan yazarlar veya bilim insanları, milliyetçilik üzerindeki çeşitlendirmeleri oldukça boldur. Bu çeşitlendirmeler bazen siyasi, bazen kültürel, bazen ise de etniksel çerçeve içermektedir.

⁷⁹ Emre Gökalp, , Anadolu Üniversitesi-Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol: 7, Sayı/No: 1: 279-298, 2007, sf. 287.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alev Çınar, Milliyetçilik, Ulus-Devlet ve Küreselleşme, Arka Plan-Uluslararası Politika, 8. Sayı, Aralık 2003, İlgili Röportaj;<http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/aralik03/index.htm>, Erişim Tarihi: 12.11.2013

1.2. MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

Milliyetçilik kuramlarının cevap bulmaya çalıştığı konu, milletlerin veya milliyetçiliklerin kökenleri ile ilgilidir. Milliyetçiliğin tanımı ve çeşitleri ile ilgili sorunların araştırmacılar tarafından nasıl tartışmalara ön ayak olduysa, milliyetçiliğin kökeni ile ilgili de bilim dünyasında ve araştırmacılar arasında tartışmaları alevlendiren bir konu olmuştur. Milliyetçiliğin kökenlerinin veya milliyetçiliğin üzerine yapılan tüm değerlendirmelerin temelinde milletlerin/milliyetçiliklerin modern zamanın bir ürünü olup olmadığı konusu yer almaktadır.⁸¹ Bu durum da konunun açıklanmasında akademisyenleri ve araştırmacıları kendi içinde belirgin şekilde kutuplaşmayı/kamplaşmayı beraberinde getirmiştir.

Açıklamaya çalıştığımız bu sorunsalı değerlendirmeye veya cevap bulmaya yönelen kuramlar genel çerçevede iki grupta ele alınmaktadır: Bu iki kuram ise, “İlkçi (Primordialist)” ve “Modernist” yaklaşımlardır. Akademisyenlerin bazıları literatürde ilkçi yaklaşımı “özcü (essentialist)”, modernist yaklaşımı ise “araçsalcı (instrumentalist)” adı altında değerlendirmelerini görmek mümkündür. Bu iki kuramın açıklarını değerlendiren ve her iki kuramında kendi içinde tutarlı olarak yer aldığını vurgu yapan, son yıllarda bir kuram daha ortaya çıkmıştır. Bu kuram ise, “etno-sembolcüler (ethno-symbolist)” yaklaşımıdır. Etno-sembolist yaklaşım, bir ara yol niteliği taşımaktadır. Yani, milliyetçiliğin kökenini veya ortaya çıkışını değerlendirmeye çalışan kuramlara ek bir kuram daha eklenmiş olmaktadır. Milliyetçilik, tek bir yaklaşımla açıklanabilecek bir olgu değildir. Zaten birden fazla kuramla açıklanmaya çalışılması milliyetçiliğin geniş ölçekte ve birçok unsurları içinde barındırmasının sonucudur.

1.2.1. İlkçiler/İlkçi (Primordialist) Yaklaşım

İlkçi (primordialist) yaklaşım, milleti modern zamanın bir ürünü olmaktan çok eski çağlardan günümüze dek veya doğal gelişen bir yapı olarak değerlendirir. Milliyetçiliği ilkçi yaklaşım yönünde değerlendiren araştırmacılar, kendi içinde diğer kuramlara nazaran daha tutarlı ve bütünlük içinde olduğunu görmekteyiz. Özellikle

⁸¹ Umut Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış, a.g.e., sf. 74.

etnik kimlik, etnisite, etnik yapılanmalar hakkında gerçekleştirilen araştırmalar, ilkçi yaklaşımın gelişmesine ve daha iyi anlaşılmasına vesile olmuştur.

İlkçi yaklaşım kavram olarak yabancı literatüründe “primordialism” adı altında değerlendirilmektedir. U. Özkırımlı’nın “Milliyetçilik Kuramları” adlı eserinde bu kavramın anlamını şu şekilde özetlemektedir: “İlkçi yaklaşım için İngilizce’de primordialism karşılığı kullanılmakta. Bu kelime İngilizce’de iki anlama geliyor. Bunlardan ilki ‘başlangıçtan beri var olan’, diğeryse ‘ilk yaratılan ya da geliştirilen’... Shils terimi ilk olarak 1957 tarihli ünlü makalesinde, aile içi ilişkilerde söz ederken kullanır ve aile üyeleri arasındaki birbirleriyle sürekli iletişim halinde olmalarından değil, kan bağına yüklenen kelimelerle ifade edilmesi güç anlamdan kaynaklandığını ileri sürer. Shil’e göre bu bağı ‘ilk olma’ (birincil de diyebiliriz) niteliği taşır, yani her şeyden önce yaratılmış, dolayısıyla hep varmış gibi algılanır.”⁸²

İlkçi yaklaşımda, milliyetçiliğin geçmişin tarihselliği içinde bir etkileşime konumlandırmaktan çok, mistik ve ruhani nitelik taşıyacak şekilde açıklamaya çalışır. Geertz ise, ilkçi yaklaşım bağlamında, grup veya toplumsal iletişimin veya etkileşimin verili unsurlara bağlı olarak geliştiğini ve ruhani olarak kan bağı, dil, alışkanlıklar ve din üzerinden değerlendirmekte, buna ek olarak da toplumların çıkarları doğrultusunda algılamalarından çok, bu kutsal bağlılığın önemli görülmesi neticesinde uyulduğunu ileri sürmektedir.⁸³

Milliyetçilik kuramlarının geliştirici yönünü etnisite kavramı oluşturur. Özellikle ilkçi yaklaşımının etnisite, etnik kimlik kavramları üzerine yapılan araştırmalar çerçevesinde şekillendiğini veya temel teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle Shil, Geertz, Coughlan, Aktürk ve Smith gibi araştırmacılar ilkçi yaklaşımı genellikle etnisite, etnik kimlik üzerinden değerlendirdiğini görmekteyiz. İlkçilere göre, etnik kimliğin oluşumu toplumsal şartlardan bağımsız olarak bir çekiciliğin olduğunu; kurumsal, siyasi, ekonomik yaptırımların ortadan kaldıramayacağı bir

⁸² Umut Özkırımlı, a.g.e., sf. 80.

⁸³ Clifford Geertz, The Interpretation of Cultures, Basic Books, New York, 1973, sf. 259-260.

kuvvetle toplumun içindeki bireylerin siyasi yaklaşımları üzerinde etkin olarak rol oynadığını dile getirirler.

İlkçi yaklaşıma göre, “etnik gruplar tarihin derinliklerinden bu yana var olan, somut ve bağımsız oluşumlardır ve varlıkları başka faktörlere (ekonomik, sosyal, kültürel, tarihsel, coğrafi, vs.) indirgenemez ve faktörlerce açıklanamaz.”⁸⁴ İlkçi yaklaşım millet veya milliyetçiliği, doğal, verili (given) olan bir “kendilikçilik” çerçevesinde değerlendirir. Milletleri ya da milliyetçiliğin kökenlerini “doğal bir süreç” içinde ve “geçmiş çağlardan” bu zamana kadarki var olan yapılar olarak görmekte ve milletlerin, milliyetçi düşünsel algıların değişmeyen ve stabil olarak devam eden bir durum olarak ileri sürmektedir.

İlkçi yaklaşımda, millet ve ulus kavramlarının doğal ve verili bir ayrım olarak yaklaşmakta ve temelinde romantizm, efsaneler, kahramanlıklar, eski mükemmel dönemler yer aldığını gözlemlemek mümkündür. “Diğer bir taraftan, Smith’in ‘ilkçi’ bakış açısı içerisinde ‘eskilci’ (perennialist) olarak ayırt ettiği yaklaşım ulusun ‘doğal’lığını benimsememekle birlikte, milletlerin çok eski dönemlerden - çok fazla değişmeden ve ‘özünü’ kaybetmeden–bugüne değin var olduğunu savunmaktadır.”⁸⁵

İlkçi yaklaşımlar etnik bağları, ‘doğal’ olarak devam eden ailelerin ve diğer birincil grupların içindeki temel deneyimleri ile sabit olarak ilerlediğini ileri sürmektedir. İlkçi yaklaşımın geçmiş kimlikler üzerine genel çerçevede belirli niteliklere sahip olduğunu ileri sürerler. Bunlar;

- a. İlkel kimlikler, doğal veya verilmiş bulunmaktadır,
- b. İlkel kimlikler, sosyal açıdan etkileşim olarak analiz edilemez, zorlayıcı bir nitelik taşır,
- c. İlkel kimlikler, duygular veya sevgi ile gerçekleşen esas anlaşma niteliği bulunmaktadır,

⁸⁴ Şener Aktürk, Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnili, Çok Etnili ve Gayri- Etnik Rejimler, Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı: 38, 2006, sf. 24.

⁸⁵ Emre Gökalp, Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme, Anadolu Üniversitesi- Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol: 7- Sayı/No: 1: 279-298, 2007, sf. 282.

Bunun yanı sıra İlkçi yaklaşımda bireysel olarak her kişinin temelinde yer alan bazı kimlik özellikleri bulunur. Bunlar ise;

- i. Ten rengi, boyutu, saç ve yüz özellikleri, fiziksel beden,
- ii. Kişinin adı (tek bir isim, bir soyadı veya grup adı),
- iii. Dil,
- iv. Din,
- v. Tarih ve grubun kökeni,
- vi. Kişinin milliyet veya etnik bağlılık,
- vii. Doğum yeri, coğrafya,
- viii. Bir miras kültürü ⁸⁶

Bu unsurlar İlkçi yaklaşımın tarihsellik içinde grupların, toplulukların belirli bir kişisel kriterlere sahip olduğunu göstermektedir. İlkçi yaklaşımı benimseyenler, ulusların ortaya çıkmasında aslında iki süreç üzerine durmaktadır. Bu iki süreç ise, tarihsel süreç ve sosyolojik süreçtir ve milliyetçiliğin etkinliğini büyük ölçüde, insanların veya ulusların tarihsel süreçte hep var olduğunu bir olay veya durum olarak yaşamlarından aldığını ileri sürülür.⁸⁷

İlkçi (primordialist) yaklaşım, etnik yapıların açıklanmasıyla geliştiğini söylemiştik. Bunun yanı sıra insanların/ulusların milliyetçilik düşüncesinin dayandığı şeyin “etnik bağlılık” olduğunu dile getiren ilkçilerde çoğunluğu oluşturduğunu görmekteyiz. C. Calhoun’un “Milliyetçilik” adlı eserinde, “...yeni devletlerde insanların ‘verili’ veya ‘olduğu gibi kabul ettiği’ en güçlü bağlılıkların ‘kabile’ gibi etnik gruplara karşı besledikleri bağlılıklar olabileceğidir. Bu gibi ‘ilk’ bağlar vatandaşlığa bağlı milliyetçilik ve sivil toplum gibi projelere karşı tehdit oluşturur”⁸⁸ düşüncesini dile getirir. Bu değerlendirmeye bakacak olursak, ilkçi yaklaşım milliyetçilik türlerinden Doğu (Kültüralist) milliyetçilikle ⁸⁹ paralellik veya aynı yaklaşım içerisinde yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

⁸⁶ Josep R. Llobera, Recent Theories of Nationalism, Institut de Ciències Politiques Socials, Barcelona, 1999, sf. 3.

⁸⁷ Craig Calhoun, Milliyetçilik, a.g.e., sf. 42-43.

⁸⁸ Craig Calhoun, a.g.e., sf. 44.

⁸⁹ Doğu (Kültüralist) Milliyetçilik kavramını sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

İlkçi (primordialist) yaklaşımı açıklamaya çalışan araştırmacılar üç farklı bakış açısı üzerinde durmaktadır. Bu üç farklı bakış açısı; “doğalcı”, “biyolojik” ve “kültürel” kategorilerdir. Bu sınıflandırmanın yanı sıra benzer bir ayrımı Tilley yapmaktadır. Ona göre, ilkçi yaklaşımdaki sınıflandırması; biyolojik, kültürel ve psikolojik ayrımı şeklindedir.⁹⁰ Bu bakış açıları, ilkçi yaklaşımın sistematik olarak bir sunuş sağlaması açısından önemlidir.

İlkçi yaklaşımda “doğalcı” bakış açısı; insanların, etnik grupların mevcut milliyet veya milliyetçilik anlayışının/algısının sonradan var olan bir şey olmadığını, tanrısal ve tarihsel çerçevede önceden verildiğini/belirlendiğini ileri sürülür. Yani bireyler, bir aile içinde doğduğu gibi aslında bir etnik grubun/topluluğun da içinde yer aldığını, bireylerin farklı etnik grupların içinde var olmasının doğal sistemin bir şartı olduğunu ve bu yüzden kendi etnik grubun dışında olanlara karşı antipati beslediği dile getirilir. “Bu görüşü benimseyenler milletlerin ‘doğal’ sınırları olduğunu savunurlar. Onlara göre milletin bir kökeni, ‘kişiliği’, misyonu ve kaderi vardır. Yaklaşım milletlerle etnik gruplar arasında ayrım yapmaz. Milliyetçilik her dönemde insanların temel niteliğidir.”⁹¹

Bazı araştırmacılar, ulusların bünyesinde yer alan yaşam tarzları ve belli bir “mekâna” olan bağlarıyla birbirinden farklılık içeren “doğal” yapılar olduğunu dile getirirler. Ulus-devlet oluşumunda ülkelerin gerçekleştirdiği projeler ve tarih yaratma, dil, eğitim ile kurduğu yapı “doğalcı” bakış açısının çerçevesinde olduğunu söylemektedirler. “Smith, bu yaklaşımı kendi içinde ‘doğalcı’ ve ‘eskicilik’ (perennialism) iki bakış açısı olarak belirler.”⁹²

Biyolojik düşünce açısı; ulusların veya etnik grupların temelinde “genetik” ve “içgüdülerin” yer aldığını belirtir. Sosyo-biyolojik bakış açısının temelinde “üreme” kavramı yatmaktadır. Burada kastedilen şey, toplumların en uygun şekilde kendi çevreleriyle (yakınlıklarla/akrabalarla) eşleşmesi ve üremesidir. Bu şekilde tanınma

⁹⁰ Konuyla ilgili detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Virginia Tilley, *The Terms of the Debate: Untangling Language About Ethnicity and Ethnic Movements*, *Ethnic and Racial Studies*, 1997, sf. 499-500.

⁹¹ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, a.g.e., sf. 83.

⁹² Umut Özkırımlı, a.g.e., sf. 83.

söz konusu olmakta, üremede başarılı olma hissiyatı yatmaktadır. Üremenin gerçekleştirmede yakınlıktaki ölçüt ise, kültürel ve sosyal benzerliklerdir. Bir ulusun kendi içinde benzer kültürlere sahip bireylerin genetik mekanizma sayesinde bağlı bulunduğu etnik gruba veya ulusa kuvvetli bağlılık ve duygular beslemektedir.⁹³

Kültürel bakış acısı ise; ulusun veya etnik grupların diğer uluslardan/etnik gruplardan farklılık içeren din, dil, mit, ortak tarih ve yaşayış gibi unsurların “ötekilerden” daha önce ortaya çıktığı üzerine düşünülen bir inançtır. Bu inanç ulus veya etnik grupların içindeki bireyleri efsanevi ve mistik bir duyguya sevk etmekte, bu şekilde kendini diğer oluşumlardan (etnik gruplar ve uluslar) daha üstün olduğunu ve kendi içinde sınıksız bağlar kurulmasına itmektedir. Bu düşüncenin içinde bir zorlama söz konusudur ve rekabet, sert karmaşıklıklar yaşanmaktadır.

1.2.2. Modernistler/Modernist Yaklaşım

Modernist yaklaşım literatürde ilk dile getirenler Karl Deutch (1953) ve Elie Kedourie (1960)’dır. Modernist yaklaşım, ilkçiler gibi milliyetçiliğin insanlığın doğumuyla ve eski çağlara ait bir ürün olduğunu vurgulamaktan çok, milliyetçiliğin günümüz veya son birkaç yüzyıla ait olduğunu dile getirir. Modernistlere göre kapitalizm, sanayileşme, laikleşme, ulus-devlet kurumlarının oluştuğu, kentleşme, iktisadi teşebbüslerin oluştuğu, sosyo-ekonomik politikaların olduğu modern dönemlerle birlikte milliyetçiliğin ortaya çıktığını veya bu süreçlerin bir ürünü olduğunu dile getirirler.⁹⁴

Modernistler, milletlerin veya milliyetçiliğin eski çağlardan çıkma olasılığının olmadığını, çünkü milletleri veya milliyetçiliği ortaya çıkaracak siyasi, kültürel, sosyal, ekonomik vs. unsurların gelişmediğini, bu süreçlerin modern dönemlerde vuku bulduğunu ve milliyetçiliğin bu süreçler doğrultusunda geliştiğini ileri sürmektedirler. Modernistlerin bakış açısının altında yer alan prensip ise, “milliyetçilik milletleri yaratır, milletler milliyetçiliği yaratmaz” düşüncesidir. Lakin modernistler kendi içinde de anlaşılabildiği düşünceler genellikle azdır. Özellikle bazı modernistler

⁹³ Umut Özkırımlı, a.g.e., sf. 87-88.

⁹⁴ Umut Özkırımlı, a.g.e., sf. 102.

milliyetçiliğin, “ekonomik evrimleşme” ile bazı modernistler de milliyetçiliği “siyasi evrimleşme” ile açıklamaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra milliyetçiliği “sosyo-kültürel evrimleşme” ile açıklamaya çalışan modernistler de bulunmaktadır.

Yukarıdaki ayrıma benzer bir sınıflandırma yapan Josep J. Llobera ise, modernist kuramı üç ana tip’e ayırmaktadır. Ona göre, milliyetçiliğin modernleşme kuramları farklı kisveler altında yer aldığını ve bu tipolojiyi farklı yazarların sert müdahalelerinin söz konusu olduğunu dile getirir. Yine ona göre, bu üç modernist kuram, sosyal iletişim kuramları (Deutch, Rustow, Rokkan, Anderson), ekonomist kuramlar (Hechter, Nairn, Wallestein, Hroch, Gellner), politik-ideoloji kuramlar (Breuily, Giddens, Rice, Mann) ayrımı şeklindedir. Modernist kuramları, milliyetçiliğin geleneksel modern topluma geçiş sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını, bu teorilerin sanayileşmenin yayılması, siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik koşullarıyla işlevsel bir ilişki olduğunu, bu durumun milliyetçiliğin gelişiminde ana neden teşkil ettiğini dile getirir.⁹⁵

Modernist yaklaşım üç ayrı evrimleşme bakış açısını değerlendirecek olursak, ekonomik evrimleşme bakış açısı; bu bakış açısını benimseyen modernistler, sosyal veya kültürel yapıların alt unsurunu oluşturduğunu ileri sürdükleri sos-ekonomiklerin dönüşümü ve döngüsü neticesinde milletleri veya milliyetçiliği açıklamaya çalışırlar. Ekonomik evrimleşme bakış açısı genel çerçevede Neo-Marksist düşünceye sahip araştırmacılar savunmaktadır. Bu düşünceye sahip Tom Nairn, milliyetçiliğin gelişimini kapitalizmin düzensiz büyümesi ve gelişmesi sonucunda oluşan emperyalizm sürecinin temelinde yer aldığını dile getirir.⁹⁶ Ekonomik evrimleşme bakış açısında modernistler, sömürülen toplumların daha doğrusu hammadde ve işgücü sağlayan “çevre” ulusların emperyalizm ve emperyalizm süreçlerine karşı direnişi milliyetçiliğin veya milletlerin kendini bulmasına ya da doğmasına neden olduğunu ileri sürmektedirler. T. Nairn, bu durumun sanayileşme, ekonomik ve ticari organizasyonların kurulması, şehirleşme, vb. unsurlar doğrultusunda milliyetçiliğin ortaya çıkmadığını, aslında bu unsurlara şemsiye tutan ve daha fazla sömürge yolunda

⁹⁵ Josep J. Llobera, *Recent Theories of Nationalism*, a.g.e., sf. 3,4,5-7,9-11.

⁹⁶ Ufuk Şimsek, *Milliyetçilik ve Milletin Oluşumu Üzerine Bir İnceleme*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 13, Sayı:2: 81-96, Erzurum, 2009, sf. 86.

ivme gösteren kapitalist düşüncenin veya kapitalist ekonomik yapının düzensiz/dengesiz ilerleme sürecinin, milliyetçiliğin doğmasına neden olduğunu ileri sürmektedir.⁹⁷

Milliyetçiliği “siyasi evrimleşme” bakış açısıyla açıklamaya çalışan modernistler ise, milliyetçiliğin modern dönemde kurulan “ulus-devlet” yapılanmalarının sonucunda kendini bulduğunu dile getirirler. “Milletlerden ancak ‘modern toprağa bağlı devletler’ (ulus-devlet) ortaya çıktıktan sonra söz edilebilir. Gellner’de ne şehir devletlerinde, ne feodal yapılarda, ne de imparatorluklarda milliyetçiliğin izine rastlandığını vurgulamaktadır. Modern dünyada sosyolojik bir gereklilik haline gelen milliyetçilik, ‘önceden var olan kültürleri alıp ve onları dönüştürür, bazen milletleri icat eder, çoğu zamanda var olan kültürleri çarpıtır’. Kısacası, milletler, devletleri ve milliyetçiliği değil, milliyetçilik milletleri yaratmıştır”⁹⁸düşünceleri ileri sürülmektedir.

Hobsbawn, milleti ve milliyetleri, ulus-devletle ilişkilendirilmesi gerektiğini, millet kavramının ulus-devletle birlikte ifade edilmesini, milleti bir tarihi-siyasi-sosyal inşa olarak görülmesini ve milleti ‘toplumsal mühendislik’ ürünü olduğunu dile getirir. Özellikle siyasi evrimleşme bakış açısını benimseyen modernistler, bu toplumsal mühendislik ürününün belli başlı unsurlarla gerçekleştirildiğini ileri sürerler. Bu unsurlar genellikle; standartlaştırılmış milli diller, okur-yazarlık oranının arttırılması, eğitimin kitleselleştirilmesi, gururlanacağı bir tarih yaratılması, marş ve sembollerin benimsetilmesi, vb. araçlardır. Breuilly’ye göre, “... milliyetçilik her şeyden önce siyasetle, siyaset ise güç/iktidarla ilgilidir. Güç/iktidar, çağdaş dünyada devletin yönetimini ele geçirmeye ve kullanmaya bağlıdır. Dolayısıyla milliyetçiliği çözümlemeyi amaçlayan genel bir yaklaşım ya da yöntem, öncelikle onun devlet yönetimiyle olan ilişkisini belirtmek zorundadır.”⁹⁹

⁹⁷ Umut Özkırmılı, Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış, a.g.e., sf. 108-109.

⁹⁸ Senem Sönmez Selçuk, Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması, Journal of Yaşar University, 23(6), 3855-3865, 2011, sf. 3859.

⁹⁹ P. R. Brass ise, benzer bir yaklaşımla, “milliyetçiliğin kitlesel temeli, etnik grupların ekonomik çıkar sağlama ya da iktidarı ele geçirme mücadelesiyle atılırken, milliyetçi hareketlerin öne sürdüğü istekler ve hareketin başarıya ulaşması siyasi etkenlere bağlıdır” demektedir. Bkz. Umut Özkırmılı, Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış, a.g.e., sf. 130.

Milliyetçiliği “sosyo-kültürel” evrimleşme bakış açısıyla açıklamaya çalışan modernistler ise, heterojen olmayan genellikle standartlaştırılmış ve saf olmasına özen gösterilen bir ulusa duyulan ihtiyacın, ulus-devlet veya milliyetçilik için önem arz ettiğini dile getirirler. Özellikle, E. Gellner’in öne sürdüğü “yüksek kültürler” kavramının temelinde de; ulusun, milliyetçiliğin sadece kendisi tarafından oluşturulduğunun düşüncesi yatmaktadır. Bu düşüncelyi, sanayileşme, kentleşme, pazar ekonomisi, kalkınma organizasyonları ve planları vs. süreçlere bağlamaktadır. Ona göre, milliyetçiliği ortaya çıkaracak elit ve aydınlara ihtiyacın yanı sıra, ulusun içinde oluşacak nüfusun çoğunluğunun homojen, standartlaştırılmış ve merkezi bir kontrol mekanizmasıyla kontrol edilen “yüksek kültürler” gerekliliğini ifade eder.¹⁰⁰

Benzer bir bakış açısını B. Anderson’da görmek mümkündür. Anderson’ın ileri sürdüğü “hayali cemaatler” kavramında milletin ya da milliyetçiliğin bir kültüre inşa (artefact) durumu olduğunu ileri sürmektedir. Anderson, milletlerin doğmasında veya milliyetçiliğin ortaya çıkışında siyasi-ideoloji-ekonomik yapıların etkinliğinden çok, kültürel süreçlerde yaşanan olgular ve önceden gelen, içinde bulunduğu ve yaşadığı kültürel vurgularla açıklamaya çalışmaktadır. Bu kültürel vurgular ise, din ve soy esasına dayalı hâkimiyet ve hanedanlık olarak ifade eder.¹⁰¹

1.2.3. Etno-Sembolistler/Etno-Sembolist Yaklaşım

Etno-sembolcü yaklaşım genellikle etnik-tarihsellik veya kültürel tarihsellik üzerine ilişkilendirilen kavramları değerlendirmek/irdelemek için kullanılmaktadır. Etno-sembolist yaklaşım, ilkçi yaklaşımı reddeder ve aynı zamanda modernist yaklaşımında yetersiz olduğunu, daha doğrusu eksikliğini vurgulamaya çalışır. Bu çerçevede ilkçi yaklaşımın geçersizliği ve modernist yaklaşımın eksik yanlarının eleştirildiği bir ara yaklaşım oluşturulmakta ve bu yaklaşıma etno-sembolist yaklaşım olarak nitelendirilmektedir. A. Smith, J. Armstrong, J. Hutchinson etno-sembolist yaklaşımın başını çeken araştırmacılarıdır.

¹⁰⁰Umut Özkırmılı, a.g.e., sf. 162.

¹⁰¹ Umut Özkırmılı, a.g.e., sf. 177.

Etno-sembolistler, etnik temel üzerine durmakta ve ulusların ortaya çıkışı ve gelişimi kısa bir zaman dilimi (eski çağ veya modern çağ) içerisinde değerlendirilemeyeceğini, günümüzdeki ulusların modern çağdan öncesinde organize olmuş, belli bir bağlılığı ve düşünce yapısına sahip etnik toplumların olduğunu ve bu yüzden ulusları geniş bir yelpazede (zaman diliminde) değerlendirilmesinin gerekliliğini ileri sürmektedirler. Smith, “ milliyetçiliğin çok boyutlu bir kavram olan milli kimlik ile ilişkilendirilmesi ve belirli özel bir dil, hissiyat ve sembolizmi içerecek şekilde genişletilmesi gerektiğini söyler. Smith bunun sosyolojik bir yaklaşımla, öncelikle modern milletlerin modernlik öncesi geçmişlerini kavramamız; milli kimlik ile milliyetçiliği, etnik kimlik ve toplumla ilişkilendirmemiz gerektiğini söyler.¹⁰²

Smith, ilkçilerin milletlerin modernleşme öncesi eski çağlarda var olduğu ve siyasi bir nitelik/oluşum içerdiği görüşüne itiraz eder ve modern zamanın (modernleşme dönemi) milletleri, eski çağlardaki siyasi bir nitelik/oluşum taşıyan topluluklarından ayrı bir farklılığa sahip olduğunu ve bu farklılığın kitlesel ve toplumda her bireyin eşit hak ve egemenliğe sahip olduğunu, milletlerin (modern dönemdeki) kültürel, hanedanî ve tarihsel topluluklar olmaktan çok, siyasi-hukuki ve ideolojik bir topluluk olduğunu dile getirir.¹⁰³ Etno-sembolistler, modernleşme öncesi ve modernleşme döneminin arasındaki sürecin altını çizmekte ve bu ara dönemde getirdiği süreçlerine bakılmadan/irdelenmeden ulusların sosyal uyum biçimlerinin anlaşılamayacağını vurgulamaktadırlar.¹⁰⁴

Etno-sembolistlerin diğer bir önergesi ise, etnik grupların veya toplulukların modern milliyetçilikle ilişkilendirilerek irdelenmesi gerektiği düşüncesidir. Etnik topluluklar/gruplar, modernleşme döneminde oluşan ulusal devletler veya milletler arasında yüzeysel olarak bir bağ kurulsa da veya doğrudan ilişkilendirilmese de ve bazı etnik toplulukların modernleşme sürecinde (döneminde) ulus (millet) halini

¹⁰² Ercan Balcı, Türkiye’de Milliyetçilik Söylemleriyle, Kıyaslamalı Olarak Erol Güngör’ün Sosyolojik Milliyetçilik Anlayışı, Sosyoloji Derneği- Sosyoloji Araştırma Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1- Bahar 2011, sf. 7-8.

¹⁰³ A. Smith, Küreselleşme Çağında Milliyetçilik, Çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, sf. 56-57.

¹⁰⁴ Daniele Conversi, Mapping the Field: Theories of Nationalism and The Ethnosymbolic Approach, Chapter I., Lleoussi_02_ch1.indd 15 eoussi, 24/05/06, sf. 21-22.

almadığı düşünülürse, etno-sembolistler modernleşme döneminin milletlerin veya milliyetçiliklerin meydana gelmesinde modernleşme öncesi dönemin doğrudan izleri ve yapısal unsurların etkisi olduğunu ifade etmektedirler. A. Smith'e göre, "milliyetçilik 'çağın ruhu'nun bir parçası olduğu kadar aynı ölçüde daha eski motif, tahayyül ve fikirlere de bağlıdır. Zira milliyetçilik dediğimiz şey pek çok düzeyde faaliyet gösterir ve bir siyasi ideoloji ve toplumsal hareket türü olduğu kadar bir kültür biçimi olarak da görülebilir" düşüncesini ileri sürmektedir.¹⁰⁵

Etno-sembolistler, milliyetçiliğin ortaya çıkışı ile alakalı düşünce yapısında, modern zamanın milletlerin veya milliyetçiliklerin doğuşunda, modern zamanın öncesindeki etnik yapılanmaların, etnik grup veya toplulukların etkisinin ve devamının olduğu veya siyasallaşmış hali olduğu yatmaktadır. Bu durumu U. Özkırımlı, etnik kimlikler düşünüldüğünden daha korumacı ve dayanıklı olduğunu, tarihte yer alan yıkıcı olaylara veya zarar verici gelişmelere (göçler, istilalar, etnik gruplar arası evlilik, savaş, kıyımlar, vs.) karşı kendi benliklerini çağlar boyunca koruduklarını ve modern dönemin milletleri veya milliyetçilikleri, bu korunmuş olan etnik kültürlerin şekillendirmesiyle oluştuklarını dile getirmektedir.¹⁰⁶

Görüldüğü üzere milliyetçiliğin veya milletlerin ortaya çıkışına ilişkin kuramsal yaklaşımlar kendi içinde zıtlıkları beraberinde getirir de eleştirilen, farklı değerlendirmelere sebep olan yaklaşımları bir potada eriten yaklaşımlar da bulunmaktadır. Modernleşme öncesi kültürlerin ve modernleşme süreçlerin milletlerin, milliyetçiliklerin ve ulus-devletlerin oluşumunda ne derece ve nasıl etkisi olduğu ile alakalı yukarıdaki kuramcılarının birbirinden farklı değerlendirmelere sahip olduğu açıktır. Lakin bu görüş ayrılıklarına rağmen birleştikleri ve aynı fikir doğrultusunda bağdaştıkları şey; milletlerin, milliyetçiliğin, ulus-devletin modernleşme dönemine veya modernliğin ürünü olmasıdır.

¹⁰⁵ A. Smith, Milli Kimlik, İletişim Yayınları, I. Baskı, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, 1994, a.g.e., sf. 118.

¹⁰⁶ Umut Özkırımlı, Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış, a.g.e., sf. 204.

1.3. MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE MİLLİYETÇİLİĞİN ÇEŞİTLERİ

1.3.1. Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı

Milliyetçilik üzerine ilk tartışmalar bu kavramın ve olgunun ne zaman ve nerede, ne şekilde ortaya çıktığıyla alakalıdır. Araştırmacılar milliyetçiliğin ilk ne zaman veya nerede ortaya çıktığı ile alakalı birçok görüş öne sürmektedirler. Örneğin; milliyetçiliğin nerede ortaya çıktığı konusunda Greenfeld, Hasting, R. Samuel ve G. Delannoi'ye göre İngiltere'de; Breuilly ve Kedourie'ye göre Almanya'da; Alter, Schulze ve Hobsbawn'a göre Fransa'da; Anderson'a göre ise de Latin Amerika'da ortaya çıktığını ileri sürmektedirler.¹⁰⁷

Milliyetçiliğin ne zaman ortaya çıktığı ile alakalı olarak ise, L. Snyder'e göre ilk kıvılcımları 1850'li yıllarda; E.H. Carr'a göre Napollyon Savaşlarının bitimiyle ve devletlerarası ilişkileri düzenleyen kuralların olduğu, ekonomik politikasının merkantilizm olduğu erken modern dönemde çıktığını, M. Hroch'a göre ise, sanayi toplumundan kapitalist topluma geçildiği dönemde ortaya çıktığını, G. Delannoi'e göre ise de, I. Dünya Savaşı sonrasındaki Wilsoncu düşünce akımından sonra başladığını dile getirmektedirler. Bu çeşitlendirmeleri çoğaltmamız mümkündür. Milliyetçilik, genel çerçevede Avrupa merkezli (istisnai olarak Amerika'da) ortaya çıktığını ve bu olgunun tarihsel, siyasi, ideoloji, ekonomi çerçevesinde 18. yüzyıldan modern zamana kadarki zaman aralığında belirginleştiğini söyleyebiliriz. Milliyetçilik, Avrupa'da ortaya çıkışı değişik şekillerde olmuştur. Bazen etnik, dini, tarihsel, kültürel unsurlar çerçevesinde ortaya çıkarken; bazen ise, yurttaşlık, heterojen, ulus-devlet, dil, ulusal irade gibi unsurlar çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Yani, milliyetçiliğin temelinde birçok çeşitlendirmeyi de barındırmaktadır.

¹⁰⁷ Umut Özkırımlı, a.g.e., sf. 188.

Milliyetçilik üzerine araştırmalarda bulunan bilim insanları milliyetçiliği değişik varyasyonlarda çeşitlendirdiğini görmekteyiz. Örneğin, A. Smith milliyetçiliği, teritoryal ve etnik milliyetçilik şeklinde bir ayırım yapmaktadır.¹⁰⁸ E.H. Carr'a göre milliyetçiliğin çeşitlendirmesini dönemlere ayırarak yapmakta ve milliyetçiliği dönemsel olarak sınıflandırır.¹⁰⁹ James G. Kellas milliyetçiliği, etnik milliyetçilik, sosyal milliyetçilik ve resmi milliyetçilik şeklinde bir ayırma tabi tutar. C. Calhoun ise milliyetçiliği, çatışmacı milliyetçilik, birleştirici milliyetçilik olarak ikiye ayırmaktadır.¹¹⁰ L. Snyder milliyetçiliği, E.H. Carr gibi dönemlere ayırarak çeşitlendirir. Ona göre, "1815-1871 'kaynaştırıcı' milliyetçilik, 1871-1900 'dağıtıcı' milliyetçilik ve 1945- ? 'çağdaş' milliyetçilik" olarak adlandırır.¹¹¹ H. Kohn ise milliyetçiliği, rasyonel ve kurumsal Batı milliyetçiliği, organik, mistik Doğu milliyetçiliği şeklinde bir ayırım yapmaktadır.

Yukarıda da görüldüğü üzere milliyetçilik çeşitlendirmeleri dönemselleştirmelerle, sosyal, siyasal, kültürel unsurlarla yapılmıştır. Bu çeşitlendirmeleri çoğaltmak mümkün olacağı gibi çeşitli temellendirmelere oturtmak da mümkündür.¹¹² Daha geniş bir perspektiften bakacak olursak milliyetçiliği; siyasi, bireyci, gönüllü, vatandaş (yurttaş) temelli *Teritoryal Batı milliyetçiliği*; kültürel, kolektivist, organik, etnik temelli *Kültüralist Doğu milliyetçiliği* gibi bir ayırma tabi tutabiliriz.

¹⁰⁸ Ona göre; Teritoryal milliyetçilik, sınırları belli olan ulusun, siyasi otorite (devlet) ile yasaların birbiriyle olan ilişkisiyle açıklamaya çalışır. Etnik milliyetçilik ise, ortak tarih, soy, gelenekler ön planda olduğu, yasaların ve kuralın yerine aidiyetler, değerler ve gelenekler yer aldığını dile getirir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, Çev. Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, Dost Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 2002, sf. 178.

¹⁰⁹ Carr'ın milliyetçiliğin dönemselleştirmesi şu şekildedir: I. Dönem; uluslararası ilişkileri düzenleyen kuralların olduğu, ulusal yapıların kral ile özdeşleştiği dönem, II. Dönem; siyasal ve ideolojik milliyetçiliğin uluslararası ekonomik düzenin normlarını oluşturduğu ve Birinci Dünya Savaşına kadar ki dönem, III. Dönem ise; toplulukların uluslara dönüştüğü, topyekûn savaşların ortaya çıktığı, İkinci Dünya Savaşına kadar ki dönemdir.

¹¹⁰ C. Calhoun, *Milliyetçilik*, a.g.e., sf. 119,141,142,157.

¹¹¹ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, a.g.e., sf. 59.

¹¹² Milliyetçiliğin çeşitlendirmelerine; liberal, muhafazakâr, yayılmacı, anti-kolonyal milliyetçilik gibi çeşitlendirmelerde literatürde bulunmaktadır. Konu ile ayrıntılı bilgi için bkz. Andrew Heywood, *Siyaset*, Adres yayınları, Buğra Kalkan (Ed.), 5. Baskı, Ankara, 2011, sf. 156.

1.3.2. Teritoryal Batı Milliyetçiliği

Teritoryal Batı milliyetçiliği, sınırları çizilmiş ve sınırları resmi olarak belli olan siyasi yapılanmanın yani devletin, devletleştirici yasa ve kurallarla örülü şekilde yeniden yapılanmasıyla alakalıdır. Diğer bir ifadeyle, oluşturulan ortak yasalarla ulusun bünyesinde bulunan bireylerin bağlılığını sağlama ve eşitlik, hak, yükümlülükler sahip olmasıyla ilişkilidir.

Teritoryal Batı milliyetçiliği, ulusal bir milliyetçilik çerçevesi içinde herhangi bir ayrıcalığa yer yoktur. Örneğin, yaş, ırk, renk, din, kültür, cinsiyet, vs. unsurlar teritoryal Batı milliyetçiliği içinde ayrıcalığa sahip değildir. Tam tersi olarak bu unsurlar devletin ortaya koymuş olduğu ortak yasalarla bir potada eritilerek bir standartlaşmayı sağlar ve ulus-devlet yapısını yansıtır. Ulus-devlet içindeki bireyler bu şekilde ortak bir duygu, düşünce ve aidiyet yaratılarak içinde bulunduğu ulusa/devlete bağlılığın artmasına ve diğer uluslara karşı bir kimlik oluşturmasını sağlar. Bu durum da teritoryal bir milliyetçiliği doğurmaktadır. Aynı şekilde A. Smith “Ulusların Etnik Kökeni” adlı eserinde, yasaların tek bir kaynaktan doğduğunu, teritoryal devletin bir arada tutmak ve bir standartlaşmayı sağlamak adına çeşitli yasalar ortaya çıkardığını, kendi içinde bir hukuki çerçeve yaratarak egemen bir siyasi yapıya sahip olduğunu ve bu yapıya sahip olduğu halk topluluklarında Teritoryal milliyetçiliğin ortaya çıktığını dile getirir.¹¹³

Teritoryal Batı milliyetçiliğinde en önemli olan siyasal ve toplumsal kurum devlettir. Çünkü ulus inşası veya Teritoryal milliyetçilik unsurlar/ideolojileri devlet eliyle gerçekleştirilir. Yani, Teritoryal batı milliyetçiliğin ideolojileriyle oluşturulmuş devlet yapısında, ulus içindeki bütün farklılıkları kendisinde toplar ve bu farklılıkları koruyarak vatandaşların/yurttaşların temsiliyetini üst düzeyde sergiler.¹¹⁴

¹¹³ A.Smith, Ulusların Etnik Kökeni, a.g.e., sf. 178.

¹¹⁴. Aynı zamanda Ş. Durgun eserinde, ulus-devlet yapılanmasının oluşumunu ve farklı kültürler sahip bireylerde benimsetilmesini/içselleştirmesini şu şekilde izah etmektedir: “Her devlet toplumdaki sosyal, kültürel, ulusal farklılıkları kendi bünyesinde toplayabildiği ölçüde yaşar. Bu farklılıkların kendi aralarında sağladıkları konsensüs devlette ifadesini bulursa ve devlet-toplum ilişkisi bu temel üzerine kurulursa, devlet halkının devleti olur ve varlığını sürdürür. Zira böyle bir devlette farklı grupların temsili mevcut olacağından ve bir arada tutmak için ortak mensubiyet duygusu yaratılacağından kültürel ve etnik topluluklara sahip toplumların birlikteliğini sürdürmesi için herhangi bir güçlük pek olmaz”. Şenol Durgun, Modernleşme ve Siyaset, a.g.e.,sf. 81

Teritoryal Batı milliyetçilikler, egemenliklerine ve bağımsızlıklarına ulaşmadan önce ilk olarak kendi bünyesindeki yabancı olarak görülen yöneticileri, siyasi elitleri vs. kişileri içinden çıkartmışlar, egemenliklerine ulaştıktan sonra da farklı etnikte, kültürde ve farklı dini ve sosyal yapılar içinde bulunan bireyleri bir siyasi çerçeve içinde topluluk haline getirmişlerdir ve eski yapıdaki sömürgeci devletten kurtularak yeni bir teritoryal devlet/ulus yaratmışlardır.¹¹⁵ Yani Teritoryal milliyetçilik, geçmişten gelen bir tarihsel yaklaşım veya ortak bir soy, ırk üzerine değil, heterojen bir yapı içinde yeni bir ulus ve ideoloji yaratılarak bünyesindeki halkları bir arada tutma/getirme ve yeni bir kimlik yaratmayla ortaya çıkan bir milliyetçiliktir.

Teritoryal Batı milliyetçiliği, belirli bir toprak parçası ve sınırları belirlenmiş bir ülke üzerinde yaşayan, lakin birbirinden farklı dil, din ve etnik kökenlere sahip insanların, ulusal ekonomi düzleminde meydana getirdikleri tarihsel ve kültürel bir inşa olmasından dolayı, ulusun içindeki hiçbir bireyi etnik bir tabanda görmez ve “verili” bir etnik tabanı da kabul etmez. İdeolojileri ve kurumlarını (siyasi, sosyal, ekonomik, vs.) kolektif egemenlik üzerine oluşturmaktadır.¹¹⁶

Teritoryal Batı milliyetçiliğin temelinde oluşturulan ulus-devletin, etnik/soy veya ırk ve dinsel yaklaşımlarda bulunmadan egemenliğe ve özgür iradeye sahip vatandaşların/yurttaşların birliği veya ortak bir sözleşmeyi ifade eden siyasi bir oluşum biçimi olarak içselleştiren bir milliyetçiliktir. Bu yapının içinde bulunan bireyler iradesini sadece bir tek egemenlik kaynağı olan, eşitlik üzerine kurulan bir hukuktan ve bu hukuğu ayrımcılık, kategorileşme ve keyfilikten uzak bir şekilde vuku bulacağı bir yapı içinde uygulanacak birliktelik ile gerçekleştireceğidir.¹¹⁷

Teritoryal Batı milliyetçiliğin en güzel örneğini Fransa’da görmek mümkündür. Fransa milliyetçiliği olarak da nitelendirilen bu milliyetçilik, devlet temelli bir milliyetçiliğin olduğu ve buna göre devletin yurttaşı olmak, geleceğe karşı

¹¹⁵ A. Smith, Milli Kimlik, a.g.e.,sf. 133-134.

¹¹⁶Şenol Durgun, Modernleşme ve Siyaset, a.g.e., sf. 51.

¹¹⁷ Suavi Aydın, Etnisite ve Milliyetçiliğin Yanlış Kavranılmasına Dair, Bilim ve Gelecek, Sayı. 49, Mart 2008, sf. 38-39.

bir kader birliğini içselleştirmek için o millettten olma hissiyatını taşımak yeterlidir. Buna ek olarak bazı araştırmacılar Teritoryal milliyetçiliği “iyi” milliyetçilik olarak nitelendirirler ve evrenselci, insancı, barışçı, birleştirici olduğunu, ulusu oluşturan bireylerin anayasal çerçevede yurttaş sayıldığı ve eşit haklara sahip olarak yaşadıkları bir milliyetçilik olarak görürler.¹¹⁸

Teritoryal Batı milliyetçiliği özgürleştirici, halk egemenliğini esas alan bir güç olarak ortaya çıkar ve içten ve dıştan bir yabancı egemenliği veya baskısını kabul etmeyen bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan “self determinasyon” ilkesiyle yani kendi kendini yönetme ideali yönünde bir çizgi izler. Teritoryal Batı milliyetçiliğin felsefi alt yapısında bu milliyetçiliğin ulusları ayırıcı, bölücü bir güç olarak görülmemekte, tam tersi olarak ulusları daha doğrusu halkları bir araya getiren bir aygıt olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanı sıra Teritoryal Batı milliyetçiliği, vatanseverlik üzerine oturtulmakta ve kültürel, etnik, dini unsurlar ikinci plana itilmektedir.

H. Kohn, Teritoryal milliyetçiliği batılı milliyetçilik olarak nitelendirirken, bu milliyetçiliğin akılcı, iyimser, çoğunlukçu, modern olarak görmekte ve bir toplumsal sözleşme ilkesi çerçevesinde gerçekleştiğini ileri sürmektedir.¹¹⁹ Aynı şekilde A. Heywood, Teritoryal milliyetçiliği liberal milliyetçilik çerçevesinde değerlendirirken, bu milliyetçiliğin “sadece siyasi özgürlüğün arttırılmasının bir aracı değil, aynı zamanda barışçı ve istikrarlı bir dünya düzeninin de temin edilmesinin bir aracıdır” düşüncesini dile getirir. Ek olarak Heywood; bu milliyetçiliğin ırk, inanç, sosyal ve tarihsel geçmiş ve milliyet vs. faktörlerden ayrı olarak tüm insanların eşit ahlaki değerlere ve normlara sahip olduğuna inandığını ima ettiği ileri sürmektedir.¹²⁰

Teritoryal Batı milliyetçiliği, sınırları belli olan ulusu soyut bir siyasal topluluk olarak görmektedir. Bu bakımdan egemenlik, özgür irade ve kendi kendini yöneten, kaderini kendisi tayin eden gibi fikirlerle bağlantılı olduğu açıkça görülmektedir. Teritoryal Batı milliyetçiliğin oluşumunda dil, eğitim, yasalar, vs. faktörler önemli

¹¹⁸ Emre Gökalp, Milliyetçilik: Kurumsal Bir Değerlendirme, a.g.e., sf. 285.

¹¹⁹ Hans Kohn, The Idea of Nationalism: A Study In Its Origins And Background, Craig J. Calhoun (Eds.), Transaction Publishers, New York, Macmillan, 1961, sf. xxxix ,xxv, xxiii, xxiv, 4.

¹²⁰ Andrew Heywood, Siyaset, a.g.e., sf. 159.

derecede kullanılmıştır. Bu faktörlerle ulusu, ortak bir dil, ortak bir eğitim sistemi, ortak bir anayasa ve en önemlisi ortak bir kimlik, hissiyat, düşünce ve değer çerçevesinde birleştirmesini sağlamıştır. Genel çerçevede Teritoryal Batı milliyetçilik, dolaylı olarak asimile edici ve yukarıdan aşağı doğru bir yapı içermektedir.

Yukarıdaki değerlendirmeleri referans alırsak, Teritoryal Batı milliyetçiliği, bir devlet içinde her bireyin hâkim kültürü benimsemesi ile herkesin öz iradeleriyle katılabildiği bir durumu ifade eder. Teritoryal Batı milliyetçiliği, “ çok etnili toplumlarda, milliyetçilik genellikle herkes için adalet ve eşit hakları garanti eden etniler-üstü bir ideoloji sunulmuştur.”¹²¹ Diğer bir ifadeyle, Teritoryal Batı milliyetçiliğinde, milletler ilk önce toplumsal bir mekan oluşturulur ve içindeki grupları, bireyleri zamana ve mekana oturtan bir toprağın sınırları belirlenir. Sonra moralin yüksek tutulması için kutsal mekânlar/merkezler, tarihi ruhun ortaya çıkartılacak yerler ortaya çıkartılır. Ekonomik yönden insan gücünü, teritoryal yapılar/kurumlar üzerinden denetim oluşturulur. Ülke içinde kaynak dağılımı ve emek adaletli şekilde tesis ve teşvik edilir. Bu durum ulusal bir kimlik, ulusal otarşı durumuna meşruluk sağlar.

Teritoryal Batı milliyetçiliğin süreçlerini A. Smith’in “ Milli Kimlik” adlı eserinde şu şekilde maddeleştirmiştir: “

- a. Topluluğun edilgen bir tabiat konumundan etkin bir siyasi çıkışa doğru hareket,
- b. Topluluğu, emin ve bilinen tümleşik bir toprak/ülke olan kendi yurduna yerleştirme hareketi,
- c. Teritoryal topluluğa ekonomik bir kimlik kazandırma hareketi,
- d. Halkı ilgi odağı haline getirme ve kitleleri milli değer, anı ve mitlerle yeniden eğitmek suretiyle kutsama hareketi,
- e. Onlara sivil, toplumsal ve siyasi haklar vererek etnik üyeleri yasal “yurttaşlar” hanine dönüştürme hareketi.”¹²²

¹²¹ Thomas Hylland Eriksen, Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış, Çev. Ekin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, sf. 180.

¹²² A. Smith, Milli Kimlik, a.g.e., sf. 107.

Görüldüğü üzere Teritoryal Batı milliyetçiliği yurttaşlık sıfatı adı altında devletin sınırları çizilmiş ve içinde yaşayan bireyleri ortak yasa, ortak aidiyet ve ortak kamu bilinci yaratmaktadır.

1.3.3. Kültüralist Doğu Milliyetçiliği

Kültüralist Doğu milliyetçiliği, organik, mistik ve romantik bir yapı taşımaktadır. Bunun yanı sıra Batı Teritoryal milliyetçilikten daha keskin ve daha otoriter özelliğe sahiptir. Bu milliyetçilik türü genellikle Orta ve Doğu Avrupa’da, Asya’da ve dolaylı olarak da Ortadoğu ve Afrika’nın bazı bölgelerinde milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkışında önemli rol oynamıştır.

Milliyetçilik tipolojisinde en etkin ayrımı yapan Hans Kohn’dur. Kohn, batı milliyetçiliğini rasyonel ve kurumsal olarak değerlendirirken, doğu milliyetçiliğini organik ve mistik olarak değerlendirmekte ve ayrım yapmaktadır. Doğulu milliyetçiliğin gelişimi Kohn düşüncesine göre, Doğu Avrupa’da önemli bir orta sınıf gelişmediğini, onun yerine Napolyon’a karşı direnişin ve var olan milliyetçiliklerin başını çeken az sayıda aydın olduğunu, sayılarının önemsiz ve yönetimden de dışlanmış olduklarından milliyetçi hareketleri kaçınılmaz olarak sert ve statüyü koruyucu olarak otoriter olduğunu, milleti mistik bir ruh ve misyon sahibi organik bir topluluk olarak gördüğünü ve Asya’da, Orta ve Doğu Avrupa’da oluşan milliyetçi hareketlerde önde gelen bir referans oluşturduğunu ve nedeninde de bu durumun yattığını dile getirmektedir.¹²³

Kültüralist Doğu milliyetçiliği temelinde etnik ve jeneolojik (secereci) hareketler barındırmaktadır. A. Smith’in Kültüralist Doğu milliyetçiliğini, etnik milliyetçilik olarak değerlendirdiği bu milliyetçiliği iki kısma ayırmakta ve bu milliyetçiliklerin bağımsızlık öncesi hareketler ve bağımsızlık sonrası hareketler olarak incelemektedir. Yine ona göre, bağımsızlık öncesi hareketlerin siyasi “etno-millet” kurulmaya çalışıldığı, bunların ayrılıkçı milliyetçilikler ve diaspora milliyetçilikler olarak görmekte, bağımsızlık sonrası hareketleri ise, etno- milli

¹²³A. Smith, a.g.e., sf. 131-132.

devletlerin birliği yönünde genişlemeye çalışan, irredentist ve pan-milliyetçilikler olarak değerlendirmektedir.¹²⁴ Bu değerlendirmede etnik bir yapının uluslaşmaya, devletleşmeye doğru bir hareketinin olduğunu ve yine temelinde etnik bir yapının muhafaza edildiği görülmektedir.

Kültüralist Doğu milliyetçiliğinin oluşumunda analogik bir yol izlediği gözlenmektedir. Ulusun içindeki bireylerin kültürel benzerlikleri ve aidiyetleri devlete kazandırılmış siyasi bir ideolojiye dönüşmektedir. Bu şekilde milli kimlikler daha kapsamlı olabilmekte ve birden fazla etnik yapıya sahip toplumda, etnik kimlikler bireylerde veya gruplarda daha fazla isteklerde bulunmaktadır. Kültüralist Doğu milliyetçiliğinde, toplumsal ve siyasi kurumlar aşağıdan yukarıya bir yapılanma söz konusudur. Bu yapılanma kültürel değerlerden faydalanarak eski etnik ve dinsel duyguları canlandırmakta ve siyasi kurumların temelini şekillendirmektedir. Meşruluğunu ise tarihsel arka planda olan başarılar, değerler, soy, mitler üzerinden kurmaktadır.¹²⁵

Edward W. Said, Kültüralist Doğu milliyetçiliğin oluşumu ve özelliği bağlamında bu milliyetçiliğin evrenselleşme eğiliminin olduğunu, kendisini içinde içkin özlerinin her zaman kendini ortaya koyduğu ve geçmişin izlerini yeniden yaratıldığı ve geniş ölçekte bir tarih versiyonu yaratılmaya çalışıldığı ve bu yaratılan tarih versiyonunun saldırıya ve alaya karşı aşırı hassas olduğunu dile getirir.¹²⁶

A. Suavi ise, Kültüralist Doğu milliyetçiliğin karakterinde diğer milletlerden farklı, homojen ve dokunulmaz bir tanrısal değerler var olduğunu dile getirir. Ona göre, “ulus, tanrı tarafından özel vasıflarla donatılmış insan türünün doğal bir bölünmesidir. Her insan ait olduğu ulusun ayırt edici karakterini saf ve dokunulmaz şekilde muhafaza etmek zorundadır. Bu tanrısal bir zorunluluk olduğunda uluslar birbirleriyle asla birleşemezler. En iyi siyasal düzene tanrının ayrı ayrı var olmasını

¹²⁴ A. Smith, a.g.e., sf. 134.

¹²⁵ John Hutchison, Milliyetçilik, Globalizm ve Medeniyetler Çatışması, Umut Özkırımlı (Der.), 21. Yüzyılda Milliyetçilik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2008, sf. 90.

¹²⁶ Edward W. Said, Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın, Çev. Ş. Kaya, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 1993, sf. 12.

buyurduğu doğal varlıklar olan her ulus kendi devletini kurduğunda erişilir.”¹²⁷ Yani, etnik karaktere sahip toplumların tanrı tarafından verilen özellikleri çerçevesinde birleşerek devletleştğini ileri sürmektedir. Toplumların kendi özellikleri üzerine devletleşmeye çalıştığı ideoloji veya hareket ise, Kültüralist Doğu milliyetçiliği olduğunu söylemek mümkündür.

Kültüralist Doğu milliyetçiliği genellikle etnik köken ve kültürel-tarihsel milli kimliğe vurgu yapılarak tanımlanır ve işleyiş biçimine göre Teritoryal Batı milliyetçiliğine nazaran “kötü” olarak algılanmaktadır. Bu milliyetçilikte azınlıklar başta olmak üzere ulusun içindeki bütün bireyleri baskı altına alan otoriter düzeyi yüksek olan bir milliyetçiliktir. Dolaylı veya doğrudan “dışlayıcılık” ve “ötekicilik” düşüncesine sahip olan bu milliyetçilik, dil ve kültür birliğine vurgu yapmakta ve organik içte ve dışta “düşman” algılaması olan bir yapı sergilemektedir.

Kültüralist Doğu milliyetçiliğini bazı araştırmacılar muhafazakâr ve etnik milliyetçilik adı altında da değerlendirmektedir ve karakteristik özelliklerinden biri olarak da ulusun devamlı içte ve dışta güncel tehditler oluşturularak ulusun güvenliği, bütünlüğü için bireyleri her türlü etkiye ve baskıya gönüllü olarak razı olmalarını istemektedir. İç tehdit ile toplumun içindeki her türlü farklılıkların homojenleşmesini sağlamakta ve dış tehdit ile de ulusun diğer uluslara karşı güvenliği sağlama yönünde toplumu yönlendirme amacı güdülmektedir. Buradaki temel düşünce ise, ulusun içinde yaşayan bireylerin ulusal birliğe, ulusal bağlılığa ve devletiyle/ülkesiyle onur ve gurur duymasına teşvik etme eğilimi yatmaktadır.

Teritoryal Batı milliyetçiliğin “self determinasyon” prensibi önem arz ederken, Kültüralist Doğu milliyetçiliği ise “yurtseverlik” prensibi üzerine durmaktadır ve Kültüralist Doğu milliyetçiliği ideolojisi ile oluşturulan devlette var olan kurumların, organların ve değer yapılarının korunması, benimsenmesi temel ilke edinilmiştir. Teritoryal Batı milliyetçiliği ve Kültüralist Doğu milliyetçiliği birbirinin zıttı olarak değerlendirilse de ulusların veya toplulukların siyasi olarak örgütlenmesine veya devletleşmesine hizmet etmektedir. Bu bakımdan milliyetçilik değişik boyutları içinde

¹²⁷ Suavi Aydın, Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, sf. 65.

barındıran bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. A. Smith'in bu bağlamdaki değerlendirmesi kayda değer niteliktedir. Ona göre, "milliyetçilik bukalemunvaridir, rengini bağlamından alır, bu sonsuz kere yönlendirebilir, şekil vermeye ziyadesiyle müsait inanç, hissiyat ve sembollerden mürekkep dokuyu anlamak yalnızca her bir özgül durum içinde mümkündür."¹²⁸

¹²⁸ A. Smith, Milli Kimlik, a.g.e., sf. 129.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN ULUSLAŞMA SÜRECİ VE DİNAMİKLERİ

İran hem nüfus hem de yüzölçümü bakımından bölgesindeki diğer ülkelere nazaran oldukça büyük ve geniştir. Kafkasya – Asya – Ortadoğu bölgelerine bir kavşak niteliği taşıyan İran, bunun yanı sıra Hazar Denizine, Körfez hattına ve Hint Okyanusuna uzanan toprak parçasıyla jeostratejik ve jeopolitik önem arz edecek bir konuma sahiptir. Bununla birlikte dünya kaynakları açısından, örneğin petrol rezervleri bakımından %10'luk kısmı İran toprakları içinde yer alır ve Dünya'nın ikinci petrol üreticisi konumunda olmasıyla birlikte Dünya'nın ikinci doğalgaz rezervlerine sahip ülkedir.

Şekil 1. İran'ın Dünya Üzerindeki Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu

Kaynak: (15.07.2014) tarihinde, <http://www.merakname.com/ortadogu-neresidir/> den alındı.

İran, günümüzde bazı siyasi olayların merkezi olmasıyla değil, tarih boyunca dünya siyasi olayların vuku bulduğu bir yer olarak sahne almıştır. Aynı zamanda böylesi bir doğal yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olması bölgesinde önemli savaflara, baskılara ve güçlü devletlerin sömürücü politikalarına maruz kalmış bir ülkedir. Bu durumların yaşanmasına ve bölgesinde birden çok etnik yapılar içermesine rağmen İran Farsî kimliği, tarihi, dünya görüşü, algıları, paylaştıkları sosyo-kültürel değerleri, dilleri, dinleri vs. unsurları bakımından kendisine has bir çizgi izlemeyi de başarmışlardır.

İran (Fars) kimliği, Dünya'nın birçok kavimlerinden, uluslarından, devlet ve devlet oluşumlarından değişik yönleriyle farklılık içerdiğini söyleyebiliriz. Bunu söylememizdeki kasıt ise, İran'ın hem "bölgesel kapasite ve tarihsel geçmiş" hem de "içinde barındırmış olduğu topluluklar ve din/dil" bağlamında diğer uluslardan farklılık derecesi yüksek olmasıdır. Milliyetçiliğin bir ideoloji olarak (dinsel, tarihsel, teritoryal, kültürel vs.) belli bir toprak parçasında yaşayan insanlara, topluluklara veya etnik gruplara bir "kimlik" edinme vazifesi sağladığını ve bu kimlik üzerinden hayat tarzlarını, siyasetini, hak ve sorumluluklarını, düşmanlarını vb. unsurları belirginleştirdiğini söylemiştik. Hatta bu kimlik edinme sürecinde devlet bünyesinde yaşayan insanlar nezdinde meşruluğunu, tarihini, soy, etnik köken, anayasal düzen, eşitlik gibi argümanlarla sağladığını açıklamıştık. İşte, İran (Fars) kimliğini bu çerçevede içinde değerlendirmeye ve hangi (Doğu Kültüralist Milliyetçiliği, Batı Teritoryal Milliyetçiliği) uluslaşma veya milliyetçilik ile kimlik inşasını nasıl gerçekleştirdiğinin cevabını bulmaya çalışacağız.

Yirminci yüzyıl; birçok ideolojiye, birçok kimliklerin ortaya çıkışına ve kimlik edinme süreçlerine şahitlik etmiş bir zaman dilimi olmuştur. İdeolojik olarak belirginleşen Teritoryal uluslaşma hareketleri, yeni sınırlar ve konumlandırmalar /alanlar oluşturarak bünyesinde bulunan halkların yaşam ve düşünce tarzlarını, siyasal eğilimlerini merkezi bir yapı çerçevesinde bir anlam kazandırılmaya ve bir kimlik yaratılmaya çalışılmıştı. Kültüralist uluslaşma hareketlerinde, tarihteki kutsallaşmış veya tarihsel bir öneme sahip toprak parçasında yaşayan halkları bir araya getirerek, homojen ve kültürüne benzer niteliklere sahip, kendisini diğer uluslardan

/toplumlardan farklı ve üstün gösteren bir kimlik yaratılamaya çalışılmıştı. Lakin bu uluslaşma ve milliyetçilik hareketlerinde din'in etkisi, kültür ve toplumsal değerler ile aynı dereceye veya etkiye sahipti. Bir başka deyişle, din ve tarih üzerine bir kimlik inşa edilmesi düşüncesine sahip dinsel hareketlerde, kendi çerçevesi içinde yer alan toplumları/grupları veya bireyleri, oluşturulan dinsel ideoloji dâhilinde uluslaşmaya, milliyetçilik hareketlerine yönelmişlerdir.

2.1. İRAN (FARS) KİMLİĞİ VE TARİHSEL SÜREÇLERİ

İran Fars Kimliğinin genel niteliklerine ve tarihsel gelişim, başkalaşım sürecine girmeden önce İran'ın tarihine kronolojik çerçevede çok fazla detaya inmeden, kısa ana hatlarına bakmamız faydalı olacaktır.

İran'ın tarihinde belirli dönemler yer aldığını gözlemlemekteyiz. Bu değerlendirmeyi referans alarak İran tarihini belirli bölümlere ayırabiliriz: Afşar hanedanlığı (1736-1789), Zend Hanedanlığı (1750-1794), Kaçar Hanedanlığı (1795-1925), Pehlevi Hanedanlığı (Rıza Şah dönemi: 1921-1941, Muhammed Rıza Şah ve M. Musaddık dönemleri: 1970-1980), İran İslam Cumhuriyetin kuruluşu ve Hümeyni'li yıllar (1980- sonrası) şeklinde ayırmak mümkün gözükmektedir. Tabi ki bu tarihsel bölümlerlerin öncesinde M.Ö. ve M.S. İran'da kurulmuş ve İran devletinin tarihi perspektifini oluşturan birçok imparatorluklar ve hanedanlıklar da bulunmaktadır. Örneğin, Hehamenşi İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu, Sasaniler, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Abbasiler, İlhanlılar, Gazneliler, Safevi Devleti vs. bölgede kurulan siyasi oluşumlar olan devletleri, imparatorlukları çoğaltmamız mümkündür.

Tarihçilerin ve uzmanların İran tarihinin başlangıcı konusunda veya başlangıç ve tarihi süreçlerde yer alan olay döngüsü (kronolojisi) hakkında çeşitli ayrışmalar bulunduğunu dile getirmek gerekir. Mohammad – Reza Dialili ve Thierry Kellner 'ın "İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi" adlı eserinde bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "Tarihin her türlü dönemlere ayırmak kaçınılmaz olarak öznel ve tartışma konusudur. İran tarihi de bu kuralın dışında değildir. Bunun sonucu olarak, 'çağdaş'

olarak nitelenebilecek tarihi bir dönemin sınırlarını çizmede İran tarihi uzmanları arasında bir uzlaşma yoktur. Gene de tarihçilerin çoğu bu ülkenin tarihi gelişiminde XIX. yy.'ın önemini kabul etmekte anlaşılmaktadır. Öte yandan yazarların pek azı, geniş anlamıyla çağdaş dönem ile 'çok yakın' tarih veya 'şimdiki zamanın' tarihi arasında bir ayırım yapma eğilimindedir. Bazı yazarlar çağdaş tarihin başlangıcı olarak Kaçar hanedanlığının tahta geçmesini, diğerleri ise belirgin tarihler olarak Rus- İran savaşlarını (1804-1812 ve 1826-1828) esas alırlar. Birkaç yazar ise, bazı çekingen reformlar ve modernleşme teşebbüslerinin olduğu Nasıreddin Şah'ın uzun saltanat dönemini (1848-1896) tercih etmektedir. Gene bazı tarihçiler 1890'da başlayan ve 1906 anayasa devrimine yol açan toplumsal-siyasal krizlerden başlamayı tercih ederler. Pek çok ihtimal vardır ve hepsinin de belirli bir uygunluğu söz konusudur.”¹²⁹ düşüncesini ileri sürmektedirler. Konu itibarıyla İran tarihinin detaylarına inmek yerine İran Fars kimliğinin ortaya çıkışı ve İran Fars kimliği ile ilgili ortaya atılan düşünceleri ele alınması daha uygun gözükmektedir.

İran Fars kimliği üzerine birçok tartışma ve değerlendirmeler mevcuttur. Özellikle 20. yüzyılın sonlarından 21. yüzyıl başlarında hem siyasi-ekonomik hem de sosyo-kültürel, toplumsal araştırmalar ve analizler İran'ın temel konularının başında gelmektedir. Ayrıca bu zaman diliminde millet, milliyet, etnik grup, etnisite, dil, din vb. unsurlar ve bu unsurların birbiriyle ilişkileri, dolaylı olsa da İran Fars kimliği üzerindeki analizler sonucu doğmuş, bununla kalmayıp yeni perspektifler ortaya da çıkarmıştır. “ Bölgesel ve uluslararası gelişmelerin yanı sıra, İslam devriminden sonra İran'da meydana gelen olaylar ve uygulanan din yanlısı kimlik politikaları doğrultusunda, milli kimliğin ve tarihsel arka planın ihmal edilmesi de, birçok araştırmacıyı İran kimliği konusunda daha fazla araştırma yapmaya itmıştır. Belirtilen bölgesel ve uluslararası gelişmelerden ve resmi tek yönlü kimlik politikalarından doğan çeşitli siyasi, kültürel ve toplumsal sorunlarla yüzleşebilmek için ulusal kimliğin yeniden tanımlanması, korunması, yenilenmesi zorunluluğu iyice arttırmıştır.”¹³⁰

¹²⁹ Mohammad – Reza Djalili, Thierry Kellner, İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi, çev. Reşat Uzman, Bilge Sanat Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2011, sf. 8.

¹³⁰ Hamid Ahmedi, İran: Ulusal Kimlik İnşası, çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, sf. VI.

İran Fars kimliğinde iki unsur önemlidir. Bunlardan birincisi tarihsel anlatı, diğeri ise sahip olduğu dil/din/kültür bilincidir. Özellikle İran Fars kimliğinin tarihsel temellerinden birini oluşturan Antik Pers algısında, bir “seçilmişlik”, diğeri “uluslardan, toplumlardan, ülkelerden farklı olma”, “üstün olma”, “vasıflı ve amaç doğrultusunda var olma” düşünce eğiliminin varlığını gözlemlemek mümkündür. Doğal olarak, yaratılmış olunan İran Fars kimliğinde de bu vurgulara rastlamak kaçınılmazdır. İşte bu ve benzeri tarihsel algılamalar, yorumlamalar İranlıların düşünsel yapılarını etkilemiş hatta biçimlendirmiş ve “İranlı/Farsî olma” düşüncesini oluşturmuştur. Bunun sonucunda da İranlılar kendilerini kadim ve köklü bir ülke olarak görmesini de beraberinde getirmiştir.

İran Fars kimliğinin tarihsel anlatısının ortaya çıkmasında veya gelişmesinde önemli düşünürlerin, sanat, edebiyat vs. alanlarda eserler icra eden kişilerin etkileri oldukça fazla olmuştur. Özellikle, İran’ın tarihsel anlatısının gelişmesi, devamlılığının/sürekliliğinin oluşmasında önemli rol almışlar ve İran’ın yerel kültürel değerlerini, İran-i efsanelerini, İran bölgesel/topraksal sahiplenmelerini, güçlü ve köklü olduklarını sistemli olarak işlemişler, bir kültür çerçevesi yaratmışlar ve bunu dışa karşı evrenselleştirmeye, kabul ettirmeye çalışmışlardır. “Bu kültür ‘İranlı olmak’ ile bağlantılı özel bir ruh vermektedir. Şüphesiz söz konusu kültür, farklı kültürlerden birçok unsur almış; ancak onlara benzemediği gibi, içine aldığı unsurlara kendi damgasını vurmaktan da geri kalmamıştır. İran kültürü o kadar güçlü ve kalıcı olmuştur ki yabancı kültürler hiçbir zaman ‘İranlılık’ kavramının bir nesilden diğerine nakledilmesine engel olamamıştır.”¹³¹ Özellikle bu durumu İran tarihindeki bazı olaylar sonucunda, örneğin; Meşrutiyet devrimi, özgürlük hareketleri, Petrolün millileştirilmesi hareketleri, İran devrimi, Irak – İran savaşı vb. olaylarla İran ulusal kimlik duygusunun yani “İranlılık olma” düşüncesinin daha da kuvvetlenmesine ve yeni kuvvetlendirici varyasyonlara da kapı açmasına neden olmuştur.

Tarih araştırmacıları, bilim insanları, İran Fars kimliğini dört bakış açısı çerçevesinde değerlendirmektedir. Birinci bakış açısında araştırmacılar İran kimliğini,

¹³¹ Cihangir Moinî Alemdârî, İran’da Kimlik, Tarih ve Anlatı, Ed. Hamid Ahmedi, İran: Ulusal Kimlik İnşası, Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, sf. 22.

İran tarihinde yer alan meşrutiyet dönemi elitlerin, İran kavramını ve İran kimliğini birkaç bin yıllık geçmişe dayanarak yeniden değerlendirdikleri, ulus, uluslaşma, kimlik kavramlarında revizyonist bir dönüşüm meydana getirmeye çalıştıklarını öne sürmekte ve meşrutiyet devrimiyle özgürlük, milliyetçilik ve demokrasi düşüncesi elitler arasında yayılmaya, güçlü bir akım haline gelmeye başladığını vurgulamaktadırlar. Bu elitler İran kimliğini, özgür/vatandaş temelli bir İranlı kimliği olarak kabul ettiklerini ve dış güçlerin son yüzyıllarda İranlıların elinden alınan egemenliklerini tekrardan sivil topluma geri verilmiş eğilimi olduğunu dile getirirler.¹³²

İran Fars kimliği üzerine ikinci bakış açısında; Pehlevi döneminin ulusal kimliği yani şahlık rejiminin resmi ideolojisi çerçevesi içerisinde oluşturulduğunu ve yeniden kurumsallaştırıldığını ileri süren araştırmacılar yer alır. Bu düşünceye göre, “... ulusal kimlik eski İranşehrin kendisi, koruyucusu da Şehinşahlık rejimidir. Bu aslında Sasani dönemindeki antik ‘İran Şahlık Ülkesi’ idealinin ve ‘İran Şahlığının Tanrısal Işığı’ kavramının ta kendisiydi. Başka bir deyişle, ulusal kimlik, vatandaşın özgürlüğü temelinde değil, saltanat sistemiyle belirlenmiş oluyordu.”¹³³ Yani bazı araştırmacılar, İran Fars kimliği saf aryan ırkını temel almakla birlikte kimliği, ırk veya ırksal çizelge doğrultusunda açıklamaya çalışmaktadırlar.

İran Fars kimliği üzerine üçüncü bakış açısında ise; genellikle solcu ve sol kesimlere yakın araştırmacıların öne sürdüğü kimlik anlayışı yer alır. Bu araştırmacılara göre, “İran kimliği” veya “İran ulusu” kavramını kullanmaktan çok “İran halkları”, “İran vatandaşları” kavramlarını kullanmakta ve geçmiş tarihten günümüze dek İran topraklarında birçok ulusların, etnik grup ve toplulukların yaşadığı, düşünce yapılarının (siyasi, kültürel, sosyal vs.) oluşturduğu bir ülke olarak gördüklerini ve bu halkların özel bir konuma sahip olduklarını dile getirirler. Başka bir ifadeyle, İran Fars kimliğinden söz edebilmek için İran’ın tarihsel süreç içindeki varlığından günümüze dek topraklarında var olan ulusların veya etnik grupların/toplulukların İran kimliğinin içinde yer aldığını veya İran kimliğinin

¹³² Ahmet Eşref, İran’da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi, Ed. Hamid Ahmedi, İran: Ulusal Kimlik İnşası, Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, sf. 115.

¹³³ Ahmet Eşref, a.g.e., sf. 115.

temelini teşkil ettiğini ve bu yüzden ulusların bu kimlik içinde ayrı bir özerkliğe sahip olduğunu vurgulamaktadırlar.

İran Fars kimliği üzerine dördüncü bakış açısı; İran kimliğinin, ulusal ve dini kimliğin birbirinin içine geçmiş, birbirinin bir karşımı şeklinde ortaya koyan araştırmacılar yer alır. Onlara göre, İran toplumunun tarihi zenginliği ile İslam'ın kutsal prensipleri çerçevesinde veya karışımıyla ortaya bir kimlik çıktığını ve bu kimliğin diğer ulusların kimliklerinden farklı bir konjonktüre sahip/kendisine has bir özellik taşıdığını vurgulamaktadırlar. Ali Şeriatî, Mühendis Mehdi Bazargân ve Ayetullah Murtaza Mutahhari gibi önemli isimler bu düşüncenin savunucuları arasında yer almakta ve ulusu, uluslaşmayı ortak kültür çerçevesinde değerlendirmekte ve bu yüzden İran kimliğin din ve özellikle mezhep ile yakından ilişki bulunduğunu ileri sürmektedirler. Özellikle, Şeriatî; “ On dört asır boyunca İran ve İslam'ın birlikteliği zengin ve yaygın bir kültür ortaya çıkarmıştır ki bu kültürün içindeki bu iki unsurun, birbirinden ayırmak neredeyse imkânsızdır. İslamsız bir İran kültürünü aramak, İransız bir İslam kültürü bulmak kadar zordur.” düşüncesini dile getirir ve İran kimliğinin, İran kültürü ve İslam kültürü üzerine kurulu olduğunu ve İran Fars kimliğini, İran ulusal kültürünün ve İran Şiiliğinin temelini teşkil ettiğini ileri sürmektedir.¹³⁴

İran Fars kimliği üzerindeki bu dört bakış açısı haricinde ek olarak bir görüş daha bulunmaktadır. Bu görüş ise; İran Fars kimliğinin veya İran ulusal kimliğinin aslında İran'ın İslam ümmeti veya İslam kavmi kimliği olduğunu ve İran ulusal kimlikten bahsetmenin yerine ümmetin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini, ümmetin egemenliğe, kimliğe ihtiyacı olmadığını, yönetilmeye ve yönlendirilmeye ihtiyacı olmadığını, sadece liderlik ve önderlik edilebileceğini, yani “velayete” muhtaç olduğunu ileri sürmektedirler.¹³⁵

¹³⁴ Ahmet Eşref, a.g.e., sf. 117.

¹³⁵ Ahmet Eşref, a.g.e., sf. 118. “İslam dini kendi içerisinde farklı mezhepleri içerse de ortak tanıya, Kuran'a, Kabe'ye, peygamberlere ve bazı dini ayinlere inanmaları İslami kimlik çerçevesinde bir araya getirmektedir. 20. Yüzyılda İslami kimliği ortaya çıkışında ve gelişmesine önemli rol oynayan İran İslam Devrimi olmuştur. Bu devrim sonucunda, İran'da İslami kimlik siyasi alana taşınarak devlet tarafından resmi ideolojisi haline getirilmiştir. İslam kimliği, devletlerin kendilerini ifade etme şeklini almıştır. İslam dini içerisinde farklı mezhepler olmasına rağmen kutsal olarak nitelendirdikleri olguların olması onları ortak bir kimlik çerçevesinde bir araya getirmektedir.” Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Davut Turan, İran'da Milli Kimlik İnşası: Farıılık ve Şiiliğin İçselleştirilmesi, I. Bölüm,

İran Fars kimliğini değerlendiren bu temel dört bakış açısının tezahürlerine bakacak olursak, İran tarihinin belli dönemlerini kapsadığını veya İran tarihinde/kültürel geçmişi içinde yer alan önemli olay ve değişkenlikler döngüsünü baz alınarak ve gelişen olayların bir doğal sonucu niteliğinde gerçekleştiğini/değerlendirildiğini görebiliriz. Ayrıca, İran Fars kimliği üzerine birden çok değerlendirmenin bulunması, araştırmacıların ve akademisyenlerin tam manasıyla bir görüş birliğinin de olmadığını göstermektedir.

İran Fars kimliğinin ortaya çıkışı, gelişimi ve tarihsel süreçleri kendisine has bir çizgi izlediğini söylemek mümkündür. Ama bunun yanı sıra uluslararası ve yerel düzlemde meydana gelen ve sistemi değişikliğe uğratan ve değişikliğe zorlayan olaylardan da etkilendiğini, hatta bazı dönemlerde benimsenip içselleştirildiğini de gözlemlemekteyiz. İran Fars kimliğini bu değişkenlikleri içinde barındırdığı için tarihsel düzlem içerisinde çeşitli varyasyonlarla ve kavramlarla anlatılması daha uygun gözükmektedir. İran Fars kimliğini tarihsel süreçlerini, dönemlerini üç bölüme ayırmak mümkündür. Bunlar, birincisi; Çağdaş İran Fars kimliği dönemi, ikincisi; Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliği dönemi, üçüncüsü; “İrancılık/İranlılaşma” üzerine kurulu İran Fars kimliği dönemi şeklindedir. Bu dönemler İran modern tarihi içerisinde yer almaktadır.

Çağdaş İran Fars kimliği dönemi; Kültüralist Doğu milliyetçiliğinin temel prensibi olan ve kendi kimliğini tanımlamada referans teşkil eden “eski tarihsel köken ve ırksal geçmiş” Çağdaş İran Fars kimliğinin de temel prensibini oluşturur. Çağdaş İran Fars kimliği döneminde, İran’ın ihtişamını, diğer kavimlerden üstün görünmesi ve farklılığını tekrardan inşa edilmesi üzerine kuruludur. İslam’ın ideolojik prensiplerini benimsememekte, İslami düşünsel yapıların benimsenmesini/içselleştirmesini reddetmekte ve ideolojik/düşünsel yapılarını geçmiş ihtişamlı tarihinin izdüşümleri üzerine kurgulamaktadır. Bu yönüyle Çağdaş İran Fars kimliği “Batıcı” bir nitelik sergiler. Kısacası, “İran’da yaşayan halkların Arî ırkından

olduklarını iddia eden ve diğer dillerde insanları Farslaştırmayı benimseyen bir ideolojidir.”¹³⁶

Çağdaş İran Fars kimliği döneminin başlangıcı olarak birçok araştırmacıları 1924’te Kaçar Hanedanlığının iktidardan devrilmesiyle birlikte başladığını dile getirirler. İran tarihi süreç içerisinde en çok zarar gördüklerine, baskılara ve savaşlara sebebiyet verdiklerine inandıkları Batı’nın ilk başta siyasal, ekonomi, sosyal, kültürel değerlerine, ideolojilerine, düşünsel yapılarına karşı bir hareket olarak ortaya çıkmış, lakin süreç içerisinde “Batılılaşma” hareketi temel prensiplerinden biri olmuştur. Düşünsel yapı çerçevesinde gelişme gösteren Çağdaş İran Fars kimliği, meşrutiyet devrimiyle siyasal alanın içerisine girmiş ve gelişme yönünde bir ivme göstermiştir.

Çağdaş İran Fars kimliği siyasal düzlemde gelişmeye başlaması ve kurduğu siyasal perspektifte modernleşmeyi ve Batılılaşmayı, Batının kimlik inşası prensiplerini temel alması Çağdaş İran Fars kimliğinin siyasal alanda da konumlandırılmasına neden olmuştur. Bu siyasal alandaki konumlandırmayı DP (Demokrat Parti) eliyle gerçekleştirilmiştir.

Çağdaş İran Fars kimliğinin, sosyal ve siyasal alanda temellerini, kurumsal ve teorik çerçevesini oluşturan bazı şahıslar bulunmaktadır. Bunlar; Abdurrahman Talibof, Mirza Aga Han Kirmanî, Musteşaruldövel Tebrizi, Mirza Feth Ali Ahundzade, Seud Hasan Takızade, Mehmet Emin Resulzade, Haydar Han Amaoğlu, Ahmet Kesrevi ve Mahmut Afşar’dır. Çağdaş İran Fars kimliğinin gelişim sürecinde yer alan bu kişilerin bazıları İran kökenli, bazıları Türk kökenli, bazıları da Arap kökenlidir.¹³⁷ Çağdaş İran Fars kimliğinin de temelinde etnik farklılıkların ve grupların ayrışması yerine bütün etnik unsurların bir potada eritilip, her grubun ve etniğin benimseyeceği ortak bir kimlik yaratma düşüncesi yer almaktadır. Yukarıda dile getirmiş olduğumuz şahısların farklı etniğe sahip olmasına rağmen benzer düşünce sistemi içinde yer almaları bunun en güzel örneğini oluşturmaktadır.

¹³⁶ Arif Keskin, İran’da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: “İranlılığa” Giden Yol-İran Türkleri (Güney Azerbaycan), TÜRKSAM- Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, Türk Dünyası Enstitüsü, 08 Ocak 2001, Sayı: 9.

¹³⁷ Selin Çağlayan, Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdi’yi Beklerken, I. Baskı, Cinius Yayınları, İstanbul, 2012, sf. 116.

Meşrutiyet döneminde, Çağdaş İran Fars kimliğinin siyasal düzlemdeki ayağı olan SDP (Sosyal Demokrat Parti) yumuşak bir politika izlenimi sergilemiştir. SDP, genellikle “devrimci” özellik taşımakta, katı bir şekilde ve kısa vadede kurumsal/yapısal değişikliklerin yapılması taraftarı olduğunu dile getirirler. Çağdaş İran Fars kimliğinin siyasal ayağı olan SDP, mevcut siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik yapıların değişmesi yönünde bir izlenim sergileyerek, toprak reformunun, laikliğin (din ve devlet işlerinin ayrılması ve birbirine karıştırılmaması), silahlı kuvvetlerin, zorunlu eğitimin, adalet ve ekonomik eşitliğin, temsiliyet ve seçme-seçilme sistemlerinin, meclis içindeki kurumsal yapılanmaların(Ayan meclisinin kaldırılması), düzenli ve sistemli hale getirilmesini istemekteydi.¹³⁸ SDP’ye göre, “İran feodalizmden kapitalizme geçmek zorundaydı ve bu da merkeziyetçi devletle olabilirdi. Merkeziyetçi devlet de dinsel ve dilsel yadsıyarak bir bütün olmayı gerektiriyordu.”¹³⁹ düşüncesini ileri sürmekteydi. Bu düşünce “Batı Teritoryal Milliyetçiliğin” kimlik inşasına paralellik teşkil ettiğini gözlemleyebiliriz.

Meşrutiyet döneminde Çağdaş İran Fars kimliğinin niteliklerini savunan kişilerin veya çevrelerin bu kimlik anlayışını çeşitli dergiler ve gazeteler çıkararak/yayınlayarak, sosyal ve toplumsal alanda da etkin hale getirmeye çalışmışlardır. Örneğin, SDP’nin yayın organı olarak faaliyet gösteren, başyazarlığını Mehmet Emin Resulzade’nin yaptığı “İran Nov”¹⁴⁰ gazetesi; merkezi bir devlet yapısının olmasının gerekliliğini, sosyal ve toplumsal alanda birliğin/beraberliğin/bütünlüğün inşa edilmesini, milli bir kimlik yaratılıp bütün farklılaştırılmış grupların içine dâhil edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmış ve bu düşünceyi desteklemiştir. “İran Nov” gazetesinin temel sloganı ise, bütün etnik yapıların bir kimlik içinde yansıtıldığı “Biz Bir Milletiz” sözü olmuştur.¹⁴¹

¹³⁸ Selin Çağlayan, a.g.e., sf. 117.

¹³⁹ Selin Çağlayan, a.g.e., sf. 117.

¹⁴⁰ İran Nov gazetesi, “1907 yılında günlük olarak Tahran’da yayına başladı. Avrupa gazeteleri tarzında yayınlanan gazete kısa zamanda diğer gazetelere örnek oldu. SDP’nin yayın organı olan gazete, açıkça ismi zikredilmemekle beraber Bakü eski Sosyal Demokrat Parti üyelerinden Resûl-zadê’nin makaleleriyle tanınmıştı. 1911’de süresiz kapatıldı.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Güller Nuhoglu, İkinci Dünya Harbi Sonuna Kadar İran Basını ve Mecelle-i Rûzigâr-ı Nevv, İstanbul Üniversitesi- Şarkiyat Mecmuası, Sayı: 21, İstanbul, 212, sf. 92-93.

¹⁴¹ Selin Çağlayan, a.g.e., sf. 117.

Çağdaş İran Fars kimliğinin gelişmesinde etkili olan bir diğer yayın ise, “İranşehr”¹⁴² dergisidir. Bu derginin temel yaklaşımı; İran Fars kimliğinin, İran’ın geçmiş tarihsel sürecinden günümüze dek süregelen Fars dilinin ve köken olarak Arî ırkının üzerine inşa edilmesi yatmaktaydı. Bu dergiye göre, İran’ın milli bir kimlik oluşturmada engel teşkil eden en önemli sorunu, “yerelselcilik”, “bölgeselcilik” ve “etniksel milliyetçilik” ile ilgili yaklaşımlar olduğunu, yerelleşen toplumsal veya etnik yapıların düşünsel, yaşamsal, gelenek ve değerlerine dokunulmadan bir birliktelik ve bütünlük içinde milli kimliğin oluşturulmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Çağdaş İran Fars kimliğinin gelişmesinde etkili olan bir diğer yayın, “Ayende”¹⁴³ dergisidir. Başyazarlığını Mahmut Afşar’ın yaptığı bu dergi, Fars kimliğini “analitik” bir düzleme ve “sistematik” bir kurumsallaşmaya konumlandırmıştır. “ Mahmut Afşar, Ayende dergisinin birinci sayısında şöyle söylüyordu: ‘İran’ın milli birliğini korumak ve mükemmelleştirmek idealimiz ve toplumsal isteğimizdir. İran’ın milli birliği ne demektir? İran’ın milli birliği ülke sınırları içerisinde yaşayan insanların ahlaki, toplumsal ve siyasal birliğidir. İran’ın milli birliği, siyasi bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü gerektirir... İran’da yaşayan etnikler her biri başka dilde konuşmasın, dil, ahlak, kıyafet ve töre birliği olmadığı sürece siyasi bağımsızlığımız ve toprak bütünlüğümüz her zaman tehlikede olacaktır.’ düşüncesini dile getirmiştir.”¹⁴⁴ Bu sözlerden anlaşılacağı üzere İran Fars kimliğinin oluşması için ülke içindeki her bireyin farklı aidiyet ve dillerinin bir birlik içerisinde yekpare olmasını gerekliliğini vurgulanmaktadır. Yine Afşar’a göre, Fars kimliğinin ve milliyetçiliğinin temel prensibi, devleti merkezîyetçi bir yapı haline getirmek, etnik gruplar veya topluluklar içinde Fars dilini ve dilsel öğeleri yaymak, Türkleri/Arapları/Kürtleri veya başka ırktan, kökenden olan grupları ülke sınırlarından

¹⁴² İranşehr gazetesi, “ 1921’de Huseyn-i Kazımzâde tarafından Berlin’de yayınlanmaya başladı. Rızâzâde Şafak, Reşid-i Yasemî gibi devrin edebiyat ve tarihçilerin makalelerinin yer aldığı dergi, aylık olarak aralıksız dört yıl yayınlandı. İran’ın İslam öncesi devirlerini ve İranlı genç nesillerin karşılaştığı sorunları konu ediyordu.” Bkz. Güller Nuhoğlu, a.g.e., sf. 101.

¹⁴³ Âyende dergisi, “1920’de Tahran’da yayına başlayan dergi, zamanın ünlü siyasetçi ve yazarlarının makaleleriyle İran’ın milli birliğinin tesisini amaçlıyordu.” Bkz. Güller Nuhoğlu, a.g.e., sf. 101. Bu dönemde “İran Nov” gazetesi, “İranşehr” ve “Âyende” dergilerinin yanı sıra “Takaddüm”, “Kûre” gazeteleri, “Ârman”, “Şark”, “Âzadistân”, “Armağan”, “Dânişkede”, “Gul-i Zerd”, “Bahâr” dergileri gibi çeşitli yayınlar bulunmakta ve İran Fars kimliğinin hem edebiyat, dil hem de tarih, siyaset alanlarında çeşitli eserler neşredilip yayınlanıyordu.

¹⁴⁴ Arif Keskin, İran’da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: “İranlılığa” Giden Yol-İran Türkleri (Güney Azerbaycan), a.g.e. Sayı: 9.

uzaklaştırarak merkezi veya iç bölgelere yerleşimini sağlamak vb. uygulamaların yapılması gerektiğini dile getirmektedir.

Çağdaş İran Fars kimliği, “... ilk önce toplumun çağdaşlaşma ihtiyacından ve Batıya tepki olarak ortaya çıkmış, ancak kısa sürede İngiliz emperyalizmin ideolojik aracına dönüşmüştür... Masonluk, Hindistan’da yaşayan Fars kökenli Pars oligarşisi, Siyonist çevreler ve Ermeni Taşnak teşkilatı tarafından desteklenmiştir.”¹⁴⁵

Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliği dönemi, İran tarihsel süreci içinde tam manasını 1979’daki İran İslam devrimiyle bulmuştur. Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliği, İran İslam devriminin öncesinde de etkinliği bulunmaktaydı. Öyle ki, 1890 yılında gerçekleşen “Tütün Boykot Hareketi”¹⁴⁶ İran’da milliyetçi hareketlerin oluşumuna temel teşkil etmektedir ve bu tütün boykot hareketiyle İran’daki mollalar ve tüccarlar mevcut siyasi iktidara karşı ayaklandılar ve çeşitli fetvalarla, siyasi oluşumlarla/örgütlenmelerle dini ve Fars kimliğini aynı çerçeve içine alarak yeni bir Fars kimliği yaratılmaya çalışılmıştır. Bu anlayışının ortaya çıkışını tetikleyen en temel şey, yabancı güçlerin İran üzerindeki baskıları ve amelleriydi.

Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliği, dinen “Şia”¹⁴⁷, dil ve tarihsel köken olarak “Fars-î” üzerine inşa edilen bir ideolojik kimliktir. Bu kimlik, birçok

¹⁴⁵ Selin Çağlayan, Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdi’yi Beklerken, a.g.e., sf. 119.

¹⁴⁶ 1890 yılında gerçekleşen “Tütün Boykot Hareketi” (TBH) veya “Tütün Harekatı”, İran’daki ulema’nın ve tüccarların liderliğini üstlendikleri bir ayaklanma hareketidir. Bu olayı kısaca şöyle ifade edebiliriz: “1890’da İran’da tahtta Nasrettin Şah bulunuyordu. Gösterişli yaşamı seven ve sık sık yurtdışın seyahatlerde bulunan Nasrettin Şah, İngiltere ziyareti sırasında İngiliz yönetimin isteği üzerine tütün üretimi, işlenmesi, satışı ve ihracat hakkını 50 yıllığına G.F. Talboot firmasına devretti. İran’da izinsiz tütün üretimi ve satışı yasaklandı. Tütün tekelinin bir İngiliz firmasına verilmesi, tütün üreten, işleyeyn ve satan geniş bir kesimin işini kaybetmesi demektir. Tütün tekelinin Talboot firmasına verilmesi haberi İran’da duyulunca tüccar ayaklandı. Birçok ilde toplu protesto gösterileri yapıldı. İsfaham’da esnaf tütün depolarını ateşe verdi ve ulema’nın öncülüğünde ayaklandı.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Miyase İlknur, Molların Gölgesinde/6, Cumhuriyet Gazetesi, 08 ağustos 2009, sf. TBH, benzeri birçok olayı beraberinde getirdi ve halk nezdinde özellikle tüccar ve ulema kesimleri, siyasi ve toplumsal bir bilinçlenmeye, örgütlenmeye, yeni bir ideoloji yaratmaya sevk etmiştir.

¹⁴⁷ “Lügatte izleyici anlamına gelen Şia kelimesi, Peygamber-i Ekrem’den (s.a.a) sonra hilafet makamının, onun sülalesine özgü bir hak olarak bilen, İslam öğretilerinde Ehl-i Beyt mertebini izleyen kimselere denir... Zeydiyye Fırkasından bir gruba da ‘Şia’ denilmektedir. Bunlar, Hz. Ali’den (a.s.) önce iki halife bulunduğunu kabul ederler ve fer’in hükümlerde Ebu Hanife fikhına göre amel ederler. Bunlar, Ümeyye ve Abbas oğullarına karşı hilafeti Hz. Ali (a.s.) ve evladına has bilirler.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Allamah Sayyid Muhammed Husayn Tabataba’i, Shi’ite Islam, State University of New York Press – Persian Studies Series, First Edition, Translated by Sayyid Husayn Nasr, New York, 1975, sf. 33-35.

araştırmacı tarafından farklı tarihler ileri sürülse de genel anlayış olarak 19. yüzyılda ve yabancı güçlere, özellikle Batı'ya karşı ortaya çıkmıştır. Batının kötü muamelesine, baskılarına, zulüm ve emperyal (sömürü) düşüncelerine karşı, dini ve milli (kültürel/tarihsel/geleneksel) bütün varyasyonları birleştiren bir ideoloji/kimlik yaratılmaya çalışılmış ve Batı'nın bu kötü yönlerini bertaraf edilmesi amaçlanmıştır. Bu oluşturulmaya çalışılan ideolojinin veya kimliğin temelini ise, Şia inancı ve Fars dili/kültürü oluşturmaktaydı.

Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliğinde, Fars dili ve öğretisi İslam'ın ikinci dili, yani Arapça (Kuran Arapçası) birinci, Fars dili ikinci dil olarak görülmekte, Şia inancının ise birinci dili olarak kabul edilmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliğinin, Kültüralist Doğu milliyetçiliğinin veya kimliğinin din ve etnik köken/dil/tarihsel ve kutsal geçmiş üzerine oluşturduğu prensiplerle paralellik taşıdığı gözlemleyebiliriz. Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliğinin toplumsal ve siyasal düzlemdeki savunucuları veya liderliğini üstlendikleri kesimlerin tüccarlar, ulemalar (mollalar) ve dindar kesimlerin oluşturduğunu söylemiştik. Bu kimliğin temelinde ticari faaliyetlerde bulunan tüccarların ve özellikle dindar kesimlerin (toplumu yönlendiren ve söz sahibi dini liderlerin) bulunması, siyasal anlamda İslam'ın ön plana çıkmasına ve “siyasal İslam”¹⁴⁸ olgusunun oluşmasına neden olmuştur.

Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliğinin düşünsel/fikirselsel ve siyasal temellerin oluşmasında etkin olan bazı şahıslar bulunmaktadır. Bunlar, Seyd Cemaleddin Afgani, Mirza Muhhemet Huseyin Naini, Seyid Fahreddin Şadman, Celale Al Ahmet, Neşrep ve Ali Şeriatî'dir.¹⁴⁹ Bu kimliğin düşünsel temelini

¹⁴⁸ “Siyasal İslam” kavramı, 20. yüzyılın sonlarına doğru çıkan bir ideolojik kavramdır. “Siyasal İslam, İslam'ı bir itikat ve inanç olmanın ötesinde, siyasal ve ekonomik bir sistem olarak algılayan anlayış biçimine tekabül etmektedir. Bu anlayışta hakikat tekdir. Bu yüzden İslam'dan başka bir aidiyet söz konusu değildir. Siyasal İslam, kimliklere tek bir aidiyete indirgeyen, hayatı çapraz ve katlı kimliklere göre kategorilere ayırmayan bir beşeri inşadır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki İçsan, Siyasal İslam: Dini ve Fikri Temelleri, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum, 2002, sf. 2. Erwin I. J. Rosenthal, “Political Thought in Medieval Islam” adlı eserinde, Siyasal İslam felsefecilerinin siyasi gerçekliği, devleti olduğu gibi kabul ettiğini, anayasal yaptırımlarına bağlılıktan çok İslam'ın öğretilerine bağlılık içinde ‘iyi’ siyasi yönetiminin savunulduğunu ve devlet yönetiminin veya modellerinin İslami modellere göre uyarlandığını dile getirmektedir. Bkz. Erwin I. J. Rosenthal, Political Thought in Medieval Islam, Cambridge at the University Press, London, 1958, sf. 113.

¹⁴⁹ Selin Çağlayan, Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdi'yi Beklerken, a.g.e., sf. 124.

oluşmasını sağlayan Seyd Cemaleddin Afgani, düşüncelerini mevcut iktidar (saray) çevresinde yaymaya çalışmış, ancak iktidar içerisinde bir yankı bulamayınca, toplumsal zemine inerek dini kesimler, aydınlar, dini liderler/öncüler nezdinde taraftar bulmaya çalışmıştır. Yine Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliğinin siyasal izdüşümlerini oluşturan Mirza Muhhemet Huseyin Naini, batı ile İslam dinine sahip ülkelerin bir karşılaştırmasını yapmış ve batılılaşma vizyonunda/çizgisinde Müslümanların/İslam dinine sahip ülkelerin geri kalmışlığının nedenlerini ortaya koymaya çalışmış ve bu nedenlerin temelinde de despot yönetimin (despotizm) yattığını ileri sürmüştür.

Ona göre; İslam dinine sahip ülkelerin batılılaşma yönünde gelişim gösterememesi nedenlerini, “çözümünde” yapılması gerekenleri başka deyişle, bu geri kalmışlığın, gelişememenin ortadan kalkması için gereken şartları şu şekilde sıralamıştır: Bunlar, “1- Hükümetin varlığı zorunludur, 2- Milli hükümet kurulmalıdır, 3- İslami görevlerini yerine getirmelidir, 4- İki tür devlet vardır; 1. ülkedeki herşeyi kendi malı olarak düşünen, 2. kendi görevini yerine getirmek için iktidarda olan.”¹⁵⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere Huseyin Naini’nin siyasal anlamdaki düşüncesi, din temel alınarak milli/ulusal argümanları bir arada tutan ve bu çerçevede hareket eden/yöneten bir iktidar veya siyasi oluşumun olması gerektiğidir.

Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliğinin siyasal ve toplumsal alandaki en etkin ve parlak dönemini Pehlevi iktidarı döneminde olmuştur. Pehlevi hanedan mensuplarının batının ideolojilerini ve argümanlarını benimsemesi, toplumsal ve siyasal anlamda karşıtlarını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yukarıda bahsedilen ve Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliğinin çeşitli fikirler ve düşüncelerle temelini oluşturan düşünürler, bu kimliğin ideolojik yapısını Batı tipi ideolojilerde (kapitalizm, komünizm, Marksizm, sosyalizm) değil, İslam dininin prensipleri üzerine kurulmasını öngörmüşler ve Batı’nın yaşam biçimlerini, ekonomik sistemlerini, siyasal sistemlerini sadece bir örnek olarak alınması gerektiğini vurgulamışlardır.¹⁵¹ Bu oluşturulan kimlik içinde birinci derece önem arz eden şey Şia’lıktır. Şia, devletin ideolojik ve siyasal argümanı olarak yer almış ve diğer

¹⁵⁰ Arif Keskin, İran’da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: “İranlılığa” Giden Yol-İran Türkleri (Güney Azerbaycan), Sayı: 9, a.g.e.

¹⁵¹ Selin Çağlayan, Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdi’yi Beklerken, a.g.e., sf. 124.

farklılıkları (etnik kimlik, kültürel farklılıklar, farklı mezhepsel gruplar vs.) reddedilmiştir.

“İrancılık” ve “İranlılaşma” üzerine kurulu İran Fars kimliği dönemi, Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliğine nazaran daha ılımlı bir çizgi çizmektedir. Bu kimlik, İslam öğretilerini benimseyip, İrancılık/İranlılaşma argümanlarıyla birleştiren, yani İslam öğretilerini temele yerleştirip İran’daki bütün etnik yapıların, dilsel, dinsel, kültürel farklılıkları mevcut düzen (siyasal, sosyal, kültürel, vs.) içinde varlığının söz konusu olduğunu kabul eden bir anlayışa sahiptir. İrancılık üzerine kurulu İran Fars kimliği, ortaya çıkışı genellikle Komünizm ’in siyasal düzlemde yıkılışıyla ilgilidir. İran içindeki komünizm düşüncesinin ve muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliğinin ileri sürdüğü siyasal İslam argümanının hedeflenen gelişmişliği sağlayamaması üzerine İranlı aydınların ortaya attığı bir akımdır. Bu aydınların İranlaşma ve İrancılık üzerine kurulu bir kimlik yaratılması sürecini ikiye ayırmaktadır. Birincisi; dini argümanları barındıran iktidarların/hükümetlerin sorunsal açıklarının kapatılması veya yeni çözümler oluşturulması, ikincisi ise; milli/ulusal değerlere bağlı ve bağımsızlığa düşkün, dini endişeye sahip bir toplum yaratılmasıdır. Bu süreci gerçekleştirmenin yolu da Batı’nın çağdaş yapısının unsurlarını toplum nezdinde benimsetilmesinden geçtiğini ileri sürmektedirler.

İrancılık kimliği siyasal, toplumsal, ekonomik, vs. alanlarda yaymaya ve prensiplerini oluşturup benimsetmeye çalışan yeni dini aydın olarak nitelendirilen bu aydınlar, İran’daki mevcut yapıyı (devlet-din ilişkisi, Tanrı-insan ilişkisi, din-çağdaşlaşma ilişkisi, birey-devlet ilişkisi, birey-çağdaşlaşma ilişkisi) irdelemeye başlamış ve yeni reformist hareketlerin, toplumsal-siyasal gelişmişliği arttırılması yönündeki yeni oluşumların gerekliliğini ileri sürmüşlerdir.

İrancılık ve İranlılaşma üzerine kurulu İran Fars kimliğinin savunucuları, genellikle yeni dini aydın olarak adlandırılan kesimin en ünlüleri arasında Seyid Muhhemet Hatemi, Muhsen Kediver ve Abdulkerim Suruş yer almaktadır. Muhhemet Hatemi, İran toplumunu ve siyaset yapısını sorunlu ve karmaşık olduğunu ileri

sürmektedir. Ona göre; İran’da yeni bir oluşum gerçekleşmekte ve bu yeni oluşum İslam dinine dayalı yaşam biçimi ve tarihsel/kültürel kimliğin birleşmesiyle gerçekleşeceğini ve bunun toplumsal ve siyasal alanda sorunsalları ve karmaşıklığı beraberinde getirdiğini söylemektedir. Aynı zamanda bu yeni oluşumun ilk kıvılcımını ise İran İslam Devrimi olduğunu dile getirmektedir.¹⁵²

Buna ek olarak Hatemi, Batı’nın “siyasi yapısını” her zaman diğer milletleri baskı, bağımsızlıktan yoksun, egemenlikleri elinden alan bir “bizlik” duygusu ve menfaati içinde olduğunu ve bunun kabul edilemez bir düşünce olarak algılanması gerektiğini, lakin Batı’nın düşünsel ve fikrîsel yapılarının “iyi” ve “yapıcı” bir nitelik taşıdığını, insanî değerlerin ön plana çıkartılıp yüceltildiğini ve bu düşünsel ve fikrîsel yapılardan faydalanılabileceğini, örnek alınabileceğini de dile getirir. Burada kastedilen düşünce, İrancılık ve İranlılaşma üzerine kurulu İran Fars kimliğinin dini ve ulusal değerlerinin çerçevesini oluşturduğu, İran içinde bulunan her etnik ve dini grupların, farklı kültür ve değerlerin bu kimlik içinde varlığını sürdürebileceği, Batı’nın ideolojik ve menfaat düşüncesine karşı olduğu, düşünsel ve fikrîsel değerlerinin de örnek alınmasının çağdaşlaşma ve yeni İran hareketine katkı sağlayacağı vurgu yapan bir düşüncedir.

İran Çağdaş tarihi içerisinde İran’da “kimlik” değişik boyutlarda ve biçimlerde vuku bulmuştur. Çağdaş İran Fars kimliğinin (1924-1979) temelini Fars milliyetçiliği ve Fars-î tarihsel ve değerler üzerine kuruluyken gelişme sürecinde Batıcı bir yapı izlemiştir. Aynı zamanda bu yönüyle Kültüralist Batı milliyetçiliğin öngördüğü kimlik algısına paralellik taşımaktadır. Yükselen aşırı Batıcılık hareketleri ve İslam’ın geri kalmışlığı düşüncesine tepki olarak Muhafazakâr ve geleneksel İran Fars kimliği (1979- sonrası) ortaya çıkmış ve temelinde, Batı karşıtlığı ve özellikle Şia düşüncesi yatmaktaydı. Bu kimlik Fars dilini önemli bir yere oturtmuş ve oluşturulan dinsel siyasi yapının içinde farklı etnik gruplar, farklı kültürel yapılara sahip toplumlar reddedilmiş, bastırılmıştır. İrancılık ve İranlılaşma üzerine kurulu İran Fars kimliği, Çağdaş İran Fars kimliğinin ve Muhafazakâr/geleneksel İran Fars kimliğinin İran halkları üzerindeki nihai hedeflerinin gerçekleştirememesi ve İranlıları modern ve

¹⁵² Arif Keskin, İran’da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: “İranlılığa” Giden Yol-İran Türkleri (Güney Azerbaycan), Sayı: 9, a.g.e.

çağdaş yapıya/gelişmişliğe ulaştıramaması sonucu bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu kimlik anlayışının temelinde ise, İslam değerleri ve prensipleri ile İran'ın kültürel, tarihsel, toplumsal değerlerini birleştirmek ve Batı'nın düşünsel ve fikirsell çağdaşlığından faydalanabilmek, İran'da yaşayan bütün etnik, dini, kültürel, toplumsal vs. grup veya toplulukların bu kimlik içinde varlığını kabul etmek düşüncesi yatmaktadır.

İran çağdaş tarihi içerisindeki bu üç farklı kimlik algıların yanı sıra günümüzde farklı kimlik tezahürleri de bulunmaktadır. Ama bu tezahürlerin geneli bu üç kimliğin sentezleşmiş veya bütünleştirilmiş halleriyle karşımıza çıkmaktadır.

2.2. İRAN'DA ETNO-POLİTİK HAREKETLERİN ULUSLAŞMA SÜRECİNE ETKİLERİ

İran Fars kimliğinin oluşma süreçlerinde ve benimsediği idealler içerisinde etnik unsurlar belirli kalıplar içine alınmış, bazen baskı ve inkâr edilme yoluna gidilmiş, bazen de etnik unsurların varlığının kabulü içinde İran Fars kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Yalnız, İran'ın çokuluslu bir yapıya sahip olması, oluşturulmaya çalışılan her kimlik üzerinde bir “kimlik krizi” ortaya çıkarmış ve bu kriz'in çözümünde de daha çok oluşturulan ulus kimliğinin içerisinde her kimliği bir potada eritilerek dâhil edilmeye veya oluşturulan ulus kimlik içerisinde etnik unsurların istek ve arzuları inkâr edilerek, baskı ve dolaylı olarak asimilasyon uygulanma yoluna gitmiştir.

İran'da etnik çatışma ve milliyetçilik hareketlerin meydana gelmesi, etnik milliyetçilik hareketlerinin sonucunda ortaya çıkan krizler, etnik çatışmaların siyasi, ekonomik, kültürel, toplumsal alandaki etkileri, en önemlisi bu etnik milliyetçi hareketlerin, krizlerin ve konjektürel alandaki etkilerinin İran uluslaşma sürecine ne derecede etkide bulunduğunu irdelememiz gereken sorunsallardır. Ama bu sorunsalları irdelemeden önce İran'ın toplumsal dinamiklerini, etnik unsurlarını/gruplarını/topluluklarını ve İran ulusal sınırları içerisindeki bölgesel olarak etnik dağılımlarını analiz etmemiz yerinde olacaktır.

2.2.1. İran’da Toplumsal Dinamikler ve Etnik Gruplar

İran’ın toplumsal dinamikleri sosyal sınıf kategorilerini de beraberinde getirirken, diğer yandan sosyal sınıf kategorisi içinde yer almayan, lakin sınıf olma sürecini yaşayan, sosyal sınıf derecesinde hareketleri olan grupların yer aldığını söylemek mümkündür. “ Sosyal sınıflandırmalar; çeşitli farklılıklara bağlı olarak belirli biçimlerde ortaya çıkar. Sosyal dinamiklerin oluşumunda, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş düzeyi, yeniden yapılanma ve ekonomik kalkınma seviyesi, toplumun demokratikleşme ölçüsü... gibi nedenler etkili olabilir. İran toplumunda nispeten karmaşık siyasi-sosyal dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olan ayrımlar, daha çok tarihsel ve yapısalıdır. Bununla birlikte, bu ayrımların bir kısmı belirli bir dönemde siyasi yaşamın formülasyonuna bağlı olarak daha etkin hale gelirken, diğer bir kısmı da giderek etkilerini kaybetmektedirler.”¹⁵³

Birçok araştırmacı, İran’da toplumsal dinamikleri genel çerçevede Pehlevi dönemi öncesi ve sonrası toplumsal dinamikler (gelenekçi ve muhafazakâr toplumsal dinamikler) ve İran İslam Devrimi öncesi ve sonrası oluşan toplumsal dinamikler (modern toplumsal dinamikler) diye iki kategoriye ayırmaktadırlar. Pehlevi iktidarı döneminde geleneksel ve muhafazakâr bir toplum/sınıf söz konusudur. Bu geleneksel ve muhafazakâr toplumsal dinamikleri/sınıfları ise, “toprak aristokrasisi”, ulema ve mollaların oluşan “din adamları”, ticari faaliyetlerde bulunan ve ekonomiye etkide bulunabilecek “esnaf – tüccarlar” ve İran toplumunun çoğunluğunu oluşturduğu “köylüler”dir. İslam Devrimi öncesi ve sonrası oluşan toplumsal dinamikler ise, orta sınıf ve işçi sınıfıdır.

Toprak aristokrasisi, İran tarihinde hiçbir zaman iktidara (Şah’a) karşı bir yaptırımı veya kuvvetini sınırlandırabilecek bir etkiye sahip değildi. Genellikle İran’da toprak aristokrasisi diye nitelendirilen kesim mevcut iktidarın (Şah’ın) soyundan olan, yakınlık derecesi olan kesimi oluşturmakta veya mevcut iktidar tarafından bahşedilen toprağa sahip kesimleri kapsamaktaydı. Kaçarlar döneminde bu sınıf, toprak mülkiyetlerini padişahın vermesi ve bağışlamasıyla almaktaydılar. Belli bir süre sonra

¹⁵³ Hüseyin Beşiriye, İran’da Devlet, Toplum ve Siyaset: Devrim Sonrası, Çev. Mehmet Koç, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, sf. 11.

bu kesimin feodal yapılarının yükselişe geçmesi ile birlikte güçlenmeye ve İran toplumu içinde sınıf olma özelliğini kazanmaya başlamışlardır. Meşrutiyet döneminde, bu güçlenen kesim gelişmeci ve ilerlemeci bir görünüm sergilemeye ve İran meclisinde (yasamasında) belli bir sayıda temsiliyete sahip olmuştur. 1941-1961 yılları arasında bu kesim İran toplumunda ve siyasetinde en güçlü sınıfı temsil etmeye başladı.

1931-1971 yılları arasında bir dizi toprak reformları gerçekleştirilmiş, İslam Devriminin gerçekleşmesiyle toprak mülkiyetine sahip kesimlerin toprakları resmi olarak tanınmıştı. Daha sonra İslam Devrimi sürecinde yapılan toprak reformları sonucunda köylüler tarafından el konulan toprakları mülkiyet sahiplerinin rızası sonucu geçici olarak köylülerin kullanımına devredildi. Buna rağmen bazı bölgelerde, özellikle Azerbaycan, Kürdistan, Goryan'da büyük toprak sahipleri varlıklarını devam ettiriyorlardı. Yine de her dönemde toprak aristokrasisi belli bir gücü elinde bulundurmuş veya siyasi, ekonomik kararlara etki dahili içinde yer almıştır.

Ulema ve molaların oluşturduğu Şii din adamları ise, İran tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Özellikle, Safevi döneminden İran İslam Devrimine kadar ki süreçte İran toplumunun, siyasetinin ve yargısının en önemli toplumsal dinamiklerinden biri olmuştur. Şii dini liderlerin statüsü İran toplumsal dinamiklerin veya sınıfların içerisinde daha ayrıcalıklı bir yere sahipti. Diğer toplumsal sınıflara nazaran bazı haklardan ve dokunmazlıklardan faydalanabilecek bir konumdaydı. İran toplumsal yapı içerisinde dini liderlerin (ulema ve mollalar) bu ayrıcalıklara sahip olmasının altında “Şiilik” inancının bazı düşünceleri yatmaktaydı. Şii inancındaki, “imâmet-

“velayet-i fakih”¹⁵⁴ ve “niyâbet”¹⁵⁵ düşünceleri İran toplumunun ve siyasetinin içindeki dini liderleri farklı bir konumlandırmaya itmekteydi.

İran’daki din adamlarının devlet içerisindeki görev dağılımı iki şekildeydi. Bazı din adamları devlette, dini vecizeleri yerine getirmek, yargılama yapmak gibi görevlerde bulunurken, bazı din adamları ise, dini vergileri (daha çok halktan gelen) toplama, vakıf veya esnaf/tüccarlardan gelen maddi yardımları alma görevlerini yerine getiriyorlardı.¹⁵⁶ Kaçar hanedanlığının Nasıreddin Şah döneminde şah ile din adamları arasında siyasi bir dizi sorunlar teşkil etmiş ve bu siyasi (yönetme meşruiyeti) sorunlar neticesinde din adamları meşrutiyet hareketlerine katılmasına, desteklemesine ve yanında yer almasına neden olmuştur.

Rıza Şah döneminde, batı tarzı uygulamaların (kalkınma politikaları, yargılama usulleri, batı tarzı eğitim uygulamaları vs.) din adamları kesiminin hem siyasi hem de toplumsal-sosyal gücünü zayıflatmasına sebep oldu. Batı tarzı yargılama veya kanunların uygulanmaya çalışılması şeriat kanunlarını toplumsal alandaki rolünü zayıflatmasına, doğal olarak da bu din adamlarının hâkimiyet alanlarının azalması anlamına gelmekteydi. “İslam devriminden sonra, ‘velâyet-i fakih’ teorisi ışığında ve imam Humeyni’nin siyasi önderliğinde din adamları sınıfının önemli kesimleri örgütlenerek daha geniş bir şekilde teşkilatlı hale geldiler. Velâyet-i Fakih esasına dayalı anayasanın onaylanmasıyla devletin kurumsal yapısı açık bir şekilde dini bir

¹⁵⁴ Velayet –i Fakih anlayışı, dayanağını Şii inancındaki İmamet düşüncesinden almaktadır. “ Bu kavram gerek lügat anlamı gerek örfi olarak felsefe kelim ve irfan gibi birçok alanda kullanılmaktadır... Velayet kelimesi Arapça ve Farsça ’da ‘yardım, yaren, muhabbet ve yönetme yetkisi’ gibi manalarda da kullanılmaktadır. ‘Şii’ anlayışında dar anlamda 12 imam ve onlara olan muhabbeti de ifade edebilmektedir. Fakat bu kavram hükümet etme, sultanlık manalarında da kullanılmaktadır. Şia kelimasında imamet ve vilayet denildiğinde; peygamberin yaptığı tüm işlerin onun yerine geçen kişilerce, nübüvvet hariç, devam ettirilmesi inancı anlaşılır.” Bkz. M. Serkan Taflıoğlu, İran İslam Cumhuriyetinde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı “Velayet- i Fakih”, Ankara Üniversitesi – SBF Dergisi, Cilt. 68, No. 3, Ankara, 2013, sf. 96-97.

¹⁵⁵ Niyâbet kavramı, lügatta birinin yerine geçme, vekillik anlamlarına gelmektedir. “ Hükümdarlık ile yönetilen yerlerde, hükümdarlık makamının boşalması veya hükümdarın küçük yaşta olması veya hastalık gibi sebepler dolayısıyla hükümdarlık görevinin başka birisi veya seçilen bir meclis heyeti tarafından görülmesi anlamında ‘niyâbet’ tabiri kullanılmaktadır. Kısacası, ‘herhangi bir görevde başkasına vekâlet etmek’ demek olan ‘niyâbet’ pek çok devlette makam ismi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mefail Hızlı, Niyâbet, <http://samil.ihya.org/ansiklopedi/niyabet.html>, Erişim Tarihi: 09.12.2014.

¹⁵⁶ Hüseyin Beşiriye, İran’da Devlet, Toplum ve Siyaset, a.g.e., sf. 16.

mahiyet kazandı.”¹⁵⁷ Sonuç olarak da oluşturulan anayasa doğrultusunda, siyasi kurumların ve siyasi iktidarın önemli makamları dini ulema ve mollaların eline geçmişti.

İran toplumunda Şii inancı çerçevesinde din adamlarına veya dini liderlere biat ve itaat geleneği vardır ve dini liderlerin Tanrı’nın sözlerini topluma sunduğu inancının hâkim olması, biat ve itaati beraberinde getirmesine neden olmaktadır.

Esnaf ve tüccarlar, Kaçarlar döneminde belli bir cemaat içerisinde ve belli hiyerarşi düzeni içinde varlıklarını sürdürmekteydiler. Kaçarların idari yapısında büyük tüccar erkânı, idarede en yüksek mertebelerde bulunan Ayan sınıf ile birlikte anılacak derecedeydi.¹⁵⁸ Yine bu dönemde, esnafın ve tüccarların faaliyet alanları kısaca, toptancılık, dokumacılık, mimarlık, oymacılık, kuyumculuktu. Bu dönemde esnaf ve tüccarların faaliyet alanları sınırlı olsa da, idari yönetimin gevşek ve mevcut düzendeki bir takım gelişmeler esnaf ve tüccar sınıfının güçlenmesine ve Kaçarlar döneminin sonlarına doğru ise de, idarenin (iktidarın) etkin ve söz sahibi sınıf haline gelmesini sağlamıştır.

Güçlenme eğilimi gösteren esnaf ve tüccar sınıfı, ticari alanların artması ve özellikle Batı bloğuyla Pazar ilişkilerin (ihracat, hammadde vs.) geliştirilmesiyle bu sınıfın (özellikle tüccar sınıfın) genişlemesine ve daha da etkin hale gelmesine neden olmuştur. Siyasi iktidarlar (devlet) bu durumdan hoşnut olmasa da, hatta belli kısıtlamalar getirmek ve müdahale etmek isteseler de etkinliği artan liberal düşüncüyü savunan aydınlar bu duruma karşı çıkmış ve ileriki süreçlerde tüccar kesiminin aydınların yanında yer almasına sevk etmiştir.¹⁵⁹

Meşrutiyet döneminde ise, iktidar özgürlükçü ve halk yönetimini daha doğrusu burjuvazi demokrasisini bir nebze kabullenmişti. Özellikle bu dönemde gelişme gösteren Liberalizm ve Nasyonalizm ideolojileri, tüccar ve esnaf sınıfının meşrutiyet

¹⁵⁷ Hüseyin Beşiriye, a.g.e., sf. 18.

¹⁵⁸ Yılmaz Karadeniz, Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925): İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, sf. 87.

¹⁵⁹ Hüseyin Beşiriye, İran’da Devlet, Toplum ve Siyaset, a.g.e., sf. 19.

devriminde ekonomik, siyasi, idari düşünce zemini oluşturdu.¹⁶⁰ Meşrutiyet devrimi sonrası oluşturulan Şûrâ-yı Milli'nin seçim bildirisinde, “ülkenin önemli altı sınıfından biri olarak tanınan tüccar sınıfını da, mecliste belli sayıda kürsü öngörüldü. İdeolojik eğilimler bakımından esnaf ve tüccar, Meşrutiyet Devrimi sonrasında aydınlara ve yenilikçilere (modernistlere) karşı idiler.”¹⁶¹

Pehlevi hanedanı döneminde, esnaf ve tüccarlar siyasetin, ekonominin özellikle toplumun etkin bir sınıfıydı. Lakin, bu dönemde batı tarzı kalkınma politikaları, sanayileşme hareketleri sonucunda ‘Pazar’a ve piyasalara hakim olan kesimlerde bir değişime neden olmuştur. 1960’lı yıllarda gerçekleştirilmeye çalışılan kalkınma politikaları ve sanayileşme hareketleri esnaf ve zanaatkarlar arasında işsizlik durumu yaratarak kente göçün artmasına aynı zamanda da tüccarlara zorunlu bir dizi kısıtlamalara sebebiyet vermiştir. Hatta 1970’lerde batılılaşma yolunda modern sanayi şirketlerine ve finans sektörüne devletin kısmi yardımları söz konusu olmuş, bu da esnaf ve tüccarların toplumsal, siyasi, ekonomik etkinliğinin zayıflamasının yolunu açmıştır. Esnaf ve tüccarlar bu durumlar karşısında mevcut iktidar yanlılığından (yakınlığından) uzaklaşarak, dini (ulema ve mollalar) muhalefet kanadına yakınlaşması durumunu yarattı ve 1963’teki “Tahran Pazarı”¹⁶² ayaklanması bu yakınlaşmanın göstergesi niteliğindeydi. “İslam devriminin başarıya ulaşmasından sonra geleneksel Pazar esnafının, ülke siyasetindeki konumları önemli oranda arttı. Dolayısıyla, pratikte tüccar sınıfı ve küçük burjuvaziyi birbirinden ayırmak güçtür. Ulema ile esnaf ve tüccar arasında tarihsel ittifakın doğal bir sonucu olarak, dini ulemanın devrimle birlikte iktidara gelmesi, esnaf ve tüccarında siyasi nüfuzlarının gelişmesine sebep oldu.”¹⁶³

¹⁶⁰ Asghar Alam Tabriz, Aydınların, Dini Liderlerin ve Esnafın İran’ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerinde ve Devrimlerdeki Rollerinin İncelenmesi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Doktora Tezi, Ankara, 2004, sf. 114.

¹⁶¹ Hüseyin Beşiriye, a.g.e., sf. 19.

¹⁶² “1963 Ayaklanması” da denilen Tahran Pazarı Ayaklanması, yapılan ekonomik ve toprak reformlarının esnaf, tüccarlar ve köylüleri zor durumda bırakmaya başlamış ve bu durum sonucunda Tahran’da işçiler, tüccarlar, esnaflar, köylüler ve muhalif dini liderler ayaklanmışlardır. “Şah’ın anti-demokratik uygulamalarına karşı, işçi kitleleri ile birlikte öğretmenler, öğrenciler, esnaf, köylü vs. herkes rejime karşı çıkmıştır. 1961-63 yılları arası, İran tarihinde tayin edici bir dönem olarak kabul edilmektedir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Asghar Alam Tabriz, Aydınların, Dini Liderlerin ve Esnafın İran’ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerinde ve Devrimlerdeki Rollerinin İncelenmesi, a.g.e., sf. 168. Bu ayaklanma ve ayaklanma serileri, İslam Devriminin gerçekleşmesi yolunda temel teşkil etmektedir.

¹⁶³ Hüseyin Beşiriye, a.g.e., sf. 20.

İran’da toprak veya tarımın ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak önemli yeri vardır. İran’da toprak mülkiyeti bakımından hassa, vakıf, erbabi, umumi, ilati ve resmi- i toyul topraklar olarak ayrılmıştır.¹⁶⁴ Kaçarlar döneminde özellikle Nasıreddin Şah döneminde, mevcut ekonomik yapının kötü olması, üretimin düşmesi ve toprak gelirlerinin azalması nedeniyle devlete ait topraklar satılmaya başlanmış ve bunun sonucunda büyük toprak sahipleri ortaya çıkmıştır.

Tarımla uğraşan *köylülerin* en büyük sıkıntıları suydur. Bölgesel olarak yarı-kurak bir iklime sahip olan İran, topraklarının sulanması ve üretiminin gerçekleşmesi için sulama imkânlarını karşılamak durumundaydı. Köylülerin en önemli gelir kaynakları ise, pamuk, afyon, tütün, kuru bakliyat ve pirinçti. Bunun yanı sıra bağcılık ve hayvancılık da yapılmaktaydı. Genel olarak İran’da köylülerin uğraş alanları da bölgesel bir dağılım söz konusuydu. Öyle ki, Kirmanşah, Luristan, Horasan, Fars ve Azerbaycan bölgeleri hayvancılığın yoğun olduğu bölgelerdi.¹⁶⁵

İran’ın, Kaçarlar ve Pehlevi dönemlerinde, devletin (iktidarın) köylüler nezdinde en büyük sıkıntıları vergilerindeki ve toprak dağılımındaki düzensizlikler yatmaktaydı. Köylülerin çoğu üretimini gerçekleştireceği arazinin mülkiyeti kendisine ait değildi ve toprak işleme, mülkiyet hakkına sahip olma vs. durumlar üzerinden alınan vergiler yüzünden baskılara maruz kalmaktaydılar. Köylülerin yaşamış olduğu bu sıkıntılar ve baskılar nedeniyle, Tütün Boykotu, Meşrutiyet Devrimi, Tahran Ayaklanması ve İslam Devrimi olaylarında mevcut iktidara karşı olan muhalefetlerin yanında yer almasına sevk etmiştir.

II. Pehlevi döneminde, “petrolün bulunması ve modern devletin petrole dayalı ekonomiye duyduğu gereksinim git gide devletin köye ve toprağa duyduğu ihtiyacın önüne geçmiş, bu durum ‘petrollü şehirlerle’, ‘köylüler’ arasındaki uçurumun daha da artmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda çeşitli muhalif parti ve hareketler doğmuştur.”¹⁶⁶ Bunun sonucunda köylerde yaşayan halk, kitleler halinde şehirlere göç

¹⁶⁴ Yılmaz Karadeniz, Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925): İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler, a.g.e., sf. 88

¹⁶⁵ Yılmaz Karadeniz, a.g.e., sf. 88-89.

¹⁶⁶ Abdullah Yeğin, İran Siyasetini Anlama Kılavuzu, Siyaset- Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları XXV, I. Baskı, Ankara, 2013, sf. 25.

etmeye başlamış ve işsiz halk kesimi oluşmuştur. Muhammet Rıza Pehlevi döneminde yapılan bir dizi toprak reformlarıyla birlikte köylüler toprak sahibi olmuştur, lakin yapılan toprak reformlarını temellendiren ve şekillendiren ciddi bir tarım politikası veya stratejisi geliştirilememiştir. Bunun yerine genellikle sanayi ve ithalat alanında politikalar geliştirilmiş ve ağırlık verilmiştir. Öyle ki, sanayileşmeye ağırlık verilmesi “kapitalist bir sistem” yaratmakta ve bu gidişat şehirlerde yaşayan kesim ile köylerde yaşayan kesim arasında uçurum yaratmaktaydı.

İslam devrimi sonrası, devlete ait olan toprakların bir kısmı ve büyük toprak sahiplerinden kalan araziler köylülere devredilmiş ve köylülere üretim yapabilmeleri için vergi muafiyetleri, kısmi yardımlar söz konusu olmuştur. Köylülere verilen bu kısmi olumlu yardımların temelinde, şehir ve merkezi bölgelere doğru gerçekleşen ve yoğunluğu fazla olan göçü durdurma vardı. İran toplumsal yapısı içinde köylülerin önemi büyüktür. Çünkü yenilikçi ve devrimci hareketlerin gerçekleşmesinde köylülerin rolü de olmuştur. Bu yüzden köylüler; din adamları, tüccarlar ve esnaflar kadar olmasa da mevcut iktidarı ekonomi, siyasi, toplumsal alanda etkide bulunduğunu söyleyebiliriz.

İslam devrimi öncesinde ve sonrasında oluşan yeni toplumsal sınıflar genellikle orta sınıf ve işçi sınıfıdır.

Orta sınıf, Pehlevi döneminin sonlarına doğru gelişen kalkınma politikaları ve ekonomik, toplumsal ve siyasi alandaki bir takım değişimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu orta sınıfın içinde aydınlar, öğrenciler, bürokraside yer alan kesimler ve orta gelirli halk kesimlerinden oluşmaktadır. “Yeni orta sınıf; liberalizm, sekülerizm ve modernizm gibi ideolojilerin savunucusu oldu. Yeni orta sınıfın başlıca talepleri; milli kimliğin ve İran milli geleneklerin modernleştirilmesi, ulemanın siyasetten uzaklaştırılması, Avrupa modeli yeni anayasal düzenin kurulması, milli egemenlik temeli üzerine yeni siyasi kurumların teşkil edilmesi, karizmatik ve geleneksel devlet yerine milli egemenliğe dayalı ulus-devletin kurulmasıdır.”¹⁶⁷ Kısacası, orta sınıfın temel isteği; İran’ın siyasi, ekonomik, hukuk ve sosyo-kültürel alanlarda reformların yapılmasıydı.

¹⁶⁷ Hüseyin Beşiriye, İran’da Devlet, Toplum ve Siyaset, a.g.e., sf. 23.

Orta sınıf belirli dönemlerde etkinliğini arttırmış ve siyasal anlamda örgütlenmelere girişmiştir. Özellikle, İran Partisi, Halk Partisi, Özgürlük ve bağımsızlık Hareketi, Emekçiler Partisi¹⁶⁸ gibi partiler kurarak İran yönetiminde etkin olmak istemişlerdir. İslam devrimi sonrasında ise orta sınıf, modernleşme vizyonundaki görüşlerini devam ettirdiler ve dinin daha adil, demokratik bir çerçeveye konumlandırarak İran İslam Cumhuriyeti içinde temel teşkil edecek bir şekilde muhalefet kesimini oluşturdular.

İşçi sınıfı ise, İran modern tarihinde özellikle Kaçarlar döneminde genellikle iki kategoriye ayrılmaktaydı. Bunlardan birincisi, yerel olarak el emeği üzerine çalışan ve daha çok teknolojik materyalleri kullanmayan, geleneksel üretim ve faaliyetlerde bulunan işçi sınıfı, ikincisi ise; teknolojik materyalleri kullanan ve dışarıdan alınan teknolojik makinalarla üretim ve faaliyette bulunan işçi sınıfıydı. Bu işçi sınıfı, işletmelerde ve fabrikalarda, demir yolu, inşaat sektörü, yol ve köprü yapımı, vs. işlerde çalışmakta ve genellikle nüfus olarak merkezi (şehir) yerlerde yoğunluğu oluşturmaktaydı. Bu durum I. Dünya Savaşı dönemine kadar sürmüştür. I. Dünya Savaşı sonrası gelişen siyasi, ekonomik ve toplumsal olaylar, işçi sınıfında da bir takım değişimlere neden olmuştur.¹⁶⁹

Muhammed Rıza Pehlevi döneminde, kırsal kesimlerden şehirlere göç edenlerin sayısı giderek artmış ve bu göç eden gruplar, fabrika işçisi olarak veya ucuz ve insan gücüne dayalı işlerde ‘vasıfsız elemanlara’ dönüşmüşlerdir. Gelişen sanayi ve finans sektörüyle devlet bütçesi artmış ve etki alanı yüksek, zengin ve geniş bir bürokrasi sınıfı doğmuştur. Bu durumun doğal sonucu olarak İran’da yeni bir işçi sınıfı oluşmuştu. Bu işçi sınıfı Marksizm ideolojisinin ve Tudeh Partisi’nin (Komunist Parti) kurulmasına sebep olmuştur.¹⁷⁰

¹⁶⁸ İran’daki siyasi partiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hossein Asayesh, Adlina Ab. Halim, Jayum A. Jawan and Seyedeh Nosrat Shojaei, Political Party in Islamic Republic of Iran: A Review, Universiti Putra Malaysia-Journal of Politics and Law, Vol. 4, No. 1, March 2011. Ayrıca; Iranian Socialist and Communist Parties, Organizations and Groups Archives, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis; www.iisg.nl/archives/nl/files/i/ARCH01857full.php#scopecontent, Erişim: 04.03.2014, en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/241081, Erişim: 04.03.2014

¹⁶⁹ Yılmaz Karadeniz, Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925): İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler, a.g.e., sf. 33.

¹⁷⁰ Abdullah Yeğin, İran Siyasetini Anlama Kılavuzu, a.g.e., sf. 27. Ek olarak, Muhammed Rıza Şah döneminde, bir dizi reform hareketleri ve sanayileşme sonucu kırsaldan kente göç eden kesim genellikle

İslam Devrimi öncesinde işçiler bir dizi baskılara maruz kalmıştı. Özellikle, devletin işveren ve işçi arasındaki ilişkilere müdahale etmesi, işçilerin yönetim ile ilgili alınacak herhangi bir kararda etkisinin olmaması ve yönetimin herhangi bir kademesinde temsiliyetinin olmaması, devletin (iktidarın) işçi kesiminin yanında olacak bir izlenim sergilemekten çok işverenin veya sanayi sektöründe yer alan zengin kesimin yanında bir izlenim sergilemesi, işçilerin iktidar karşısı olmaya ve siyasi bir örgütlenmeye itmişti. Yalnız, bu örgütlenme daha çok güçlü müttefiklerin yanında ve içinde yer almakla gerçekleşmiştir.¹⁷¹

İslam Devrimi öncesinde işçiler, siyasi etkinliğini sadece grev yaparak sergilemekteydiler. Daha sonra işçi şurâlarına dönüşen işçi komitelerini oluşturmuşlardı. Devrim sonrasında İslamî Şurâlar, işçi şurâlarının yerini almış ve böylelikle çok çeşit olan, özgürce hareket eden işçi teşkilatları bir bütün haline getirilmiş ve bağımsız faaliyetleri sona ermiştir.¹⁷² İran siyasi, ekonomi ve toplumsal tarihi içinde işçiler genellikle baskı ve engellemelerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu yüzden diğer toplumsal dinamiklere nazaran en az örgütlenmeye sahip sınıftı. Bunun temelinde ise, bir dayanışma ve organizasyon yapısının olmayışydı.

İran tarihsel sürecindeki toplumsal dinamikler dönem dönem farklılıklar içerse de gelişen siyasi, toplumsal, sosyo-kültürel alanlar çerçevesinde başkalaşım geçirmiş veya yeni sınıfsal dinamikler ortaya çıkmıştır. İran'ın toplumsal dinamiklerinin incelenmesi, İran'ın etnik yapısı ve farklı dil, kültür, köken vs. oluşumlara sahip grupları veya toplulukları anlamada, çözümlemeler ve analizlerde bulunmada bize yardımcı olacaktır.

düşük gelirli bir sınıfı oluşturmaktaydı. Kentlerde bu sınıfın nüfus yoğunluğunun yükselmeye başlaması ve gelir dağılımındaki uçurumlar krize sebep vermekteydi. “Bu dönemde siyasi açıdan en güçlü parti Tudeh Partisi idi.” Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <http://193.255.140.18/Tez/044399/METIN.pdf>, sf. 22. Erişim: 18.02.2014

¹⁷¹ Misagh Parsa, *States, Ideologies and Social Revolutions: A Comparative Analysis of Iran, Nicaragua and the Philippines*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, sf. 164-165.

¹⁷² Hüseyin Beşiriye, *İran’da Devlet, Toplum ve Siyaset*, a.g.e., sf. 25.

Geçmişte ve günümüzde veya modern İran tarihi içerisinde İran’da yaşayan halklar farklı bölgelerde yoğunlaşan, farklı dilleri konuşan değişik etnik topluluklardan ve gruplardan oluşmaktadır.¹⁷³ İran’da birden çok etnik yapıyı görmek mümkündür. Bu yüzden İran, heterojen bir toplum yapısı söz konusudur. İran’da etnik yapılar, İran’ın ulusal sınırları içerisinde bölgesel olarak bir dağılıma sahiptir. İran’ın merkezinde ve güney kesiminde Farslar yoğunlukta, kuzeyinde ve kuzeybatısında Azeri ve Kürtler, batı kesiminde Araplar, güneydoğu kesiminde Beluciler ve kuzeydoğu kesiminde de Türkmenler yoğunluğa sahiptir. Dinsel ve mezhepsel farklılıklar da bu bölgesel dağılıma paralellik göstermektedir. “... nüfusunun çoğunluğunu Caferi Şii (yaklaşık yüzde 89) olan ülkede yaşayan Kürtlerin yaklaşık yarısı, Araplar ve Beluciler ise çoğunluğu Sünni’dir. Ayrıca Zerdüş, Hristiyan ve Yahudilerden oluşan az sayıda gayrimüslim vardır.”¹⁷⁴

¹⁷³ Bayram Sinkaya, “İran İslam Cumhuriyetinde Siyasal Yapı ve Yönetim”, Der. Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Orta doğu Siyasetinde İran, Barış Kitap Yayınları, Ankara, 2011, sf. 5.

¹⁷⁴ Bayram Sinkaya, a.g.e., sf. 5-6.

Şekil 2. İran'ın Ülke İçindeki Bölgesel Etnik Dağılımı

Kaynak: (07.05.2014) tarihinde, <http://millicumhuriyet.wordpress.com/2013/01/22/iran-etnik-yapisi-sunni-sii-ne-kadar/> den alındı.

İran'ın etnik yapısı çok çeşitlilik arz etse de genel çerçevede nüfus yoğunluğu olarak etkiye sahip olan yedi etnik gruptan söz edilebiliriz. Bu yedi etnik grup ve ülke nüfusu içindeki dağılımları şöyledir: “ Fars %61, Azeri %16, Kürt %10, Lor %6, Beluç %2, Arap %2, Türkmen ve Türk Kavimleri %2, diğer %1”dir. ¹⁷⁵ İran ülke nüfusunun yarısını *Farslar* oluşturmakta ve Şii mezhebine sahip olan Farslar, genellikle İsfahan, Tahran, Meşkep, Kermen ve Şiraz gibi merkezi şehirlerde yaşamaktadırlar. Aynı zamanda Farsçanın İran'ın nüfus olarak en fazla konuşulan ve resmi dili olması, diğer etnik gruplara nazaran bir üstünlük arz etmektedir. ¹⁷⁶

¹⁷⁵ İran- People and Society, USA-Central Intelligence Agency, The World Factbook, March 11, 2014.

¹⁷⁶ Tayyar Arı, Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi (1978-1996), Alfa Yayınları, II. Basım, İstanbul, 1996, sf. 29.

Tablo 1. İran'daki, İranî, Samî ve Türkî Toplulukların Nüfusları ve Yaşadıkları Bölgeler

İranî Topluluklar

Etnikler	Nüfus	Yaşadıkları Yer
Tatiler	50–150 bin	Azerbaycan, Mazenderan, Semnan
Talışlar	50–200 bin	Gilan, Erdebil
Gilekler	1,9- 2,5 milyon	Gilan
Mazenderaniler	1,2–1,8 milyon	Mazenderan
Lekler	1,2–1,5 Milyon	Lekistan, Loristan, Kürdistan, Azerbaycan
Kürtler	3,5–4 Milyon	Kürdistan- Horasan, Azerbaycan
Guranlar	300 bin	Kürdistan
Sengseriler	100 bin	MehdiŞehr, Talipabad
Aştiyaniler	10 bin	Aştiyan
Lorlar	3,5–5 milyon	Zagros Dağları Etrafı
Farslar	20–25 milyon	İran'ın merkezi ve Güneyi
Larlar	430–450 bin	Laristan
Sistaniler	400–900 bin	Sistan veya zabol
Beluçlar	600–900 bin	Beluçistan
Tacikler	?	Horasan

Samî Topluluklar

Etnikler	Nüfus	Yaşadıkları Yer
Araplar	1–1,5 milyon	Huzistan, Buşehr
Asurîler	20–30 bin	Azerbaycan, Kürdistan
Yahudiler	65–90 bin	İran'ın merkezi
Afrikalılar	?	Beluçistan, Larestan, Huzistan

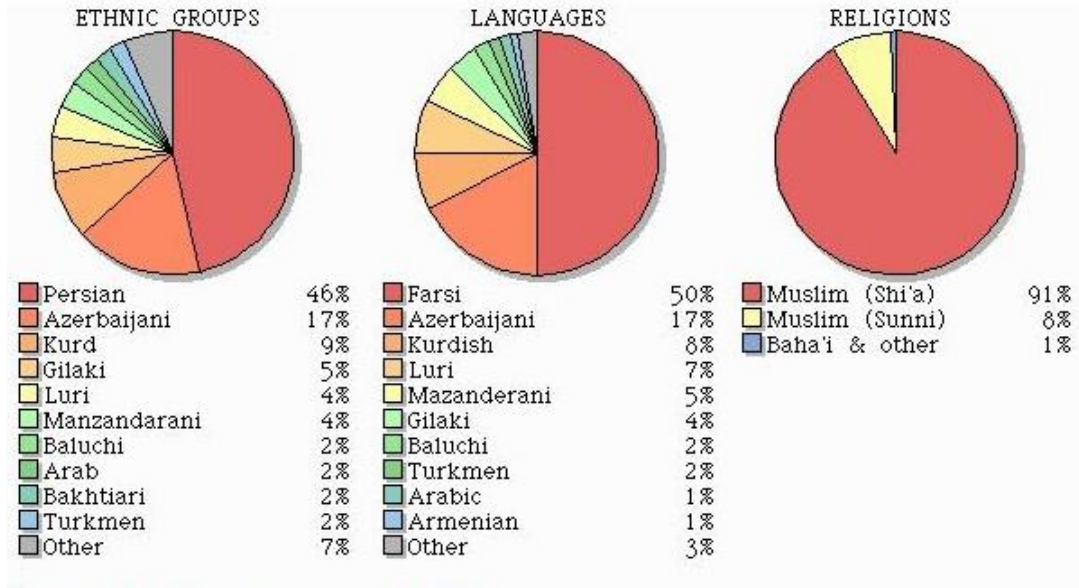
Türkî Topluluklar

Etnikler	Nüfus	Yaşadıkları Yer
Azeriler	25-30 milyon	Güney Azerbaycan, İran'ın merkezi ve Güneyi, Horasan
Türkmenler	1–2 milyon	Gonbed, Goçan, Gorgan
Halaçlar	15–30 bin	Save, Kum, Erak, Tefreş
Kazaklar	20–30 bin	Gorgan, Bendere Torkmen
Özbekler	10–20 bin	Gorgan

Kaynak: (12.05.2014) tarihinde, <http://yuceltanay53.blogcu.com/iranin-etnik-haritasi/11094237>' den alındı.

Şekil 3. İran'ın Etnik-Dinsel ve Dinsel Nüfus Dağılımları

İRAN ETNİK YAPISI %10-15 SUNNİ & %85-90 Şİİ

İran nüfusu 75 milyon (2011)

Farslar ve fars kökenliler: %50-55 (30-35 milyon)

Türk halkları : Azeri Türkmen %35-35 (15 Milyon Azeri / 2,5 Milyon Türkmen)

Kürtler: %5-6 (4-5 Milyon) Araplar: %2-3 (2 Milyon)

Beluciler: %2, Diğerleri %2

Kaynak: (07.05.2014) tarihinde, <http://millicumhuriyet.files.wordpress.com/2013/01/iran-etnik-yapisi.jpg> den alındı.

İran'da nüfus olarak en önemli ikinci etnik grup ise, *Azerilerdir*. İran'ın ülke nüfusunun %24-%35'ini¹⁷⁷ Azeriler oluşturmaktadır. İran'ın kuzeybatı kısmının tamamının nüfusu Türk'tür. İran'ın başka alanlarında ise, Türk ve İranlı nüfus karışık şekilde yaşamaktadır. Kaçarlar hanedan yönetimine kadar genellikle İran Türkleri göçebe şekilde yaşarlarken, Kaçarlar yönetimi ile yerleşik düzene geçilmeye başlanmıştır.¹⁷⁸ İran Azerileri, İran'ın çeşitli bölgelerine yayılmış olsalar da genel

¹⁷⁷ İran'ın ulusal sınırları içerisinde Azerilerin Nüfusu hakkında verilen bilgiler genel çerçevede değişkenlik içermektedir. Bazen bu oran %16- %24 arası iken, bazen de %35 civarlarında veriler sunulmaktadır. "Azeri Türklerinin oranı tartışılmaktadır. Türkiye'de bazı gruplar Azerilerin oranını %40'a kadar çıkarmaktadır." Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.porttakal.com/haberler/makaleler/usak-ulke-profilleri-iran-1368.html>, Erişim Tarihi: 16.03.2014

¹⁷⁸ Şenol Durgun, Gonca Bayraktar (Çev.), İngiliz Gizli Servisi M15'e Göre Turanlılar ve Pan-Turanizm, Yesevi Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul, 1999, sf. 292.

çerçevede İran'ın merkezi, kuzeybatı, güney İran ve Horasan bölgelerinde yoğunluğa sahiptir. Özellikle Azerilerin yoğun olduğu İran'ın kuzeybatı bölgesinde sanayinin, ticaretin ve tarım sektörünün diğer bölgelere nazaran daha gelişmiş olması ve Azerilerin Şii mezhebi içinde yer alması, Sünni olan Kürtlerden bir bakıma ayırmaktadır. Diğer etnik grupların Sünni veya başka mezheplere bağlı olması, İran nüfusunun çoğunluğunu oluşturan ve Şii mezhebinden olan Farslardan uzaklaştırırken, Azerilerin Şii mezhebinden olması Farslarla yakın ilişkiler kurmasına sebebiyet vermiştir.¹⁷⁹

İran Azerileri, jeopolitik ve jeostratejik konumuyla, sosyo-kültürel yapısıyla, nüfus yoğunluğuyla, ekonomik etkinliğiyle İran'da gerçekleşen siyasal dönüşüm ve değişimlerde öncü rol üstlenmişlerdir. Özellikle Pehlevi hanedanlığı döneminden Humeyni dönemine kadar ki süreçte, İran yönetiminde Farslar ve Azeriler çeşitli üst kademelerde görev almışlardır. Bu açıdan İran Azerileri, İran'da modernleşmenin, değişimin, demokratik yapının oluşmasında doğrudan bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz.¹⁸⁰

Kürtler, ağırlıklı olarak Sünni'dirler ve İran'ın kuzeybatı kesiminde yoğunluğu oluşturmaktadırlar.¹⁸¹ Kürtler, nüfus yoğunluğu olarak birbirinden farklı bilgiler verilse de İran nüfusunun %7-12'sini oluşturmaktadır.¹⁸² Kürtlerin mezhep olarak

¹⁷⁹ Tayyar Arı, Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi (1978-1996), a.g.e., sf. 29.

¹⁸⁰ Gün Taş, İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler-Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan, Akademik Perspektif Enstitüsü-Online Sosyal Bilimler Dergisi, <http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-i-guney-azerbaycan/> Erişim Tarihi: 17.05.2014

¹⁸¹ Lionel Beehner, Iran's Ethnic Groups, Council on Foreign Relations, www.cfr.org/iran/irans-ethnic-groups/p12118, Erişim tarihi: 13.04.2014

¹⁸² İran'da yaşayan Kürtlere genellikle kullandığı "Kırmençe" lehçesiyle birlikte anılmaktadır ve Türkiye-Irak sınırlarının birleştiği kordon boyunca, yani İran'ın batı sınır boyu hattında, Zagros Dağı bölgesinde yoğunluğu oluşturmaktadır. 1970'li yıllara kadar Kürtlerin çoğunluğu göçebe tarzı bir yaşam sürdürürken, 1970'den sonra kentsel ve kırsal alanda yerleşik hayata geçtiği gözlenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vahid Rashidvash, Iranian People: Iranian Ethnic Groups, Yerevan State University-International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 3, No. 15, Yerevan, August 2013, sf. 220. Tayyar Arı'nın "2000'li yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi" adlı kitabında Kürtlerin nüfusunu ve yerleşik merkezi yerlerini, İran yönetimi ile ilişkilerini şöyle anlatmaktadır: "İran'da toplam nüfus içinde yüzde 11'lik payla üçüncü etnik topluluğu meydana getiren Kürtler ise, daha çok Türkiye ve Irak sınırında yaşamaktadır. Irak'takilerin aksine, bazı istisnalar göz ardı edilirse İran'daki Kürtler rejimle sürekli bir çatışma halinde olmamışlardır. 1979 Devrimi ile birlikte diğer etnik gruplar gibi bunlar da özerklik isteğiyle ortaya çıksalar da Humeyni taraftarlarının duruma hâkim olmasıyla fazla olay büyümemiştir." Bkz. Tayyar Arı, 2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, Alfa Yayınları, IV. Baskı, İstanbul, 1999, sf. 16-17. Ayrıca bkz. John W. Limbert, Iran at War with History, Westview Press, 1987, sf. 21-22.

nüfusları %30'u Şii, %70'i ise Sünni mezhebi içinde yer alırlar. Kürtlerin büyük çoğunluğunun Sünni mezhebinde olması, İran'ın mevcut sistemine entegre olmasını zorlaştırmış, hatta 20. yüzyıldan günümüze dek ayrılıkçı hareketlerin içerisinde başat rol oynamışlardır. Günümüzde dahi bu ayrılıkçı hareketler devam etmekte ve İran'ın merkezi yönetimine bağlı güçlerle çatışma halindedir.

“İran'daki azınlık grupları içerisinde aşiret düzeninin ağırlıkta olduğu toplulukların başında gelen Kürtler arasında tarikat ilişkileri de çok güçlüdür. Kürtler adına siyasetin öncelikle dini liderler ve tarikatlar tarafından yürütüldüğü ülkede ayrıca, PKK'nın İran'daki uzantısı kabul edilen PEJAK ve KOMALA gibi illegal Kürt örgüt ve partileri de faaliyet göstermektedir.”¹⁸³ İran toplumu içerisinde yaşayan Kürtler, kendi içerisinde dil, lehçe ve kültür olarak birbirinden büyük farklılıklar içerdiğini söylemek mümkündür. Çünkü Kürtçe dili birden fazla lehçeye, şiveye ve ağıza sahiptir. Bu farklılıklara rağmen Kürtçe dilinin, İran dillerinin batı kolunun kuzey grubuna dâhil olduğu bilinmektedir. Bu dil, birçok lehçeye sahip olsa da Farsçadan sonra batı İranî dillerinin en önemlisi olarak görülmektedir.¹⁸⁴ Bu açıdan baktığımızda Kürtler, genellikle soy, ırk veya dini argümanlar üzerine sınıflandırılmış bir halk olmaktan çok “dil” argümanı ve “dil birliği” üzerine sınıflandırılan bir topluluk olarak görülmektedir.

Araplar ise, daha çok Basra Körfezi kıyı kesiminde, Körfez adalarında ve Huzistan eyaletinde yaşamaktadırlar. 1986 yılında İran'da yaklaşık 530.000 Arap bulunmaktaydı. 2000'li yıllarda ise İran nüfusunun %4'ünü oluşturan Araplar,¹⁸⁵ yaşadıkları bölge bakımından zengin bir konuma sahiptirler. Bunun nedeni ise, bölgede (Huzistan ve Körfez kıyı kesimi) petrol rezervlerinin olması ve ticaretinin

¹⁸³ Murat Saraçlı, İran'da Azınlıklar, Akademik Orta Doğu- Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Sayı. 4, sf. 176.

¹⁸⁴ Rafael Blaga, İran Halkları El Kitabı, 1997, sf. 166-167.

¹⁸⁵ “İran Arapları Şii olmamalarına rağmen, kendi özgün kimliklerini koruyabilmişlerdir. Bunlar kendilerini en az bu yüzyılın başlarında, diğer İranî halklar yani Fars ve Lorların tamamı ile ayrı bilmişler ve İranilere Acem demişlerdir. İran Arapları büyük bir bölümü aşiret düzenini yaşamaktadır... İran Araplarında İran'a bağlılık duygusunun pek olmadığı ve kendilerini Irak tarafından bitişik oldukları Arap milletinin bir parçası olarak kabul ettiklerini ileri sürülmüştür.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Rafael Blaga, İran Halkları El Kitabı, a.g.e., sf. 338-339. Bununla birlikte İran'da yaşayan Araplar arasında “etnik dayanışma” ve “mezhepsel dayanışma” duygusu kuvvetlidir. Bu açıdan İran'ın rejim sistemi içinde ve toprak bütünlüğü açısından bir tehdit teşkil etmemektedir.

yoğun olarak gerçekleştirilmesidir. Bunun yanı sıra İran'ın orta ve doğu kısmında dağınık, küçük Arap aşiret grupları da vardır. Huzistan eyalet bölgesinde yoğunluğu oluşturan Araplar, diğer bölgelerde yaşayan Araplara nazaran daha etkin bir etnik dayanışma duygusuna sahiptirler. Genellikle İran'da yaşayan Araplar, merkezi rejimle bir çatışma içinde olmamıştır. Özellikle, İran-Irak savaşı sırasında diğer bazı etnik gruplar İran'a cephe almış olsa da Araplar, İran rejiminin yanında yer alması, Farslar ile Araplar arasında iyi ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır.¹⁸⁶

Beluciler, İran ulusal sınırları içindeki konumuyla ve yoğunluğunu oluşturduğu bölge bakımından Orta Doğu ve Güney Asya transit yol üzerinde yer alması nedeniyle önemli bir yere sahiptir. "Belucistan'ın İran topraklarına dâhil olan kısmı, Sistan-Belucistan Eyaleti adını taşır ve 181.600 kilometrekare büyüklüğündedir. Merkezi Zahedan kenti olan bu eyaletin nüfusu da yaklaşık 2,5 milyondur. Afganistan'da Belucilerin yaşadığı alanın büyüklüğü ise yaklaşık 70.000 kilometrekaredir ve bu alanda 200.000 Beluci'nin yaşadığı sanılmaktadır."¹⁸⁷ Beluciler, İslam dininin Sünni mezhebindendirler ve hatta Sünni mezhebin Hanefi kolundan olduğu da ileri sürülmektedir.

Beluciler konuştukları dil bakımından, Hint-Avrupa dil ailesine grubu içinde yer alan ve Kuzeybatı İranî dili olan Belucicce (Beluci)'dir.¹⁸⁸ Beluciler, yaşam tarzı olarak kabileler halinde yaşamaktadırlar ve hayvancılık geçim kaynaklarının temelini oluşturur. Merkezi şehirlerde yerleşik hayat düzeni görülse de çoğunluğu göçebe hayat tarzını benimsemiştir. Bu bölgeye, İran yönetiminin sosyal ve ekonomik kalkınma politikalarının ulaşmaması veya uygulanmaması, Belucilerin kendi siyasi örgütlenmelerine ve iktidara karşı çeşitli eylemlere başvurduğu gözlenmektedir.

¹⁸⁶ Vahid Rashidvash, *Iranian People: Iranian Ethnic Groups*, a.g.e., sf. 222.

¹⁸⁷ Süleyman Erdem, *Orta Asya'nın Kürtleri: Beluciler, Sahipkıran Stratejik Araştırmalar Grubu*, <http://sahipkiran.org/2013/05/09/orta-asyanin-kurtleri-beluciler/>, Erişim Tarihi: 17.04.2014

¹⁸⁸ Belucilerin dili bakımından sistematik bir araştırma için bkz. <http://www.proel.org/index.php?pagina=mundo/indoeuro/indoiran/iranio/baluchi>, Erişim Tarihi: 17.04.2014

Lorlar, orta ve güney Zagros dağlar¹⁸⁹ çevresinde yoğunluğu oluşturmaktadır. Lorlar, Farsçaya yakın bir dil konuşmaktadırlar. Lorlar, genellikle mezhep olarak Şii'dirler. Tarihsel olarak Lorlar, kabileler halinde yaşamışlar ve organize olmuşlardır.¹⁹⁰ Lorlar, 2008 yılı itibariyle İran nüfusunun %2-4'lük kısmını oluşturmaktadır. Aşiret düzenine sahip olan Lorlar, İran'ın en büyük ve birbiriyle organize olabilen aşiretlerine sahiptirler. Lorların günümüzde büyük bir çoğunluğu hala göçebe ve yarı-göçebe hayatı sürmektedirler. Lorlar arasında bir milli kimlik anlayışı yoktur veya gelişmemiştir. Kürtler bir "dil argümanı" veya "dil birliği" üzerinden etniklerini açıklamaya çalışırlarken, Lorlar ise, İran toplumları içinde farklı bir dile sahip olsalar da kendi içinde birleştirici ortak milli benlik, dil, ortak tarih vs. mevcut değildir.

Türkmenler ise, İran toplumu içinde Türk dilinin Doğu Oğuz aksanıyla konuşan etnik azınlıktır. Genellikle Türkmenler, Sahra ve Gorgan ovalarında yaşamaktadırlar. Türkmenler, Hazar denizinin doğu kısmı, Etrek ırmağının güneyi ve Albroz dağlarının ise kuzey şeridi içinde yoğunluğu oluşturmaktadırlar. Türkmenler, kabileler halinde yaşamakta ve geçmişte birçok kabileye sahipken, günümüzde sadece dokuz kabile bulunmaktadır.¹⁹¹ "Türkmen kültürü Mongoloid¹⁹² tipe sahip Özbek ve Kazaklara çok daha yakındır. Türkmenler, eski Türkî dil, gelenek ve törelerini iyi bir şekilde koruyabilmiş ve İranî diğer halklarla pek karışmamışlardır."¹⁹³ Türkmenlerin büyük bir bölümü Sünni mezhebindendir. Türkmenlerin yaklaşık %55'i aşiretler halinde göçebe, yarı-göçebe ve kısmi olarak yerleşik düzende hayatlarını sürdürmektedirler. İran toplam nüfusu içinde Türkmenler, %1-2'lik kısmını oluşturmaktadır.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Lorlar, "Zagros dağlarının batısında Kürt ve Leklerin yerleştiği bölgenin güneyinden başlayarak, Basra Körfezinde Buşehr Ostani'na dek uzanan geniş bir alanda yaşamaktadırlar... Lorların esas yaşadığı bölgeye Lorestan denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rafael Blaga, İran Halkları El Kitabı, a.g.e., sf. 188.

¹⁹⁰ Usa IBP (editor), Iran: Country Study Guide (78. Cilt/World country study guide library), International Business Publications, USA, 2005, Sf. 149-150.

¹⁹¹ Vahid Rashidvash, Iranian People: Iranian Ethnic Groups, a.g.e., sf. 223.

¹⁹² Mongoloid, terim olarak Moğol ırkına fiziksel benzerlik gösteren kişi veya kişilere denilmektedir. Burada kastedilen şey, Moğolların kültürel benzerliklerinden çok, görünüş, fiziksel yapı, karakteristik özelliğidir.

¹⁹³ Rafael Blaga, İran Halkları El Kitabı, a.g.e., sf. 320.

¹⁹⁴ Iranian Studies Group at MIT, Iranian Ethnic Background, Iranian-American Community Survey, 2005, <http://web.mit.edu/isg/survey.htm>, Erişim tarihi: 15.04.2014

İran modern tarihinin öncesinde ve sonrasında daima çok-etnikli ve çok-kültürlü bir ülke olmuştur. Farsça resmi dil olmasına rağmen sadece çoğunluğun konuştuğu dil olmaktan ileriye geçememiştir. Özellikle Kürtçe, Türkçe, Arapça, Beluçça vs. birçok dil grupları vardır. Bu dilleri konuşan çoğu İranlılar ulusal kimliğin bir tamamlayıcısı olarak kendi etnik kimliğini algırlar. Birçok etnik ve dil çeşitliliğine sahip olan İran, özellikle Farsî kökenine sahip olmayan diğer etnikleri asimilasyon ve baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Bunun nedeni, İran'ın ulusal bütünlüğünü ve birlik beraberliğini korumak isteği yatmaktadır.¹⁹⁵

2.2.2. İran Çağdaş Tarihi İçinde Meydana Gelen Etno-politik Hareketler

İran çağdaş tarihinde gerçekleşen pek çok olay döngüsü veya iç dinamiklerin etnik gruplar/topluluklar açısından incelemenin önemi; İran yönetim mekanizmasının politikaları, karar vericilerin siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik, toplumsal, hukuksal vs. alanlarda ortaya koyduğu kararların, etnik grup/topluluk üzerinde nasıl bir etki yarattığını ve İran çağdaş tarihi içinde etno-politik hareketlerin beslendiği kaynaklar, ideolojiler ve düşünce yapılarının neler olduğuyla alakalıdır. Bir ülkede ortaya çıkan etno-politik hareketlenmelerin nedenlerini, ortaya çıkışı ve gelişim süreçlerini teorik çerçevede değerlendirmemiz yerinde olacaktır.

2.2.2.1.İran'daki Etno-politik Hareketlerin Genel Teorik Çerçevesi

André Lecours, etnik milliyetçiliğin esasen nasıl gerçekleştiğini anlayabilmek için; kimlik, mobilizasyon, çıkar konularını geniş çerçevede ele alarak, etnik milliyetçiliği üç aşamalı bir süreç olarak değerlendirir. Birinci süreç, etnik gruplarının/topluluklarının kimlikleşmeye başlama, oluşum, dönüşüm ve saydamlaşma sürecidir. Bu sürecin içinde görünen olgular, rekabet, aydınların iktidar mücadelesi, işbirliği ve anlaşmanın kaynağı, çatışma etkileri oluşturmaktadır. İkinci süreç, çıkarların ve hedeflerin netleşmesi/belirlenmesi ile alakalıdır. Hedefler ve

¹⁹⁵ Nayerreh Tohidi, Iran: Regionalism, Ethnicity and Democracy, Open Democracy – Online Research Platform, 29 June 2006, www.opendemocracy.net/democracy-irandemocracy/regionalism_3695.jsp, Erişim Tarihi: 18.04.2014.

çıkarlar; etnik grupların/toplulukların ileri sürdükleri istek ve taleplerin, politik davranışların rasyonelliğinin temelini teşkil etmektedir. Aydınlar bu süreçte ön planda yer alırlar. Üçüncü süreç ise, etnik kimliklerin siyasallaştığı ve mobilizasyon sürecinin olduğu evredir. Var olan etnik kimlikler önce siyasi açıdan uygun hale dönüştürülüp sonra da gerekli mücadelenin yapıldığını vurgulayan Locours, etnik kimliklerin siyasallaşma olgusunu tamamladıktan sonra siyasi anlamda belirli bir güç elde edilmesi veya bir güç unsuru oluşturabilmek için mobilize olmaya ihtiyaçları olduğunu ve bu mobilizasyon sayesinde mevcut siyasi gücün meşru olduğu yönündeki iddialara yardımcı olabileceğini ileri sürmektedir.¹⁹⁶

İran’da etnik milliyetçilik evreleri, kültür, düşünce, siyasi eğilim, dil, din, vs. unsurların çeşitliliğinin fazla olması nedeniyle diğer bölgedeki etnik milliyetçilik evreleriyle farklılıklar içermektedir. André Lecours’un etnik milliyetçilik evrelerini baz almak gerekirse, “İran’ı etnik ulusçuluk evreleri açısından ele aldığımızda, etnik kimliklerin birinci aşaması olan oluşum, dönüşüm, billurlaşma safhasını çoktan arkada bırakarak etnik gruplar arasında sınırların iyice belirginleştiği; çoğu etnik kimliklerin ikinci aşama olan çıkarların belirlenmesi safhasını da aşmış olduğu; Azerbaycanlıların, Kürtlerin ve Arapların üçüncü aşama olan etnik politizasyon ve mobilizasyon sergileme evresinde olup, merkeze karşı eğilimlerini güçlendirdikleri söylenebilir.”¹⁹⁷

Etnik milliyetçilik, devletle ilişkisi olan bir durumdur. Çünkü etnik grupların/toplulukların çatıştığı temel nokta “devlet”tir. J. R. Llobera’nın “The God of Modernity: the development of nationalism in western europe” adlı eserinde, Ortaçağda ve erken modern zamanda devlet ve ulusların genellikle birlikte hareket ettiklerini ve beslendiklerini dile getirir. İfadede iki önemli uyarı da bulunmaktadır. Birincisi, devlet içinde rekabet ve mücadele olduğunu yani kısa vadede etkisi olmasa da uzun vadede devletlerin eritilir ya da ortadan kalktığını, bazılarının anlaşarak ve birleşerek büyüdüklerini söyler. İkicisi ise, etnik ve ulusal kimliklerin merkezi bir

¹⁹⁶ André Locours, *Ethnonationalism in the Ethnic West: A Theoretical Exploration-Nationalism and Ethnic Politics*, No: 1, Vol: 6, 2000, sf. 106-107.

¹⁹⁷ Gülara Yenisey, *İran’da Etno-politik Hareketler (1922-2004)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, sf. 39-40.

otorite (devlet) bulunmasa dahi, dışarıdan gelebilecek baskıların ve şiddetlerin bir sonucu olarak gelişmesidir.¹⁹⁸

İran'a baktığımızda ulusun içinde bulunan birçok etnik gruplar/topluluklar bir dış tehditle karşılaştığında, bu dış tehdide karşı ortak düşünce yapısı içine girerek tehlikeye tepki koydukları gözlenmektedir. Örneğin, I. ve II. Dünya Savaşı sonrası, Soğuk Savaş dönemi genellikle sömürü ülkelerine, baskıcı ve tehditkar ülkelere karşı istisnalar dışında etnik gruplar/topluluklar ortak hareket etme eğilimi içinde olmuştur. Lakin bunun sonucunda hâkim bir ulus kimliği oluşmamıştır. Dış tehditlerin ortadan kalkması veya hafiflemesi sonucunda İran'ın içindeki etniklerde çatışma ve rekabet devam etmiştir. Bunun nedeni olarak daha önce de belirtildiği gibi İran'daki etniklerin kimlikleri kesin bir şekilde oturmuş olması ve bölgeselci bir kimlik inşa etmeleridir.

İran'daki etnik gruplar/topluluklar ortak çıkar ve ortak istek çerçevesinde kısa vadeli olarak birleştikleri de görülür. Örneğin, İran'da bulunan farklı toplumsal sınıflar ve etnik gruplar bir araya gelip Pehlevi hanedanlığını ve Şahlık rejimini ortadan kaldırıp, İran İslam Devrimi gerçekleşme sürecinde dominant bir şekilde yer almışlardır. Bu da gösteriyor ki, İran'daki etnik grupların/toplulukların her ne kadar kesin bir şekilde iktidara karşı güçlü kimliklere sahip olsalar da (bazı dönemler/durumlar içinde) “esneksel kimliklere”¹⁹⁹ bürünebilme özelliği göstermektedir.

A.Smith, etnisite üzerine yaptığı çalışmada, etnik topluluk tiplerini ikiye ayırdığını görürüz. Birincisi; yatay etnikler, ikincisi ise, dikey etnikler olarak ayırmaktadır. Yatay etnikte, genellikle aristokratlardan ve din adamlarından meydana geldiğini, hem toplumsal olarak üst tabakayla/sınıfla sınırlanmış olması hem de diğer yatay etniklerin üst tabakalarıyla/sınıflarıyla ilişki kurmak üzere bölgesel ve coğrafi olarak yayılma eğilimi sergilediğini, bu nedenle toplumsal derinlikten yoksun olduğunu ve ortak duygudan çok üst tabaka/sınıf yönetici kesimin asabiyetine bağlı olduğunu dile getirmektedir. A. Smith, dikey etniği ise; yatay etnik tipinin tersine

¹⁹⁸ Josep R. Llobera, *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe*, Berg Publishers, Oxford/Providence, 1994, sf. 119.

¹⁹⁹ Esneksel Kimliklerden kasıt; etnik kimlikler arasında belli durumlarda veya dönemlerde çatışmanın, rekabetin en az düzeye inebilen ve ortak çıkar/istek doğrultusunda ortak bir bilincin veya hareketin içinde yer alabilen kimlikler olduğudur.

yoğunlaşmış, bütünleşik ve popülerlik gösterdiğini, başka toplumsal tabakalara/sınıflara yayılma eğilimi olduğunu, farklı tabakaları/sınıfları ortak bir miras, mit ve gelenekler çerçevesinde bir araya getiren belirgin bir tarihi kültürün var olduğunu, dışarıdan gelebilecek bir tehdide karşı ortak bir paydayı paylaştıklarını ifade etmektedir.²⁰⁰

İran'ın içindeki farklı bölgesel ve coğrafi alanlarda yoğunlaşmış etnik gruplar/topluluklar A. Smith'in ayrımını yaptığı topluluk tiplerinden “dikey etnik” grubu içinde yer aldığı görülmektedir. İran'daki etnik gruplar/topluluklar belirli sınıflar içinde olsa da, farklı sınıf tabakalarıyla ilişki içerisindedir. Özellikle, bu etnik grupların/toplulukların toplum içinde sınıfsal ayrımları söz konusu olmasına rağmen, ortak bir miras, mit, gelenek, kültür çerçevesinde bir araya getirmekte ve kendi etnik grubu dışından gelen herhangi bir tehdide karşı ortak direniş göstermektedir. İran'da bulunan Azeriler, Kürtler, Araplar gibi etnik topluluklar “ dikey etnik” topluluklar kategorisinde değerlendirmek mümkündür.

İran çağdaş tarihinde veya dönemlerinde farklı kimliklere büründüğünü, daha doğrusu çağdaş tarihi içinde kendisini farklı kimlikler içerisinde değerlendirdiği görülür. Örneğin, Muhafazakâr/geleneksel İran kimliği, Çağdaş İran kimliği, İranlılık-İrancılık kimliği, İran İslam kimliği vs. şeklinde değişik resmi kimlikler benimsediğini söyleyebiliriz. İran'ın resmi kimlikleri toplum üzerinde, özellikle etnik gruplar/topluluklar üzerinde bazı etkileri de beraberinde getirmiştir. “ Devletin içinde yer alan alt topluluklar yeni resmi kimliğe direnerek kendi eski kimliklerini korumak isteyebilir. Bu durum çatışmalara, hatta göçlere yol açacaktır. İdareci zümre halkı yeni resmi kimliği kabule teşvik edecektir. Bu teşvikler değişik biçimlerde olabilir. Eğer teşvikler tatmin edici semere vermezse, zora başvurulacaktır. Yeni resmi kimliğin yaygınlaştırılmasında var olan kurumları desteklemek için yeni kurumlar oluşturulacaktır.”²⁰¹ İran'ın başvurmuş olduğu kimlikleri bu doğrultuda mevcut halkına benimsettiği gözlenmektedir. Özellikle etnik gruplara/topluluklara resmi kimliği benimsetme yolunda teşvikler yetersiz kaldığı dönemlerde zora başvurmuş ve

²⁰⁰ Anthony Smith, Milli Kimlik, a.g.e., sf. 90-91.

²⁰¹ Hasan B. Paksoy, Etnik ve Toplumsal Kimlikler Nasıl Oluşur?, Çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Çorum, 2005, sf. 17.

oluşturulan yeni kimliği yaygınlaştırmak için yeni kurumlar oluşturmuştur. Bunun en güzel örneğini, İran İslam devrimi sonrası oluşan İran İslam kimliğinde görmek mümkündür. İran İslam kimliğiyle yeni kurumlar oluşturularak, İslam kimliğini yerel ve üst düzeyde yaygınlaştırılmasını ve benimsetilmesini sağlamaya çalışılmıştır.

Gülara Yenisey'in “ İran'daki Etno-politik Hareketler” adlı eserinde, İran'daki etnik kimliklerin verili olduğunu ve tarihsel olarak geçmişten günümüze kadar bu etnik kimliklerin eski kültürel mirasın bir uzantısı olarak süregeldiğini ve İran'daki etnik kimliklerin ortaya çıkışı, başkalaşım ve dönüşüm sürecinden geçerek sonradan meydana gelmiş bir yapı seyretmediğini dile getirir.²⁰² Aynı şekilde, E. Abrahamian, İran'ın modern tarih öncesi veya modern tarih sonrası geçmişinin temel niteliğinin, Türklerin ve Farsların birbiriyle çatışmaları olduğunu ve Türklerin- Farsların hiçbir zaman birbirine entegre olmadığını söylemektedir.²⁰³

İran daha önceki bölümde bahsettiğimiz üzere, çoketnili bir yapıya sahiptir. Bu çok etnili (multiethnic) yapı İran'ın ulusal bütünlüğüne, etnik milliyetçilik akımların, etnik çatışmalara, ulusal kimlik unsurlarına ve etno-politik hareketlenmelere doğrudan ya da dolaylı olarak etki etmektedir. İran'ın çok etnikli yapıda olması etnik unsurlar üzerinde gerçekleştirdiği politikaları da çeşitlendirmektedir. “ İran içinde toplam 24 farklı dinsel, dilsel grubu ve bunlar içinde 11 etnik grubu barındıran bir ülkedir. Ayrıca baskın etnik grubun sayısal çoğunluğa sahip olmadığı ender ülkelerdendir. Etnik çeşitliliğin yanı sıra bu etnik gruplar, belirli bölgede yoğunlaşmış olmaları, çoğu zaman bu bölgeye sınırdış ülkedeki etnik soydaşlarına coğrafi olarak yakın bulunmaları ile de ilgi çekicidir.”²⁰⁴

²⁰² Gülara Yenisey, İran'da Etno-politik Hareketler (1922-2004), a.g.e., sf. 41-42.

²⁰³ Ervand Abrahamian, Iran Between Two Revolutions, Princeton University Press, Princeton/New Jersey, 1982, sf. 27.

²⁰⁴ Gülara Yenisey, a.g.e., sf. 41-42.

2.2.2.2. Kaçarlar Dönemi Etno-politik Hareketler ve İktidarın Etnik Topluluklara Karşı Tutumu

Kaçarlar döneminde, İran'ın devlet sınırları kesinleşmesiyle etnik gruplar belirli bölgelerde yoğunlaşmış ve ülkede etnik unsurlar stabilize olmaya başlamıştır. Yine bu dönemde İran, “ memalik-i mahrusa” anlayışına dayalı federal bir yapıya sahipti. İran'da temel etnik grubu Türkler oluşturmakta ve idari işler, askeri yönetim gibi önemli mevkilerde aktif bir şekilde yer almışlardır. Lakin Kaçarlar döneminde hâkim anlayış “ümmeçilik” olduğu için baskın olan bazı etnik gruplar (Azeriler, Kürtler, Araplar, vs.) hiçbir zaman bir ayrıcalığa ve özel bir imtiyaza sahip olamamıştır. İran'da Kaçarlar hanedanının son dönemlerinde gerçekleştirilen bir dizi reform hareketleriyle ulusun içindeki baskın olsun veya olmasın her etnik grubun hegemonyatik bir yapıya sahip olmaması sağlanmış ve ulusun bütün etnik unsurları “bir arada yaşama vizyonu” çerçevesinde idare edilmeye çalışılmıştır.

Kaçarlar döneminde, üç temel süreç vardır. Bunlar; İslamcılık evresi, İranlılık evresi ve Farsçılık evresidir. İslamcılık evresi temelinde, bütün Müslümanları bir araya getirerek (keza bunların içinde İran'daki bütün etnik gruplar/ topluluklar da dâhil olmak üzere) emperyalist batı güçlere karşı ortak hissiyat çerçevesinde mücadele etmek ve İslam'da aydınlanma çağına girmesi hedefini gerçekleştirmek vardır.²⁰⁵ İranlılık evresi, inanç olarak sahip olduğu Şiiliği İran'ın bütün kurumlarıyla, siyasetiyle, düşünce perspektifiyle birleştirerek ideolojik tezlerin yaratılmasıdır. Bu şekilde İranlılık veya İranlılık kimliğinin oluşturulması ve ülkedeki kimlikleri belirginleşen etnik grupların/toplulukların İranlılık şemsiyesi altında toplanması amaçlanmaktadır.²⁰⁶ Farsçılık evresindeki temel anlayış ise, İran'ın tarihsel geçmişi baz alınarak İran'da Fars milliyetçiliğinin geliştirilmesi ve Şiiliği de temel faktör olarak öne sürülmesi amaçlanmıştır. Bu şekilde İran'da toplum Farsileştirme, tek ulus yaratma ve tek dil oluşturma politikaları gerçekleştirilmiştir. İran'da bulunan etnik unsurlar bu politikalar sonucu ve dış tehditler/işgaller nedeniyle kendisini gösterecek, mücadele edecek bir ideolojik yapı kuramamıştır.

²⁰⁵ Gülara Yenisey, a.g.e., sf. 105-106.

²⁰⁶ Gülara Yenisey, a.g.e., sf. 107.

Kaçarlar döneminde, İran'ın dış baskılara ve işgallere karşı bir tepki olarak çeşitli uluslaşma ideolojileri ortaya çıkmıştır. Bu uluslaşma ideolojilerinin varlığı, ülkede bulunan etnik grupların/toplulukların baskın hale gelmesini veya etnik unsurlar arasında çatışmayı, yönetime karşı bir mücadeleyi engellemiştir. Her ne kadar etnik unsurlar üzerinde sert ideolojik politikalar gerçekleştirilmese de ortaya atılan fikirler İran'ın bütünlüğünü koruma ve etnik unsurları kucaklayıcı bir nitelik içermesi, etno-politik hareketlerin doğmasını veya etkinliğinin artmasını engellemiştir. Kaçarlar döneminde, bazı toplulukların/grupların (kabilelerin) yerleşim yerleri değiştirilmiştir. Buradaki amaç, etnik toplulukları veya unsurları etkisiz hale getirme ve sindirmek amacıyla çok, bazı dönemlerde gerçekleşen isyanları önleme, devletin içe ve dışa karşı güvenliğini sağlama amacı bulunmaktadır.²⁰⁷

Kaçarlar döneminde, dil üzerinden bir kimlikleşme de görülmektedir. Özellikle, yerel düzeydeki bütün kamu işlerinde Farsça dili kullanılmaktaydı. Kaçar hanedanı Türk soylu kişiler olmasına karşın, sarayı, prensleri ve diğer soylu çocukları Farslılaştırma amacı güdülmüş ve bunu Fars dili üzerinden gerçekleştirilmiştir.²⁰⁸

Kaçarlar döneminde herhangi bir etnik grup/topluluk ayrıcalığına sahip değildir. Aslında devletin öne sürmüştüğü uluslaşma ideolojisiyle bütün etnikler aynı çatı altında toplanmış veya uluslaşma sürecinin temel birer argümanları olarak algılanmıştır. Pehlevi döneminde ise bu durum tam tersi bir nitelik göstermektedir ve uluslaşma sürecinde etnik unsurlar birer temel argüman olmaktan çıkarılmış ve yerine sadece Fars milliyetçiliği üzerine inşa edilen “Farsî İranlılık” prensibi getirilmiştir.

²⁰⁷ Gülara Yenisey, a.g.e., sf. 98-99.

²⁰⁸ Christoph Werner, *An Iranian Town in Transition: A Social and Economic History of the Elites of Tabriz (1747-1848)*, Otto Harrassowitz Verlag, 2000, sf. 153-154.

2.2.2.3. Pehlevi Dönemi Etno-politik Hareketler ve İktidarın Etnik Topluluklara Karşı Tutumu

Pehlevi döneminde devlet, merkezileştirme politikaları gütmüştür. Özellikle, İran üzerinde dış güçlerin işgal girişimleri İran'ın uluslaşmasına ivme kazandırmış ve uluslaşma ivmesi Farsçılık ve Şiilik üzerinden dizayn edilmeye çalışılmıştır. Bu dizayn politikalarından birisi de merkezileştirme politikaları idi. Merkezileştirme politikasının kapsamı ise, yarı özerkliğe sahip bölgelerin yerel memurlukları kaldırılarak yerine merkezden memurların gönderilmesi, etnik bölgelerdeki toplulukların silahsızlandırılması, askerliğin zorunlu hale getirilmesi, göçebe veya yarı göçebe etnik toplulukları yerleşik hayata geçirilmesi, merkezi vergilendirme sistemine geçilmesi ve bir dizi iskan politikalarını içermekteydi. Bu merkezileştirme politikalarıyla yarı özerkliğe sahip etnik toplulukların veya bölgelerin Kaçarlar dönemindeki yarı bağımsızlıklarını kaybetmesine ve merkezi vergilendirme sistemiyle ekonomik zorluklara, sert ayrımcılık politikalarına maruz kalmışlardır.

İran'ın içindeki etnik gruplara/topluluklara merkezileştirme politikalarının uygulanması ve I. Dünya Savaşı süresince işgalci ve baskıcı ülkelerin (İngiltere, Rusya) yaptırımları, iktidarı istikrarsızlaştırmaya ve duyulan güvenin azalmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda işgalci kuvvetlere ve istikrarsızlaşmaya başlayan iktidara karşı yerel düzeyde bağımsızlık hareketleri oluşmaya başlamıştır.²⁰⁹ İlk iktidara ve yabancı güçlere karşı ayaklanmalar 1920'li yıllarda İran'ın kuzeyindeki Horasan, Reşt, Gilan, Türkmen Sahra bölgelerinde başlamış ve bu bölgelerde yüzeysel olarak "Gilan ve Azadistan" Cumhuriyetleri adı altında devlet kurmuşlar, ancak İran yönetimi bu isyan hareketlerini durdurmuş ve kontrolü eline almıştır. Bununla birlikte 1922-23 yıllarında Tebriz merkezli bir dizi isyan gerçekleşmiş ve bu isyanları merkezi yönetim çeşitli askeri operasyonlarla bastırmıştır. 1919-1930 yılları arası İran'ın kuzeyinde ve çeşitli sınır bölgelerinde birden çok isyan hareketleri vuku bulmuştur.

²⁰⁹ Gülara Yenisey, İran'da Etnopolitik Hareketler (1922-2004), a.g.e., sf. 112.

“ Kuzey bölgelerinde Rıza Han’ın merkezileştirme politikalarına tepki olarak 1921-25 yıllarında da devam bu isyanlar askeri yönetimlerle ancak 1925’in sonunda, Türkmen ayaklanmaları ise 1926 sonu, 1927’in başlarında bastırılabilmiştir. Burucerd bölgesinin Kürtleri ayaklanmış, isyan bastırıldıktan bir süre sonra 1926 yazında Kürtler tekrar ayaklanmışlardır. 1926 ilkbaharında Kuzistan bölgesindeki, Araplar isyan başlatmış, Sistan’daki Beluçlar da isyana katılmışlardır. 1927-28 yılları arasında isyanın merkezi güney ve merkezi bölgelere kaymıştır.”²¹⁰

1919-1930 yılları arasındaki dönemde, gerçekleşen isyanlarda başat rol alan Azeriler, Kürtler ve Araplar her ne kadar bağımsızlık mücadelesi verseler de politik gelişmişlik düzeyleri yetersizdir. Bununla beraber isyanlarda yer alan Türkmenler, Beluçlar vs. etnik topluluklar politik gelişmişlik düzeyleri düşük olduğu için genelde İran ulusal sınırlarından ayrılmak isteği yoktu. Bu isyanların çoğu mevcut iktidarın ortadan kalmasına yönelik isyanlardı. Lakin 1940-60 arası yıllarda etnik gruplar/topluluklar politik gelişmişlik düzeyleri oluşmuş ve bağımsızlık taleplerinde bulunmaya başlamışlardır. Bunu ilk örneği, 1945-47 yılları arasında Azerbaycan bölgesinde ve Kuzeyde Kürdistan bölgesinde gerçekleşmiştir.²¹¹

²¹⁰ Gülara Yenisey, a.g.e. sf. 113.

²¹¹ 1945’den sonra etnik gruplar/topluluklar siyasi mobilizasyonu oluşmuş, çeşitli siyasi partiler çerçevesinde örgütlenmeye çalışmış ve bağımsızlık taleplerinde bulunmaya başlamıştır. Örneğin, Kürdistan Direniş Hareketi Partisi, İran Kürdistan Partisi, Azerbaycan Demokrat Partisi, 21 Azer Hareketi vs. siyasi oluşumlarla İran’daki etnik unsurlar, özellikle Azeriler, Kürtler, Araplar siyasi mobilizasyonunu tamamlamışlar ve merkezi yönetime karşı güçlü hale gelmeye başlamışlardır.

2.3. İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DİNAMİKLERİ

2.3.1. İran İslam Devriminin Genel Özellikleri ve Niteliği

İran’da sosyal ve ekonomik olarak yerleşik bir şehir kültürünün olmaması çeşitli isyanları, başkaldırıları veya muhalif hareketlenmeleri beraberinde getirmiştir. Lakin modernleşme ivmesinin, endüstriyel ve teknolojik gelişmelerin İran’ın ulusal sınırları içine girmesiyle yeni yerleşik bir şehir kültürü, yeni toplumsal sınıflar, siyasi ve etno-politik akımlar vuku bulmaya başlamıştır. Bunun sonucunda İran’da oluşmuş olan yeni toplumsal sınıf ve hareketlenmeler çeşitli taleplerde, çeşitli istek ve arzulara bulunmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, “Meşrutiyet devrimi” ve “İslam devrimi” olmak üzere iki sosyal, siyasi, ekonomik ve toplumsal devrim gerçekleşmiştir. Her iki devrim, kendi ideolojisini, meşruluğunu temellendirmek için tarihini, kendi sınıfını ve kendine özgü dini anlayışını oluşturmuş ve İran devletini ve halkını bu perspektiften yönetmiştir.

İran’ın devrim sürecini, sosyo-kültürel, toplumsal ve siyasi dinamiklerini etkileyen en önemli gelişmenin Meşrutiyet devrimi (1906) olduğunu söyleyebiliriz. Meşrutiyet devrimiyle İran’da siyasi, toplumsal ve ekonomik alanlarda bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Özellikle Şahların yetkilerinin sınırlandırılması, modern siyasi örgütlenmeler ve partilerin oluşması, meclisin kurulması Meşrutiyet devrimi sonrası gerçekleşmiştir. İran’ın toplumsal alandaki ihtiyaçları, toplumsal sınıfların değişim hareketi, ekonomik olarak bağımsızlığın ve gelişmişliğin arttırılma isteği Meşrutiyet devriminin gerçekleşmesinde temel etkenler olsa da, bunun yanı sıra batılı güçlerin bölgeyi baskı ve işgal etme istekleri/çabaları, iletişim araçlarının gelişmesi, dış ilişkilerin zorunluluğu, modern eğitim ve fikirlerin bölgeye girmesi, İran’da entelektüel kitlelerin oluşması, din adamları, tüccarlar gibi İran toplumunda etkin olan toplumsal sınıfların modernleşme girişimlerine destek vermesi gibi etkenlerde devrime zemin hazırlamıştır.

Modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan “Meşrutiyet devrimi” bir açıdan 1979 yılında gerçekleşen “İran İslam Devrimin” ön ayağını teşkil etmektedir. “İran’da yaşanan Meşrutiyet Devrimi ve bu süreçte gelişen toplumsal ve siyasi

dinamiklerin, 1979 yılında yaşanan devrim sürecinin temel itici gücü ve aynı zamanda devrimin en yakın tarihsel arka planını oluşturduğu da tartışılmaktadır... Aslında 1906-1979 yılları arasında sancılı geçen ve çeşitli müdahalelere maruz kalan İran'ın siyasi süreci sonucunda ortaya çıkan 'İslam Devrimi' olarak adlandırılan 1979 İran devrimi siyasi ve sosyal içeriğiyle bitmemiş Meşrutiyet devriminin bir devamı olarak da görülebilir.”²¹²

İran İslam devrimi, hem bölge olarak hem de o dönemin dünya konjektörü olarak meydana gelen en önemli olaydır. Devrimin karakteristik özellikleriyle, devrim öncesi ve sonrası gerçekleşen olaylarıyla Batı'da meydana gelen Fransız, Alman, Bolşevik, Çin devrimlerinin süreçlerini ve olaylarını karşılaştırılabilecek bir niteliğe sahiptir. “ Bazı nüans ve anlayış farklılıklarına rağmen 20. yy.'daki tüm liberal ve sosyalist devrimlerin ortak sloganı haline gelen 'özgürlük, eşitlik, adalet' gibi kavramlar İranlı devrimcilerinin de yıldızlaşan ilkeleridir.”²¹³

İran İslam devrimine giden süreçte bazı önem arz eden dönüm noktaları vardır. Bunlar genellikle İran'da bir kıvılcımın çıkmasına, bazı düşünce yapılarının değişmesine neden olmuştur. Bu önemli dönüm noktalarından birisi, 1951'de İran'ın sınırları içinde bulunan petrolün millileştirilmesi hareketidir. Musaddık, İran'ın “Anglo-Iranian Oil Company” adlı İngiliz menşeli şirketin petrol işletmeleri dahilinde sahip olduğu kârın içinden az miktarda pay aldığını savunmuştur. “28 Aralık 1949 yılında söz konusu anlaşmanın (petrolün millileştirilmesi anlaşması) yeni eklemelerinin İran meclisinde oylanması gündeme geldiğinde Musaddık, anlaşmanın onaylanmaması yönünde hareket etmiştir. Hizb-i Tudey-i İran ve İran Milli Cephe Grubunun halk arasında başlattığı propagandalarla İran petrolünün millileştirilmesi istemiyle halk gösterileri başlatmıştır.”²¹⁴ Süreçte gelişen siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda yapılan düzenlemeler, halk nezdinde (siyasal örgütlenmeler, oluşumlar, belli başlı toplumsal sınıflar vs.) tepkileri devam etmiştir.

²¹² Kaan Dilek, İran'ın Orta Asya Politikaları, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın No: 07, SFN Yayıncılık, Ankara, 2011, sf. 17.

²¹³ Ünal Gündoğan, Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme, Ortadoğu Analiz, Cilt: 3, Sayı: 29, Mayıs 2011, sf. 94.

²¹⁴ Kaan Dilek, İran'ın Orta Asya Politikaları, a.g.e., sf.17.

İran İslam devrimine giden yolda bir diğer dönüm noktasını oluşturan olaylar silsilesi ise, Musaddık döneminde yaşanan gelişmelerdir. Bunun yanı sıra bir dizi toprak reformlarının gerçekleştiği, özelleştirmenin yasalaştığı ve sosyal bazı hakların önünün açılmasını sağlayan “Ak Devrim” diye adlandırılan olaydır. Musaddık’ın devrilmesiyle yerine gelen M. Rıza Şah, batının desteğiyle yönetimini ve makamını güçlendirme, yetkilerini arttırma yoluna gitmiştir. ABD’nin ve Batılı ülkelerin bu bir dizi reformlara açıktan destek vermesi İran’da bazı kesimlerin tepkisine neden olmuştur. Özellikle ABD Başkanı Kennedy, “Şah’a toprak reformu yapması ve siyasal yaşamın liberalleştirilmesi karşılığında yardımda bulunacağını taahhüdünde bulunmuştur. Bunun üzerine Şah, Ak Devrim adı verilen reform paketini hazırlamış ve 1963 yılında referanduma sunulan reform paketi uygulamaya geçmiştir. İran’da din adamları ve toprak sahiplerinin yoğun tepkisine neden olan referandumlara karşı itirazların başlaması uzun zaman almamış ve 1963 yılında büyük ayaklanmalar yaşanmıştır.”²¹⁵ Bu dönemde din adamları arasında en fazla tepkiyi veren Humeyni’ydi. Humeyni İran muhalefet kanadında yer almış ve kısa sürede bu kanadın liderliğine yükselmiştir. Gerçekleşen ayaklanmalar sonrası Humeyni ve bazı muhalif grup liderleri tutuklanarak sürgün edilmiştir.

İran’da 1960-1970’li yıllar arasında birçok ayaklanmalar meydana gelmiş ve bu ayaklanmalar da kanlı bir şekilde bastırılmıştır. 196-70’li yıllarda oluşan bu ayaklanmaların temelinde siyasi, toplumsal ve ekonomik alanlarda yapılan uygulamalar ve düzenlemeler yer almaktaydı. Şah’ın, İran’daki toplumsal sınıfları da karşısına alması, bunun yanı sıra yeni oluşan orta sınıfı, sanatkârları, entelektüel ve işçi kesimini baskı altına almaya çalışması, 1979’da meydana gelecek İran İslam Devrimi’nin önünü açmıştır.

1978 yılında İran’da Pehlevi hanedanlığına ve rejime karşı muhalif propagandalar, protestolar giderek isyana dönüşmüş ve iktidar kuvvetleriyle halk çatışma haline gelmişti. Özellikle bu süreçte tüm camiler örgütlenme, mücadele ve devrim hareketlerine ev sahipliği yapmıştır. İktidar karşıtı kesimlerin koordinasyonunu da din adamları sağlamaktaydılar. Bununla birlikte, Şah’ın

²¹⁵ Kaan Dilek, a.g.e. sf. 19.

devrilmesini tetikleyen faktörlerden biri olarak, ülkede yaşanan enflasyon oranları, ekonomik sıkıntılar, düşük hayat standartları yüzünden ayaklanan işçi hareketleri ve toplu şekilde yapılan grevler İran’da siyasi olarak bir istikrarsızlığa ve rejime karşı güven kaybına neden olmuş ve Şah’ın devrilmesini de tetiklemiştir. M. Rıza Şah, devleti ve gerçekleşen olayları kontrol edememeye başlamasıyla 6 Ocak 1979’da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Şah rejimine karşı muhalefet kanadının örgütlenmesine, mücadele ve devrim hareketlerine önderlik eden Ayetullah Humeyni ise 1 Şubat 1979 tarihinde ülkesine geri dönerek Şah ve Pehlevi rejimine son vermiştir.

İran İslam Devriminin gerçekleşmesinde ve organize edilişinde iki önemli etken söz konusudur. Bunlardan birincisi, “Camiler” ve ikincisi, “ Pazar”dır. İran’da camiler, kitlelere ulaşmada ve devrim ideolojilerinin yayılmasında önemli işlevi olurken, aynı zamanda İran’daki farklı düşünce anlayışlarına sahip kitleleri dahi birbirine kaynaşmasını ve tanınmasını sağlamıştır. İran’da esnafların ve tüccarların buluşma merkezi olan Pazar (Tahran Kapalı Çarşı) ise, devrim talimatlarının kısa süre içinde kitlelere yayılmasında ve Humeyni’nin yurt dışından yayınladığı bildirilerin Pazar sayesinde üçra köşelere ve yerlere yayılmasında önemli bir etkiye sahipti.²¹⁶

Kısaca, 1979 İran İslam Devrimi genelde İslam’ı, özelde ise tarihini temel prensibi olarak görmüştür. İran İslam Devrimiyle tarihsel, siyasi, sosyo-kültürel vs. alanlarda birçok değişim gerçekleşmiştir. İran İslam Devrimi, batılı değerler ölçütü içerisinde gerçekleşen bir devrim değildir. İslam devrimi, tarihsel ve kültürel geçmiş, gelenekler/aidiyetler ve içerisinde İslami/Şii prensipleri barındıran bir devrimdir. Bu özellikleriyle oluşturduğu yeni sistem ve yeni idari kurumlar batılı sistemlerinden ve idari kurumlarından farklılık sergilemekteydi. İslam devriminin getirdiği yeni sistemin ve yeni idari ve sosyal kurumların temelinde de İslami bir anlayış yatmaktaydı.

²¹⁶ Şenol Durgun, İran İslam Cumhuriyeti, Burhan Aykaç-Şenol Durgun (Ed.), Çağdaş Siyasal Sistemler, Binyıl Yayınevi, I. Baskı, Ankara, 2012, sf. 555.

İran İslam Devriminin genel özelliklerini maddeler halinde özetlemek gerekirse;

- İran İslam Devrimi, hem ideolojik olarak hem de gerçekleşme süreci ve biçimi olarak Batılı devrimlere (Fransız devrimi, Bolşevik devrimi vs.) benzememektedir. Yani, İran İslam Devrimi, komünizm, milliyetçilik, sosyalizm vs. batılı ve seküler ideolojilere, modernleşmenin ürünü olan kurum ve anlayışlara dayanmadan meydana gelmiştir.
- “İran İslam Devrimi ile laik bazı ilkeleri benimsemiş monarşik bir yönetim yıkılarak, yerine Batılı değerlerden olmayan İslami temelde bir yönetim şekli getirmiştir.. Diğer bir ifadeyle, şimdiye kadar İslamcı düşüncüyü eksen alarak yapılan devrimlerde, Batılı ölçütler eksen alınırken İran’da böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Müslüman ülkelerde ilk defa İran’da, kendi geleneksel İslami kurallarına dayanan ve Batılı ölçütleri reddeden bir devrim gerçekleştirmiştir.”²¹⁷
- İran İslam Devrimini bir özelliği de, liderlik ve organizasyon/örgütlenme ile ilişkisidir. Devrimin gerçekleşme sürecinde batılı ülkelerdeki devrimler gibi geniş bazda halk örgütlerine dayanan ve belli bir öncü araca, örgütsel yapıya sahip olma durumu yoktur. Başka bir ifadeyle, İslam Devriminin gerçekleşme sürecinde halk kitlelerinin herhangi bir öncü örgütün veya sınıfın öne sürmüş olduğu vizyon ve hedefler çerçevesinde hareket etme durumu söz konusu olmamıştır. Tam tersi olarak, bir önderin öne sürmüş olduğu ideolojik ve örgütsel planlama içerisinde farklı sınıf ve toplumsal düzeydeki halk kitlelerin bir araya gelerek mevcut düzeni değiştirme eğilimi sergilemiştir.
- İran İslam Devrimi öncesinde İran, hem ekonomisi hem de Batılı ve çevre ülkelerle siyasi ilişkileri iyi denilebilecek düzeydeydi. Yani, İran, içte ülkeyi zayıflatan bir yönetim veya ekonomik bir buhran söz konusu olmadığı, dışta ise uluslararası siyasi arenada yalnız bırakılmış veya Batılı ve çevre ülkelerle diplomatik ilişkileri kargaşa, düşük ve gergin bir seviyede değildi. Kısaca, bir devrimin oluşması için gerekli tarihi ve

²¹⁷Şenol Durgun, İran İslam Cumhuriyeti, a.g.e., sf. 554-555.

yerel koşulların meydana gelmediği bir zaman diliminde devrim gerçekleşmiş ve devrimin gerçekleştiği süreçte dahi hiçbir ülkenin veya dış unsurun desteği alınmamıştır. Bu açıdan İran İslam Devrimi, İran'ın kendi siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, toplumsal, tarihsel vs. gücüne dayanarak gerçekleşen bir devrimdir.²¹⁸

- İran İslam Devrimiyle birlikte oluşturulan yeni sistem, İslami unsurların izdüşümünü ve Şia anlayışı içinde imamet devletin inşa edilmesiyle meşruiyet kazanmıştır. Bu sistemin meşruluğunun devamı ve sürekliliği için de Batalı devrimlerin gerçekleşme süreci sonrasında oluşturulan şeffaf ve devrimin kendiliğinden devamı sağlayacak modern kurumlardan farklı olarak, kültürel, siyasi, toplumsal alanların kontrolünü sağlama yönünde kendi resmi ve bağımlı kurumlar oluşturmuş ve mevcut bütün kurumları ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda devrimle beraber İslam devriminin ideolojisi olan “İslami devlet” ve “İslami kimlik” İslam dünyasında ön plana çıkmış ve halk nezdinde heyecan uyandırmıştır.
- İran İslam Devrimi, modern dünya tarihinde ilk olarak hâkim anlayışın ve ideolojinin, kurumlarının, örgütlenmelerin, siyasi/ sosyal/ ekonomik/hukuk biçimlerinin, iktidar kadrolarının görünüş ve düşünce anlayışı dinci (İslami) olduğu bir devrim niteliği taşımakta ve bu bakımdan İran İslam Devrimi, “ ... sosyo-ekonomik unsurların desteğiyle birlikte, büyük ölçüde dini-kültürel değerlere dayanan bir siyasi hareketin büyük başarı sağladığı tek örnek olma özelliği taşımaktadır.”²¹⁹

İran İslam Devrimi, İran tarihinde ve Müslüman toplumlarında önemli etkiler bırakan bir devrimdir. İran İslam Devrimi aynı zamanda Ortadoğu ülkelerine örnek teşkil etmiş ve devrim ihracı gerçekleştirilmek istenmiştir. Uluslararası siyasi sistemin konjektörüne, dünya sisteminde dolaylı bir dönüşüme ve mevcut sistemlerin

²¹⁸Şenol Durgun, İran İslam Cumhuriyeti, a.g.e., sf. 556.

²¹⁹ Enderun Cemiyeti, İran Raporu, DİBANALİZ, Ankara, 2013, <http://dibakgenc.org/wp-content/uploads/2013/03/%C4%B0ran-Raporu1.pdf>, Erişim Tarihi: 05.05.2014

sorgulanmaya iten bir devrim niteliği taşıdığını görmekteyiz.²²⁰ 1979 İslam Devrimi İran'da iktidara radikal, teokratik bir rejim getirmiştir ve hükümetin aşırı söylemi bölgede hatta Batı'da kuşku ve endişe yaratmıştır. İran İslam Devrimiyle, İran yeni bir dış politika alanı yaratmış ve ideolojileriyle bölgesel güç olma özelliği taşımıştır.²²¹

2.3.2. İran İslam Devriminin Modern Çağ Devrimleriyle Karşılaştırılması

Yakın çağda önemli olan politik argüman güç dağılımı olmuştur. Bu güç dağılımı, sosyal ve ekonomik hakların dünya üzerindeki her bölgeye, bütün etnik topluluklara, dinlere, kültürlere yayılmasıyla hedefine ulaşmıştı. Bu süreç İngiliz Devrimiyle (1640) başlayarak güç unsurunu veya güç dağılımının nihai hedefi uğruna bir den fazla devrim yapılmıştır. Bu devrimlerin birçok etkileri ve argümanları vardır. Lakin en önemli etkisi ise, ileride bunları taklit edeceği, gerekçelerinin ve isteklerinin aynı olacağı, süreçlerini ve ideolojilerini uygulayacağı yeni bir söylemin yaratılmasıdır. Özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl temel kabul edilen ve statik olarak devam edeceği düşünülen bütün siyasi-ekonomik-sosyal-kültürel inançları, derinden sarsan ve köklü değişimlere uğratan iki devrim önem arz etmektedir. Bunlardan birincisi; demokrasiyi modern ve çağdaş hale getiren, eşitlik, yurttaşlık ve ulus bilinci söylemlerini ortaya atan Fransız devrimi, ikincisi ise; sınıf ve kast sistemini ortadan kaldıran, eşitlik ve sınıfsız bir toplum söylemlerini ortaya atan Bolşevik Devrimidir. Güç dağılımının getirdiği bu iki önemli devrimin yani İngiliz, Fransa ve Rusya Devrimleriyle başlayan süreçte, demokrasi ve sosyalizm dalgasının ulaştığı her yerde (Çin, Küba, Cezayir, Zambiya, Sovyetler Birliği, Güney Afrika vs.) pek çok devrimler gerçekleşmiştir.

Yeni söylemler, yeni ideolojiler, yeni gelişme ve çağdaşlaşma alanları, global yönde değişim ivmesi, İslam bölgelerini ve İslam ülkelerini etki dâhili içine alamamıştır. Başka bir deyişle, İslami bölgeler ve ülkeler bu küresel değişimin ve

²²⁰ Karl Casteel Schroeder, Iran: Revolutionary History and Political Evolution, Hawaii Pacific University- Master of Art in Diplomacy and Military Studies, Hawaii, Summer 2009, sf. 7.

²²¹ Sean Lee, The Second Iranian Revolution: Why Iran's Modern Radicalism Should Ease US Fears, Stanford University- Stanford Journal of International Relations, Vol. X, No. 1, Fall/Winter 2008, sf. 44.

dönüşümün dışında kalmıştı. Demokrasi ve modernleşme hareketlerinin (söylemlerinin/ideolojilerinin/reformlarının) etki edemediği, değişime zorlasa da direnci yüksek olan dünyada sadece İslam bölgeleri ve ülkeleridir. İran'daki devrim ayaklanmaları, hareketleri ve olayları süreç bakımından 20. yüzyılın son devrimi olduğunu söylemek mümkündür. İran İslam Devrimi, birçok araştırmacı tarafından felsefeleri, ideolojileri, argümanları bakımından Batı'nın başlattığı devrim sürecini tamamlayan bir nitelik taşıdığını ileri sürmektedirler.

“20. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen İran İslam Devrimi, 1789 Fransız Devrimi ve 1917 Bolşevik Devrimi gibi yeni bir tarihsel süreci başlatmıştır. Fransız devrimi bir burjuva devrimi, Sovyet devrimi bir sosyalist devrim iken, İran devrimi ne burjuvazi ne de sosyalist bir devrimdir. O bir İslam devrimi idi. Haliyle İran devrimi, ideolojik ve gerçekleşme biçimi bağlamında Fransız ve Bolşevik devrimlerine benzemiyordu.”²²² Dünya tarihinde etkisi büyük olan Fransız, Bolşevik ve gerçekleşen diğer devrimlerin temel amaçlarından biri, geçmiş sistemleri yok ederek veya reddederek yeni bir sistem kurmaktır. Lakin İran İslam Devrimi mevcut sistemleri yok etmek veya reddetmek yerine kendi özüne, kendi İslami ve kültürel, geleneksel değerlerine geri dönüş eğilimi sergilemiş ve batılı ölçütleri, modernizm'i geri plana iterek devrimi gerçekleştirmiştir.

İran İslam Devrimi, nitelik olarak diğer devrimlerden ayrılmaktadır. Ayrıca, sosyal ve beklenmeyen bir olay olgusu olarak; gelişimi, süreci bakımından olağandışı bir durum söz konusudur. “ Bununla birlikte unutulmamalıdır ki, tüm devrimler beklenmeyen özellikler gösterirler ve kurulu iktidar sistemlerini devirirken, aynı zamanda sosyal çözümleme tasarılarını da altüst edebilirler. Fransız Devrimi, Aydınlanma çağıının rasyonalist varsayımlarından birçoğuna meydan okumuştur... İran Devrimi gerçekten de özgün bir olaydı, ama bu özgünlüğün nerede yattığını kesin bir şekilde ortaya koymak için çok dikkatli olmak gerektiğini vurgulamakta yarar vardır.”²²³

²²²Şenol Durgun, İran İslam Cumhuriyeti, a.g.e.,sf. 554.

²²³ Fred Halliday, İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm, Serpil Üşür (Der.), İran Devrimi: Din, Anti-emperyalizm ve Sol, Belge Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1992, sf. 10.

İran İslam Devrimini, Fransa, İtalya, Rusya ve Çin devrimleriyle “kısmî” olarak bazı benzerlikleri taşıdığını söylemek de mümkündür. Özellikle Fransız Devrimiyle mukayese ettiğimiz zaman, bu devrimin düşünce yapısının, felsefesinin, ruhunun, beklenti ve arzularının İran İslam Devriminde de görmekteyiz. Fährad Khosrokhavar ve Olivier Roy’un “İran: Bir Devrimin Tükenişi” adlı eserinde, dinsel temelli veya dinsel görünümlü özellikler bile gerçekte çok uzun süre önce ve çok farklı yerlerde gerçekleşen devrimlerle bir bağın ve benzerliklerin teşkil ettiğini dile getirir. Bununla birlikte İran’ın gerçekleştirdiği devrim, Fransız veya İtalya gibi klasik devrimlerin farklı bir açıdan değerlendirilmesinin de mümkün olduğunu ve modernleşmeye, aydınlanmaya dayanan Fransız Devrimi’nin “şenlikleri” daha doğrusu zaferleri, bayramları vs. kurumsallaştırdığını, İran Devrimi’nin ise, tersine İran’ın toplumsal kültüründe şehitleri kutsallaştırma ve yas tutma geleneğinin kuvvetli olması nedeniyle, devrimi ayakta tutmak, sürekliliğini ve dinamikliğini sağlamak için sistemli bir şekilde “yasa” daha doğrusu, hüznü ve acılı olayların kutsallaştırılmasına öncelik verdiğini ileri sürmektedir.²²⁴

İran İslam Devrimi, hem toplumsal hem de siyasal bir devrim niteliği taşımaktadır. Çünkü İran’ın toplumsal sınıfları olan şehirliler, zenginler, işçiler, köylüler, esnaf, tüccar, din adamları, aydınlar ve öğrenciler bu devrimin içinde aktif rol almışlardır. Bu açıdan sosyal bir devrim niteliğinde olduğu görülmektedir. Devrim, toplumsal alanda bir adalet, aynı zamanda yeni siyasal sistemi içine alan “İslam adaleti” isteği çerçevesinde vücut bulmuştur. İran İslam Devrimi, ideolojik mahiyet taşıdığı gibi otoriter bir rejim görünümü içermektedir. Lakin “...İslam Devrimi öteki devrimlerin totaliter evrimini yaşamamıştır, çünkü bu devrim bizatihi dinsel olanı siyasal olana indirgeyememiştir hiçbir zaman: Kimi zaman umutsuzluğun aşkınlığı (şahadetçilik), bir yandan devletin denetiminden kaçan bir alanı (aile), tanımlayan tanrısal bir düzenin aşkınlığı (şeriat), bir yandan da İslam’ın herhangi bir yönetim gibi gözden düşmesinden korkan bir ruhban sınıfının karşı çıkışı... Bu siyasal devrim aynı zamanda özel bir üslupta bulmuştur kendisini: Özel kategorileriyle (şahadetçilik, yas,

²²⁴ Fährad Khosrokhavar, Olivier Roy, İran: Bir Devrimin Tükenişi, Çev. İsmail Yerguz, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, sf. 11.

ahiretçilik) Şii İslam'ın üslubu... İslam devrimi bir geleneğin ani patlamasıyla ortaya çıkmamıştır; kesinlikle dinselliğin yeniden formüle edilmesinin sonucudur.”²²⁵

İran İslam Devrimi, geçmişte yaşanan devrimler gibi dünya siyasi sisteminde bazı dönüşümler ve yeni ideolojik söylemler yaratan bir devrim olmuştur. Batı'daki devrimlerin meşruluğunu genellikle tarih, kültür, dil ve din üzerinden sağlanmıştır. İran İslam Devrimin meşruluğunu ise; siyasetinin, sosyo-kültürel yapısının temelini de teşkil eden “din” üzerinden sağlama yoluna gitmiştir. “Muhalliflerin çoğunlukla hapse atıldığı ya da sürgün edildiği bir bölgede gücün dağılabilmesi için herkesin bildiği, meşru ve geçerli bir araç olarak İslam'ı kullanma geleneğini getirdi. Demokratik olmayan son rejimlere bu geçişi yapmaları için kesin bir formül sunmasa da bir format sağladı. Batı dünyasının, bu devrimin İran'ı bin üç yüz yıl geriye götürdüğü savına rağmen Tahran'daki on altı aylık ayaklanma, İslam'ın taktikler ve hedefler açısından modern anlamda bir muhalefet oluşturabildiğini sergiledi.”²²⁶

İran İslam Devrimi meşru ve geçerliliğini, ideolojilerini İslam dünyasındaki diğer ülkelerin ve İslami grupların ileri de gerçekleşen devrimlerine veya halk hareketlerine örnek oluşturmuştur.

2.3.3. İran İslam Devrimi Sonrası Meydana Gelen Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler

Humeyni'nin 1 Şubat 1979 tarihinde İran'a gelmeden önce ve Şah'ın İran yönetimini bırakıp, İran'dan ayrılma sürecinde yönetimde eski bir muhalefet lideri olan Şanpur Bahtiyar bulunmaktaydı. Humeyni, Bahtiyar hükümetiyle görüşmeyi ve anlaşmayı reddederek Mehdi Bazargan'ı rakip bir hükümetin başı olarak ilan etti. İran Silahlı Kuvvetleri, Humeyni ve Bahtiyar arasındaki rekabet ve çekişmeye karşı tarafsızlığını ilan etti. Bahtiyar hükümetinin ve çevresindeki birçok kişi İran'dan kaçmıştı. Yeni kurulan Bazargan hükümeti, böylece İran'da devrim sonrası rejimi ve

²²⁵ Fährad Khosrokhavar, Olivier Roy, a.g.e., sf. 13-14.

²²⁶ Robin Wright, Son Büyük Devrim: Humeyni'den Bugüne İran, Çev. Şeniz Türkömer, Doğan Kitapçılık Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2001, sf. 36-37.

ülke yönetimin stratejilerini kurmakla görevlendirildi. “ 30 Mart 1979’da yapılan bir referandum sonucunda, İran İslam Cumhuriyeti kurulduğu ilan edildi. 1979 Kasımında yeni bir İslami Anayasa²²⁷, benzer bir biçimde referandumla yürürlüğe konuldu ve Humeyni geniş yetkilerle fakih veya yüksek adli otorite olarak resmen kabul edildi.”²²⁸

İran İslam Devriminden hemen sonra hukuk alanında, eğitim alanında bir dizi dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu alandaki kurumlar ve kuruluşlar İslam ve Şii inancının prensiplerine göre tekrar yapılandırılmış ve devrimin tam manasıyla gerçekleşmesi, toplum nezdinde yerleşmesi için çeşitli yaptırımlar gerçekleşmiştir. Devrim sonrasındaki kısa süreçte birçok dergi, gazete yayınlanmaktaydı ve toplumdaki farklı her bir grup, parti kurma eğilimi içindeydi. Özellikle bazı bölgeler (Kürtlerin çoğunluğunu oluşturduğu bölgeler ve Güney Azerbaycan bölgesi) otonomi isteğinde bulunmakta ve bu durum çatışmalara neden olmaktaydı. Bununla birlikte Humeyni, 1979 Kasımında kabul edilen Anayasa’ya Velayet-i Fakih anlayışını eklemesi dini anlayışları siyasi bir güç haline getirmişti. “ Humeyni’nin bir İslam devleti kurması için Şah’ı devirmesi yeterli değildi, Kayıp İmam inancı da iktidar ile arasında önemli bir engel oluşturuyordu... Humeyni, bu engeli aşmak için Şii ulema tarafından yüzlerce yıldır kapsamı üzerinde tartışılan Velayet-i Fakih kavramını kullandı, yeni bir yorum getirerek bu kavramı siyasallaştırdı... Humeyni, İran’ı bir İslam devletine dönüştürürken Kayıp İmam’a atfedilen misyonu da üstlenmiş oldu.”²²⁹

22 Eylül 1980 yılında gerçekleşen Irak-İran Savaşı mevcut devrim sürecini sekteye uğratmaktan çok devrimin, daha da İran siyasetinde ve toplumsal alanda yerleşmesine neden olmuştu. Irak’ın başında bulunan Saddam Hüseyin, ABD’nin, Suudi Arabistan’ın ve Humeyni’nin söylemlerinden, devrimin etkilerinden endişe

²²⁷ “ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası 14 bölüm ve 177 maddeden oluşmaktadır. Bu yapı; 1- Velayet-i Fakih ve Önderlik Makamının temel ve esas olmasına, 2- Koruyucular Konseyi ve Uzmanlar Meclisi ve yargıda din adamlarının (ruhanilerin) ağırlıklı rolüne, 3- Önderlik Makamı ve Koruyucular Konseyinin Cumhurbaşkanını onaylamasına ve bu yolla halk egemenliğinin kullanılmasına dayanmaktadır. Ancak bu yapı demokratik bir siyasal sistemin oluşmasında bazı engeller de taşımaktadır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahereh Ahin, İran İslam Cumhuriyeti’nde Devlet Yapısı, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 43, Sayı: 2, 2010, sf. 87. Ayriyeten başka kaynak olarak bkz. Hüseyin Hatemi, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

²²⁸ Rafiq Rustamov, İran’da İslam, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004., sf. 44-45.

²²⁹ Selin Çağlayan, Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran; Mehdiyi Beklerken, a.g.e., sf. 200.

duyan Arap Emirliklerinin ve bazı etnik grupların desteğini alarak İran topraklarına girerek savaş ilan etmişti. “ Yeni kurulan İslam Cumhuriyetine ve Humeyni’ye karşı kazanılacak bir zafer de Saddam Hüseyin ve rejiminin itibarını arttıracaktı.”²³⁰ Saddam Hüseyin’in gerçekleştirmiş olduğu bu işgal, bazı kesimlerce (ABD, Suudi Arabistan, Arap Emirlikleri, devrimden endişe duyan komşu ülkeler, etnik azınlıklar vs.) Humeyni’nin ve onun söylemlerinin İran içinde, özellikle halk üzerinde etkisinin azalacağı ve devrimin dinamiklerini kendi düşünce yapılarına ve isteklerine göre tekrar dizayn edilebileceği düşüncesi içindeydiler. Lakin bu durumun aksine savaşın Irak’ın veya İran’ın zaferiyle sonuçlanmayışı, Humeyni’nin uyguladığı strateji ve yönlendirmeleri, Humeyni’yi ve onun taraftarlarının popülaritesinin artması ve devrimin ideolojilerinin İran ulusu üzerinde mutlak bir biçimde hâkim olmasını sağlamıştı.²³¹

İran İslam Devriminin siyasi, hukuk ve sosyo-kültürel alanda birçok etkisi olmuştu. Bu etkilerin temelini de İran İslam Cumhuriyeti Anayasası oluşturmaktadır. Devrim sonrası hem siyasi düzenlemeler hem de idari, iktisadi, toplumsal birçok yapı bu anayasa çerçevesinde kurgulanmıştır ve birçok kurum ve kuruluş bu anayasanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar ise;

- Yasama- İslami Şura Meclisi, Koruyucu Şura
- Yürütme- Cumhurbaşkanı, Rehber
- Yargı- Adli Mahkemeler, Yargı Erkî Başkanı
- Danışman Kurulları- Düzenin Yararını Teşhis Heyeti, Yüksek Güvenlik Konseyi

Görüldüğü üzere, “Anayasa’da prensip olarak güçler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir ve ‘egemen güçler yasama, yürütme ve yargı gücü’ olarak belirtilmiştir. Bu üç güç birbirinden bağımsızdır fakat her birisi veli-yi fakih’in (Rehber) denetimindedir.”²³² İran İslam Devrimi sonrası oluşturulan bu kurum ve

²³⁰ M. Serkan Taflıoğlu, Humeyni, İran İslam Devrimi: Şah Nasıl Mat Oldu?, Kripto Yayınları, İstanbul, 2010, sf. 208.

²³¹ a.g.e., sf. 209.

²³² Bayram Sinkaya, İran İslam Cumhuriyeti’nde Siyasal Yapı ve Yönetim, Türel Yılmaz- Mehmet Şahin (Ed.), Ortadoğu Siyasetinde İran, a.g.e., sf. 19.

kuruluşlar süregelen bir devlet anlayışının da tamamen yıkıldığını ve devrimin ideolojik yapılarının, argümanlarının devletin bütün sistemlerinde vazgeçilmez bir unsur olarak benimsetildiği görülmektedir.

İran İslam Devrimi, ekonomi üzerinde de birçok değişiklikleri beraberinde getirmiştir. İran İslam Devrimi öncesi ekonomi, petrol gelirlerine bağımlıydı. Bu durum bir takım sorunları da beraberinde getirmekteydi. Petrol'den gelen gelirleri devletin dağıtması sebebiyle sanayi sektörü, endüstriyelleşme, yatırım vs. alanların devletleşmesine veya merkezileşmesine neden olmaktaydı. İran İslam Devrimi sonrası, özellikle yeni oluşturulan anayasada ekonomi alanında bir dizi yeni yasalar getirilmiştir. İslami Bankacılık Sistemi, İslami ekonomik vakıflar, miras ve hâyır kurumları, ekonomik cemiyetler, sanayi sektöründe teşvikler ve mevzuatlar, ihracat ve ithalat alanında mevzuatlar, gümrük tarifeleri, devletin gelirleri dağıtım sistemi vs. ekonomik alanda reformlar gerçekleşmiştir.

“İslam Cumhuriyeti hükümetin sosyal etkisi, en çok kadınların statüsüyle ilgili politikalarda açığa çıktı. Pehleviler modernleşme ve Batılılaşma politikalarıyla kadınların daha çok rol oynamasını ve katılımını teşvik ediyordu... Devrimden sonra dini liderler kadınları eş, anne ve ev bakıcısı olmaktan ibaret geleneksel rollere zorladı. Savaşın patlak vermesiyle bu kez kadınlar şehit anneleri haline getirildi... Haç gezileri ve ölülerin anmanın sadece dini değil, aynı zamanda sosyal yanları da olduğundan, İslam Cumhuriyeti hükümeti tarafından siyasetleştirildi.... Okullarda, iş yerlerinde, eğlence ve dinlenme alanlarında cinsiyet ayrımı uygulandı. Bununla birlikte kadınlara oy kullanma ve devlet memurluğu yapma hakkı getirildi.”²³³ İran İslam Devrimiyle siyasi, ekonomik, hukuk alanlarındaki dönüşüm ve değişim, sosyal ve toplumsal alanda da gerçekleştiğini görmek mümkündür.

Kısaca, “1979 İslami devrim ile İslam'ın Şii yorumuna dayalı bir ‘ideal devlet’, ‘ideal toplum’ ve ‘ideal insan’ arayışı ile yola çıkmış olan İran, 1979’da önceki dönemlerinden çok farklı bir siyasal anlayışa ve yapıya sahiptir. Bu nedenle siyasal sistem sadece kamusal alanı denetlemekle kalmamakta, idealize ettiği anlayış

²³³ Gene R. Garthwaite, *The Persians*, First Published, Blackwell Publishing, Oxford, 2005, sf. 272-274.

doğrultusunda toplumu sıkı bir şekilde kontrol etmek istemektedir. Bu durum devlet aygıtını insan hayatının bütününe denetleyecek kadar büyütmüş ve günümüzde toplum ve devlet arasında çeşitli sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.”²³⁴

2.4. İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI İRAN ULUSAL KİMLİĞİNDE FARKLILAŞMA

İran tarihsel süreci içinde geçmişten günümüze kadar İran'ın ulusal kimliği üzerine birçok tartışma yapılmıştır. Bu tartışmaların temelinde teorik olarak dört yaklaşım söz konusudur. Birincisi; Geleneksel ve Muhafazakâr İran kimliği yaklaşımı, ikincisi; İran medeniyeti ve eski yerel-ihtişamlı geçmiş üzerine oturtulan Çağdaş İran kimliği, üçüncüsü; İran kimliğinin İslam öncesi ve sonrası dini ve milli İran kimliği olan İranlılık kimliği, dördüncüsü ise; İran İslam devriminden sonra ortaya çıkan İslam inancısını merkeze alan ve bütün düşünce yapılarının bu merkezden beslenen İran İslam kimliğidir.

İran İslam devrimi sonrası ortaya çıkan veya gelişen İran İslam kimliği, bazı kesimlerce ortaya atıldı. Bazı kesimler de ulusal kimliği, milli argümanları, İslam'ı bozan ve ümmeti birbirine düşüren bir yapı olarak düşüncelerini lanse ettiler. Bu düşüncenin en önemli savunucusu da Humeyni'ydi. Humeyni; milliyetçilik, İran ulusunu başka Müslüman uluslarla çatışmaya/karşı karşıya getirir düşüncesini dile getirerek İran ulusal kimlik arayışlarına sert çıkmaktaydı. “Fars milliyetçiliğinin dini-milli boyutu, 1979 devriminden sonra İran İslam Devleti tarafından resmi ideolojisi olarak benimsenmiştir. Kurulan yeni rejim İslam'da etnik grupların eşitliğinden bahsetse de Farşlılığı korumaktadır. Din ve millet ilişkilerine farklı boyutlar kazandırarak İranlılık ve Şia'lık üzerinde durulmaktadır.”²³⁵

İran İslam Devrimi sonrası İran ulusal kimliği, İslamcılık çerçevesinde değerlendirilen, İslami değerler üzerinden yaklaşılan “dini bir kimlik” olarak karşıımıza çıkmaktadır. İslam Devrimi öncesine kadar İran kimliği, bir yandan dini

²³⁴Şenol Durgun, İran İslam Cumhuriyeti, a.g.e., sf. 601.

²³⁵ Davut Turan, Mezhepleşmiş Milliyetçilik; Şiilik ve Farşlık ile Özdeşleşen İranlılık, GÜNASKAM (Güney Azerbaycan Sosyo- Kültürel Araştırmaları Merkezi), www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=44, Erişim Tarihi: 03.05.2014.

argümanları kullanarak, bir yandan da geçmiş medeniyet tarihi, kültürel gelenekleri ve özellikle dil unsurunu ön planda tutarak denge üzerine yaratılmış bir kimlik anlayışı vardı. Devrimden sonra gelişen olaylar ve süreçler sonucunda denge üzerine inşa edilmiş “dini-milli İran kimliği” terkedilmiş ve dini-milli İran kimliği yerine sadece “dini İran kimliği” oluşturulmuştur.

Devrim öncesinde istisnai tartışmaları olsa da genel kabul edilen dini-milli İran kimliğinde, İran toplumunun üst kimliği; İranlılık, alt kimliği ise; Müslümanlık veya din üzerine dizayn edilmişti. Bu açıdan Teritoryal Batı Milliyetçiliğinin kimlik argümanlarıyla paralellik taşıdığını gözlemleyebiliriz. Başka bir deyişle, Teritoryal Milliyetçilik kimliğinde geçmişten gelen bir tarihsel yaklaşım, ortak bir soy, ırk üzerinden ayrımcı bir nitelik taşımaktan çok, her bireyi bir araya getiren bir üst kimlik yaratma düşüncesi vardır. Devletin yurttaşı olmak, geleceğe karşı bir kader birliğini içselleştirmek için, o milletten olma hissiyatı yeterlidir. Dini argümanlar sadece bireye özgü olduğu ve oluşturulan kimliğe destekleyici bir unsur olarak veya moralin yüksek tutulması için kullanılmaktadır. Devrim öncesinde İran kimliği genel çerçevede, “İslam ve İran olgusunu birleştiren, İran toplumunda farklı etnik, dini ve dinsel grupların varlığını kabul eden bir anlayış hâkimdi... Çağdaşlık, İranlılık ve Müslümanlığı birleştiren bir ideolojidi.”²³⁶ ve Fars dili İran kimliğinin temel yapıtaşını teşkil etmekte, dini ve milli (kültürel/tarihsel/geleneksel) bütün varyasyonları birleştiren bir yapı görünümündeydi. Bu açıdan baktığımızda, devrim öncesi İran Fars kimliğinin ve Teritoryal Batı Milliyetçilik kimliğinin izdüşümleri benzerlik göstermektedir.

İran İslam Devrimi sonrası İranlılık kimliği yerini İslami kimliğe bırakmıştır. “20. yüzyılda İslami kimliğin ortaya çıkışında ve gelişmesine önemli rol oynayan İran İslam Devrimi olmuştur. Bu devrim sonucunda İran’da İslami kimlik siyasi alana taşınarak devlet tarafından resmi ideoloji haline getirilmiştir. 1979 İran İslam Devrimi, Şii mezhebine dayalı İslam kimliğinin en belirgin olayını teşkil etmektedir. İslami

²³⁶ Arif Keskin, İran’da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: “İranlılığa” Giden Yol, a.g.e.

hukuk, İslami ekonomi, İslami üniversite ve hatta İslami bilim konuları İran İslam Devriminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.”²³⁷

İslam kimliğinin temel felsefesinde, yeryüzünde bulunan bütün beşeri yönetim ve idari şekiller bir geçerlilikten veya meşruluktan yoksun olduğunu, ulusun içinde veya dışındaki her insanın meselelerini, sorunlarını, ihtiyaçlarını çözmekten aciz olduğunu, bunun çözümü için ilahi bir devlet yapısının gerekliliğini, ilahi devlette ulus/kimlik anlayışının olmadığını ve ulus ümmetin bir parçası olarak görüldüğü bir anlayış yatmaktadır.²³⁸ İran İslam Devrimiyle kurulan yeni rejim, İslam’ın gereği olarak farklılıkları içselleştirmesi veya heterojen bir toplum yapısı öngörmesine lakin Farslılığı, Fars dilini, Fars geleneğini koruma meyili sergilemiştir. Bunun sonucunda da İran’da bulunan etnik gruplar yok sayılmış, üst kimlik olarak “ümme” bir parçası görülmüştür.

İran İslam Devrimi sonrası oluşan İran İslam kimliği, bazı nüanslar taşısa da Kültüralist Doğu Milliyetçilik kimliğiyle benzerlikler teşkil etmektedir. Kültüralist Doğu Milliyetçilik kimliğinde; organik, mistik ve romantik bir yapı vardır. İran İslam kimliğinde bunun karşılığını İslami değerler, İslami tarihi doku, kutsallaştırılmış İslami ideolojiler vs. olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültüralist Doğu Milliyetçiliği kimliğinde, ulusun içindeki bireylerin kültürel benzerlikleri ve aidiyetleri devlete kazandırılmış siyasi bir ideolojiye dönüşmektedir ve toplumsal, siyasi kurumlar aşağıdan yukarıya doğru bir yapılanma söz konusudur. Bu yapılanma kültürel ve geleneksel değerlerden faydalanarak eski, köklü ve dinsel duyguları canlandırmakta ve siyasi kurumların temelini şekillendirmektedir. İran İslam kimliği de benzer şekilde toplumdaki Şia inancını ve İslami kuralları/gelenekleri devletin bütün kurumlarında temel ideoloji haline getirilmiş, İslami varyasyonlar siyasallaştırılmıştır. İran İslam Devrimi sonrası oluşturulan yeni kurumlar halk tabakasında bulunan gruplar tarafından dizayn edilmiş, yani toplumsal ve siyasi kurumlar aşağıdan yukarıya doğru

²³⁷ Davut Turan, İran’da Milli Kimlik İnşası, Farıılık ve Şiiliğin İçselleşmesi- Dördüncü Bölüm, GÜNASKAM (Güney Azerbaycan Sosyo- Kültürel Araştırmaları Merkezi), www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=303&Itemid=1, Erişim Tarihi: 04.05.2014

²³⁸ Ahmet Eşref, İran’da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi, Hamid Ahmedî (Ed.), İran: Ulusal Kimlik İnşası, Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, sf. 118.

bir yapılanma söz konusu olmuştur. Benzer şekilde bu siyasi, toplumsal, ekonomik, hukuksal vs. yapılanmaların temelinde İslam dininin “felsefesi”, derin köklere sahip “Farsî” anlayış ve toplum üzerinde etkisi olan “Şialık” anlayışı yatmakta ve devletin siyasi bütün kurumlarını şekillendirmektedir.

Kültüralist Doğu Milliyetçilik kimliğinin karakterinde diğer milletlerden farklı, homojen ve dokunulmaz bir tanrısal değerler niteliği taşır, azınlıklar başta olmak üzere ulusun içindeki bireyleri baskı altına alan, otoriter düzeyi yüksek olan bir kimlik sergiler. Dolaylı veya doğrudan dışlama ve ötekileştirme düşüncesine sahip bu kimlik anlayışı dil, din ve kültür birliğine vurgu yapmakta, içte ve dışta bir düşman algılaması yaratmaktadır. Benzer şekilde İran İslam kimliğinde ise, bütün beşeri yönetim şekillerinin meşruluğunun olmadığını, ulus içindeki her bireyin ihtiyaçlarını, sorunlarını çözmede aciz olduğunu, çözümü için ilahi bir devlet yapılanmasının gerekliliğini, diğer devletlerin ulusal karakterlerinden farklı olarak kendine has bir İslam devleti kurma düşüncesi yatmaktadır. Bu düşünce yapısının gerçekleşme sürecinde ilahi devlet (İslam devleti) anlayışı, İran ulusu içindeki bütün etnik gruplara ve topluluklara benimsetilmeye çalışılmış ve “ümmeçilik” üst kimliği yaratılarak etnik kimlikler yok sayılmıştır. Dil olarak Fars, din olarak İslam, mezhep olarak Şii olmayan bütün gruplar/topluluklar ötekileştirilmeye çalışılmış ve bir düşman algısı olarak da ABD başta olmak üzere İslam dininden olmayan devletleri düşman olarak gösterilmiştir.

Kültüralist Doğu Milliyetçiliğin kimlik yapısında, oluşturulan iktidarda veya devlette var olan kurumların, organların ve değer yapılarının korunması, içselleştirilmesi ve benimsetilmesi temel ilke edinilmiştir. İran İslam kimliğinde, yeni oluşturulan veya dizayn edilen devletin bütün kurumlarının, organlarının ve sistemlerinin korunması ve sürekliliğin devamı için birçok uygulamalar, yasalar, yaptırımlar, silahlı teşkilatlanmalar (devrim muhafızları) ve siyasi teşkilatlanmalar oluşturularak her alanda İslami kimlik ideolojisini benimsetilmesini, içselleştirilmesini sağlamaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Yani İran İslam Devrimi sonrası oluşturulan İran İslam kimliği, Kültüralist Doğu Milliyetçiliğin kimlik anlayışıyla veya yapısıyla benzerlik sergilediği görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN GÜNEY AZERBAYCAN SORUNU

3.1. GÜNEY AZERBAYCAN VE GÜNEY AZERBAYCAN'IN TARİHSEL ARKAPLANI

Güney Azerbaycan, hem coğrafi olarak hem de etnik köken/yapı olarak bölgesinde önemli bir konuma sahiptir. Bu önemliliğin temelinde ise, dinamikliği ve Kafkasya –Ortadoğu-Asya üçgeninde yer alan en aktif etnik unsur ve en fazla gerilim yaşanan bölge olması yattığını söylemek mümkündür. Keza bunun doğal sonucu olarak da bölgesindeki rejimlerle çatışma ve karşı mücadele içinde olmaktadır.

Şekil 4. Güney Azerbaycan Bölgesi

Kaynak: (11.05.2014) tarihinde, <http://akademikarastirma.org/bagimsizlik-yolunda-guney-azerbaycan/> den alındı.

Güney Azerbaycan, bölgesinde farklı baskın kültürel, siyasal, toplumsal değerler olmasına karşın, kendi kültürel, siyasal, toplumsal değerlerini korumaya çalışmış ve bunu da başarmış bir Türk bölgesidir. Hatta bölgesinde, bazı dönemlerde farklı kültürlerden daha baskın hale geldiği de gözlemlenmiştir (Safevi, Afşarlar ve Kaçarlar vs. dönemleri). Özellikle İran'ın ulusal sınırları içerisinde yer alan Güney

Azerbaycan, İran'ın Farsî milliyetçilik ideolojilerine karşı mücadele vermiş ve İran'ın siyasi tarihine baktığımızda Azeriler, İran'ın devletleşme sürecinde en etkin topluluk olmuştur. “Belirtmek gerekir ki, İran'ın milli sınırları içinde birliğin sağlanmasında başı çekenler, beklentilerin tersine ülkeye ismini veren Farslar değil, Farsça konuşmayan etnik azınlıkları bunların içinde de özellikle Azerbaycanlılar olmuştur.”²³⁹

İran Azeri'sinin aydın yazarı olan San'an Azer, “İran Türkleri” adlı eserinin giriş kısmının ilk cümlelerinde İran Türklerinin, İran'ın uluslaşma ve devletleşme sürecinde etkin rol oynadıklarını şu cümleleriyle izah etmektedir: “Talihsiz bir insan zümresi olarak İran sınırları içinde yaşamaya mahkûm bulunan biz İran Türkleri; asırlardan beri İran varlığını koruduk. Kanımızı İran istiklali için akıttık. Hatta kendi ırkdaşlarımız olan Anadolu Türkleriyle İran uğruna savaştık. Malımızı İran davası için sarf ettik. İran'daki bir avuç Fars milleti bizi daima istismar etti. Her işini, her ağırlığını bizim sırtımıza yükletti. Fakat bunca ıstıraplara katlanan bizler, bu kadar fedakârlık yapan biz İran Türkleri, hiçbir insani hukuka sahip olmadık. Daima gözü kapalı bir köle vaziyetinde Farslığın esiri olduk. Onları övdük, kendimizi unuttuk.”²⁴⁰ Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere İran'daki Azeriler, İran devletinin siyasi, sosyo-kültürel, toplumsal, hukuki vs. alanlarda varlığının oluşturulması ve sürdürülmesi adına ne kadar etkin olduklarını gözlemleyebiliriz.

Güney Azerbaycan bölgesi veya Güney Azerbaycan Türkleri, İran'ın ulusal sınırları içerisinde yer almasına rağmen, mevcut konumu veya mevcut bölge yapısı bağlamında İran'ın ulusal sınırları içindeki diğer bölgelere nazaran daha fazla önem arz etmekte, bununla birlikte sosyo-kültürel yapısı ve milli benlik/kimlik bağlamında İran'ın diğer topluluklarından daha etkin bir ivedilik/dinamiklik gösterdiği bir bölge ve/veya topluluktur. Bu açıdan Güney Azerbaycan'ın tarihsel arka planına geçmeden

²³⁹ Touraj Atabaki, Başkasını Reddederek Kendini Yenilemek: Pan-Türkçülük ve İran Milliyetçiliği, Willem van Schendel, Erik J. Zürcher (Der.), Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek, Çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2004, sf. 90.

²⁴⁰ San'an Azer, İran Türkleri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1942, sf. 3.

önce coğrafi, jeopolitik, jeostratejik ve kültürel, toplumsal, ekonomik, idari, eğitim vs. özelliklerine değinmemiz yerinde olacaktır.

3.1.1. Güney Azerbaycan'ın Jeopolitik - Jeostratejik ve Sosyo-Kültürel Özellikleri

Demografik özellikleri bağlamında, Güney Azerbaycan bölgesinin baş şehri Tebriz'dir. Güney Azerbaycan bölgesinde yaklaşık 20-30 milyon Azeri Türkü yaşamaktadır. Yoğun olarak yaşadıkları yerleri ise, Tebriz başta olmak üzere Erdebil, Hoy, Hemedan, Malayer, Sultaniye, Kazvin, Komican, Nihavend, Serab, Kum, Goşaçay, Nağabey, Selmûs-makû, Meraga, Urmiye, Merend, Culfa, Astara, Halhal, Soğukbulak, Tefris, Bicar, Senenced, Hürremdere gibi şehir ve kasabalarıdır.²⁴¹ Güney Azerbaycan'ın yüzölçümü ise, 107.000 km²'dir.²⁴² Güney Azerbaycan bölgesindeki Azeriler Oğuz Türkleridir ve Oğuz Türkçesinin Azeri lehçesiyle konuşmaktadırlar. “İran Türkleri ırki ve linguistik olarak diğerlerinden çok farklıdır. Aral Denizi'nin kuzeyinden gelen Selçukluların soyundan gelmişlerdir... Türkmenlerle çok yakından akraba olmalarında dolayı Rusya Türkistan'ının Türkmenleri ile benzer isme sahiptirler.”²⁴³

Güney Azerbaycan bölgesinde Türkler, boylar halinde yaşamaktadır. “ Bu bölgede Acırlu, Afşar, Ak-Koyunlu, Amele, Ayrım, Baharlı, Bayat, Begdili, Bayındır, Borçala, Çakallı, Cepni, Deler, Dümbüllü, Emvarlu, Gelbağı, Halaç, Hançobanlı, Kara- Koyunlu, İspirlu, Kaçar, Türkaşvend, Kıpçak, Sulduz, Varsak, Zülkadir, Karapapak, ... gibi belli başlı Türk boyları yaşamaktadır. Farklı boylara mensup olmaları ve çeşitli yörelerde boy adı dışında değişik adlar altında anılmalarına rağmen bölgedeki Türklerin tamamı, yukarıda da değinildiği gibi ‘Türk’ şeklinde ifade

²⁴¹ Bkz. <http://www.yenidenergenekon.com/230-guney-azerbaycan-turkleri/>, Erişim Tarihi: 08.06.2014. Daha Ayrıntılı bilgi için bkz. San'an Azer, İran Türkleri, a.g.e., sf. 12.

²⁴² İranlı ve Güney Azerbaycanlı akademik çevreler Güney Azerbaycan'ın hem nüfusu hem de yüzölçümü hakkında değişik görüşler ileri sürmektedirler. Bazılarına göre yüzölçümü 114.000 km² iken, bazı akademisyenlere göre ise, 107.000 km²'dir. Aynı şekilde Güney Azerbaycan'ın Türk nüfusu hakkında da bazı çevreler 20 milyon civarında olduğunu dile getirirken, bazı araştırmacılar da 32 milyon civarlarında olduğunu söylemektedirler. Bu rakamlar tahmini bilgilerin genellemesi şeklinde yapılmıştır.

²⁴³ Şenol Durgun, Gonca Bayraktar (Çev.), İngiliz Gizli Servisi M15'e Göre Turanlılar ve Pan-Turanizm, a.g.e.,sf. 287.

edilir.”²⁴⁴ Güney Azerbaycan bölgesinde veya İran’ın değişik bölgelerinde yaşayan Türklerin dini inançlarında farklılık söz konusu değildir ve İran’ın değişik bölgelerinde yaşayan Türklerin tamamı Müslümandır. Bir kısmı Sünni mezhebinden olsa da çoğunluğu Şia mezhebinde yer almaktadır.

İklimi ve doğa şartları bağlamında Güney Azerbaycan, genelde dağlık bir coğrafyaya sahiptir. Bu dağlık bölgelerin arasında ovalar ve vadiler bulunmakta, bu ovalarda tarım ve hayvancılık yapılmaktadır. “Ovalardaki topraklar kısmen tuzludur. Bu yapısıyla Güney Azerbaycan, Doğu Anadolu platolarına benzer. Hazar Denizi ile Van Gölü çanağından kendisini ayıran yüksek sıradağlar Güney Azerbaycan platosuna arızalı bir özellik verir. Güney Azerbaycan platosu, batıda Urmiye Gölü çevresi, kuzeyde Aras Nehri boyu, doğuda Kızılözem çeyreği olmak üzere üç bölgeye ayırır... Görüldüğü gibi, Güney Azerbaycan bazı dağlık bölgelerinin dışında, genellikle ovalardan meydana gelmiştir.”²⁴⁵ Coğrafi olarak çok fazla ovalara, dağlara ve yaylalara sahip olan Güney Azerbaycan, bu doğa şartlarına göre de ekonomik, sosyo-kültürel faaliyetleri değişkenlikler içerir. Özellikle Kuzey Azerbaycan bölgesinden ayıran Aras nehri, Acı-çay, Urmiye gölleri, Sehend, Sebelan, Karadağ, Orashin dağı gibi Kafkas sıradağları Güney Azerbaycan dağlık-ovalık ve yerleşim coğrafi özelliklerini ve yapısını göstermektedir.²⁴⁶

Tarım ve hayvancılık bağlamında Güney Azerbaycan, bir tarım bölgesi olup, başlıca ürettikleri tarım ürünleri; buğday, arpa, pirinç, çeşitli meyve ve üzumdür. Bunun yanı sıra endüstriyel olarak pamuk ve keten de üretilmektedir. Güney Azerbaycan’da hayvancılık faaliyetleri yüksektir. Bunun nedeni bol miktarda hayvancılık yapmaya müsait ovaların ve yaylaların olmasıdır.

²⁴⁴ Ali Kafkasyalı, İran Türkleri, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010, sf. 100. Ayrıca Bkz. Şenol Durgun, Gonca Bayraktar (Çev.), İngiliz Gizli Servisi M15’e Göre Turanlılar ve Pan-Turanizm, a.g.e., sf. 292.

²⁴⁵ Mehmet Saray, QUZEY və GÜNEY Azərbaycan Türklərinin Tarixi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) -Tarih İnstitutu Yayınları, Bakı (Şərq-Qəeb), 2010, sf. 9-10.

²⁴⁶ A. Zeki Velidi Toğan, “Azerbaycan”, İslam Ansiklopedisi – İslam Alemleri Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati, Cilt:2, Beşinci Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, sf. 92.

Doğal kaynaklar ve enerji bağlamında Güney Azerbaycan, bol miktarda yeraltı kaynaklarına sahiptir. Tebriz dolaylarında gümüş, Erdebil çevresinde bakır madenleri bulunmaktadır. Bununla birlikte Güney Azerbaycan'ın çeşitli yerlerinde linyit, kükürt, demir, kurşun, bor madenleri de bulunmaktadır. Özellikle, Hazar Deniz kıyı kesimlerinde petrol yatakları da vardır. Lakin bu petrol rezervlerini İran merkezi yönetimi tarafından kontrol edilmekte ve işletilmektedir. Kaliteli mermer üretimi de bölgede işletilmektedir.²⁴⁷

Endüstriyel ve sanayi bağlamında Güney Azerbaycan, İran içinde diğer bölgelere nazaran daha ileri bir seviyededir. Özellikle, Tebriz, Tahran, İsfahan gibi sanayinin ve ticaretin yüksek olduğu şehirlerde dokuma, tarım makineleri, demircilik, tahta işlemeciliği ve oymacılığı, vs. sanayi dallarında faaliyet göstermektedirler. Ticaret olarak da Tebriz, Tahran, İsfahan şehirleri gelişmiştir ve bu gelişmişliğinin altında, Orta Asya – İran – Karadeniz – Anadolu transit hattı üzerinde yer alması ve Karadeniz limanlarına ulaşım-geçiş yolu üzerinde olması yattığını söylemek mümkündür.

Eğitim – öğretim ve sosyo-kültürel bağlamında Güney Azerbaycan'da, 20 milyona yakın Türk nüfusunun olmasına karşın Türkçe eğitim veren herhangi bir kurumu yoktur. Güney Azerbaycan'daki Türklerin eğitim ve kültürel açıdan geri kalmıştır ve bunun nedeni olarak da İran'ın merkezi yönetiminin bu bölgeye çağdaş eğitim ve kültür faaliyetlerini sokmaması yatmaktadır. Genel çerçevede İran'ın eğitim ve kültür faaliyetleri, çağdaş eğitim sistemleri tam manasıyla benimseme ve ilerleme kaydedememiştir. İran'ın ulusal sınırları içerisindeki her bölgede bu durum söz konusudur. “ Ayrıca 20 milyonu aşkın nüfusuna rağmen Güney Azerbaycan Türklerine, İran hükümetlerinin devletin resmi dili olan Farsçanın yanı sıra, anadilleri Türkçe’ de eğitim yapma fırsatı vermemeleri onların eğitim ve kültürel alanda arzu ettikleri seviyeye gelmelerine mani olmuştur.”²⁴⁸

²⁴⁷ Mehmet Saray, QUZEY və GÜNEY Azərbaycan Türklərinin Tarixi, a.g.e., sf. 12.

²⁴⁸ a.g.e., sf. 15.

Güney Azerbaycan’da yaşayan Türklerin çoğunluğu anadilde eğitim verilmesini ve anadilde eğitim veren kurumların açılmasını istemektedir. Bunun en güncel örneği ise, 1 Ağustos 2010 tarihinde Tebriz şehrinde yapılan gösteri yürüyüşüdür. Bu yürüyüşte 2000 kadar Tebrizli “öz dilde medrese, olmalıdır herkese” şeklinde slogan atmış ve İran’ın merkezi hükümetinin eğitim alanında yapmış olduğu politikaları ve Türklere karşı uygulanan ayrımcılığı kınamışlardır.²⁴⁹ İran’da Azerbaycan Türkçesiyle eğitim veren okul veya kurum bulunmamaktadır. Anadilde eğitim açısından eksikliklere veya yaptırımlara rağmen, Güney Azerbaycan Türklerinin kültürel canlılığını ve dinamikliğini devam ettiren Türk şairler ve edipler bulunmaktadır.

İdari yönetim ve yapı bağlamında Güney Azerbaycan, İran’ın bir eyaleti olarak görülmekte ve İran yönetimi, idari olarak bu bölgeyi Batı Azerbaycan - Doğu Azerbaycan olarak iki büyük eyalete ayırmıştır (Erdebil ve Urumiye eyaletleri de vardır). Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezi Tebriz’dir. Bunun yanı sıra Doğu Azerbaycan eyaletinde 20 şehristan’a (şehir), 44 bahşa’ya (kasaba, köy) ayrılmıştır. Önemli şehirleri Tebriz, Erdebil, Serap, Eher, Astara, Misgin’dir. Batı Azerbaycan eyaleti ise, merkezi Urmiye şehridir. Bunun yanı sıra Hoy, Miyanduab, Salmas, Piranşehir, Serdest, Takab, Mahabad, Maku şehirleri yer almaktadır. Nüfus olarak Azeriler ve Kürtlerden oluşmakta ve kendi içinde 17 şehristan’a ve 38 bahşa’a ayrılmıştır. Güney Azerbaycan’ın idari yönetiminin denetimi ve işleyişi İran merkezi yönetiminin elindedir.²⁵⁰

3.1.2. Güney Azerbaycan’ın Tarihsel Arka planı

Güney Azerbaycan tarihine bakıldığında, dolaylı olarak İran tarihini de içine almaktadır. Keza İran tarihinde Türklerin etkisi büyüktür. Çünkü Türklerin ilk çağlardan yeniçağa kadar bölgede çeşitli devletler kurarak hâkimiyet kurmuşlar ve

²⁴⁹ Orhan Ertuğruloğlu, Güney Azerbaycan’da Neler Oluyor?, Azerbaycan Kültür Derneği – Makaleler, <http://www.azerbaycankulder.org/guney.aspx>, Erişim Tarihi: 08.06.2014.

²⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Library of Congress – Federal Research Division, Country Profile: Iran, May 2008, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Iran.pdf>, Erişim Tarihi: 05.06.2014, Ayrıca bkz. اسد تان شرق آذربایجان (Doğu Azerbaycan Eyaleti), <http://www.ostan-as.gov.ir/>, Erişim Tarihi: 05.06.2014.

Pehlevi dönemine kadar bu hâkimiyet devam etmiştir. İran, nerdeyse bin yıllık Pers hâkimiyeti sonrası, bin yıllık Türk devletleri hâkimiyetine, ardından İslam (Arap) hâkimiyetine, ardından Batı güçlerinin sömürmesine, 1828-1906 yılları arasında İngiltere ve Rusya'nın sömürgelerine, 1953-1979 yılları arasında göreceli bağımsız ABD sömürmesine ve 1979 sonrasında bağımsızlığını kazanan bir ülke olmuştur.

“ İran tarihi bir bakıma Türklerinde tarihi hesap edilmelidir. Çünkü bölgenin Türklerin etkisi altına girdiği tarih miladi başlarına kadar gider. Aralıklarla İran'a gelen Hun, Akhun, Sabir, Ogur, Hazar Türklerinden sonra Selçuklularla İran'da Türk hâkimiyeti başlar ve bu 1925 yılında İngiltere'nin desteği ile kurulan Fars milliyetçiliğine dayalı Pehlevi rejiminin gelmesine kadar sürer. İran nüfusunun %33'ün Türklerden oluşması bölgenin Türk tarihi bakımından günümüzde de önemli olduğunun bir göstergesidir. İran Türk nüfusunun %95'i ise Azeriler oluşturmaktadır... Siyasi bakımdan ise dünyanın sömürülen en büyük etnik toplumu oluşturan Azeriler, Rusya ile Kaçarlar arasında yapılan 1813 Gülistan²⁵¹ ve 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla²⁵² kuzey ve güney olarak ikiye parçalanmış bir halk konumundadır.”²⁵³ Bu antlaşmalar sonucunda bölgede yaşayan Azeriler tekrar

²⁵¹ İran, Rusya ile 1800'lü yıllarda Azerbaycan bölgesini ele geçirme bağlamında mücadele etmeye başlamıştır. “ 1806 yılına gelindiğinde İrevan, Nahçıvan, Gence, Karadağ, Şeki, Şirvan, Bakü ve Kuba Hanlıkları Rusya tarafından işgal edilir. İran'ın Rusya'yla yaptığı savaşta mağlup olmasından sonra, Karabağ'ın Gülistan bölgesinde 12 Ekim 1813 tarihinde Gülistan Antlaşması imzalanır. Bu antlaşmaya göre; Talış, Şirvan, Kuba, Bakü, Gence, Karabağ ve Şeki Hanlıkları, Rusya'nın hâkimiyetine bırakılacak ve İran Güney Kafkasya topraklarında hak iddia etmeyecektir.” Ayrıntılı bilgi ve antlaşmanın ilgili maddeleri için bkz. Okan Yeşilot, Ateş Çemberinde Azerbaycan, Yeditepe Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2010, sf. 45.

²⁵² Ruslar ile İran yönetimindeki Kaçarlar arasında Gülistan antlaşması imzalandıktan sonra, Kaçarlar kaybettikleri toprakları geri almak için İngiltere ve Fransa'yla işbirliği yaparak Rusya'ya karşı mücadeleye girişmiştir. 16 Temmuz 1826 tarihinde İran ordusu Kuzey Azerbaycan hanlıklarının tekrar geri alınması için harekete geçmiştir. İngiliz ve Fransız desteğini alan İran ordusu, başta ufak zaferler olsa da gerçekleşen savaşın sonuna doğru mağlubiyete uğramıştır. Rusya Ordusu 1827 tarihinde Nahçıvan'ı ve İrevan'ı ele geçirmiş, bunun üzerine İran ordusu ve İran yönetimi anlaşma isteğinde bulunmuş ve görüşmeler başlatılmıştır. “ Görüşmeler 7 Ocak 1828 tarihinde tazminat konusunda düğümlenerek kesilir. Rus ordusu yeniden saldırılarına başlar, 28 Ocak'ta Urmiye ve 8 Şubat'ta Erdebil'i ele geçirir. Bunun üzerine 9 Şubat'ı 10 Şubat'a bağlayan gece saat 12'de Tebriz'in güneyinde bulunan Türkmençay'da antlaşma imzalanır.” Bu antlaşmanın şartları arasında İrevan ve Nahçıvan Hanlıkları Rusya'ya bırakılması, İran-Rusya sınırının tespitinin yapılması, İran Rusya'ya savaş tazminatı ödemesi ve Rusya'nın Hazar havzası veya denizi üzerinde bazı haklar elde etmesi gibi maddeler yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Okan Yeşilot, a.g.e., sf. 46. Ayrıca Antlaşma metni için bkz. Туркманчайский мирный договор завершил русско-иранскую войну, 10 февраля 1828 г. (Rusya-İran Arasında İmzalanan Türkmençay Barış Antlaşması, 10 Şubat 1828), <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/FOREIGN/turkman.htm>, Erişim Tarihi: 18.06.2014.

²⁵³ Aygün Attar, İran Türkleri, Fırat Üniversitesi – Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: II, Sayı: 1, Elazığ, 2004, sf. 40.

birleşme yolunda milli mücadeleler vermişler, lakin bu mücadeleler Rusya ve İran yönetimi tarafından bastırılmış ve Azerilerin milli mücadelesinin sonuca ulaşmasını engellemişlerdir.

Azerbaycan bölgesi 1828 Türkmençay Antlaşması ile ikiye bölünmesi, bölgede sürekli olarak çatışmaları beraberinde getirmiştir. Azerbaycan bölgesini ikiye ayıran Aras nehrinin kuzeyi Çarlık Rusya'ya, güneyi ise İran'a bırakılmıştır. “ Bu iki ülke halkı arasındaki benzerlik dil ve kültür bakımından birbirinden ayrılmayacak kadar kuvvetlidir. Fakat bu iki topluluk farklı iki medeniyetin tesiri altında kalmışlardır.”²⁵⁴

Güney Azerbaycan Türkleri veya bölgedeki Azeri Türkleri İran'ın varlığının oluşumunda etkileri İran halkları tarafından bilinmektedir. Bu etkilere rağmen bölgedeki Azeri Türkleri hiçbir zaman etnik bir milliyetçilik vizyonu veya hareketi gütmekten çok İran'ı bir vatan olarak benimseyip var olması için çabalamışlardır. Bunun en önemli göstergesi ise, bölgeye hâkim olan Selçuklulardan Kaçarlara kadar ki dönemlerde bütün yönetim kadrolarında yer almasıdır.

Kaçarlar Devleti (1796-1925) İran ve Türklerin yoğun olarak yaşadığı Azerbaycan bölgesine hâkim olan son Türk devletidir. Bu dönemde Ruslarla yapılan savaşlar sonucunda İran bölgesinde kalan Güney Azerbaycan statüsü de belli olmuş ve sonrasında Kaçar devletinin hem ekonomik hem de siyasi durumunun kötüleşmesiyle de Meşrutiyet devrimi gerçekleşmiştir. “ Meşrutiyet ilan edilmesi sırasında yaşanan kargaşa neticesinde Kaçar Devletinin kuzey kısmı Rus nüfuz alanı, güney kısmı ise İngiliz nüfus alanına girmiştir.”²⁵⁵ Bu olaylar sonucunda Kaçarlar hanedanlığı ülke yönetimini zorunlu olarak bırakmak durumunda kalmıştır. Bunun sonucunda da Pehlevi hanedanlığı Kaçarlar hanedanlığına son vererek İran yönetimini ele geçirmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında İran, kuzeyden Rusya, güneyden İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Belli bir süre Güney Azerbaycan bölgesi İngilizlerin

²⁵⁴ Nadir Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, Edebiyat Fakültesi Basımevi, Marmara Üniversitesi Yayınları: 475, İstanbul, 1989, sf. 276.

²⁵⁵ Hakan Kaygusuz, İran Azerbaycan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı ve Siyasal Coğrafyası, Selçuk Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü – Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009, sf. 34.

sömürgesi haline gelmiştir. Güney Azerbaycan'daki Azeri Türkleri işgallere karşı örgütlenmeye ve milli mücadele uğruna çatışmalara başlamıştır.

Pehlevi döneminde gerçekleşen Güney Azerbaycan Türklerinin istiklal ve bağımsızlık mücadeleleri İran yönetimi tarafından sert bir şekilde bastırılmış ve İran İslam Devrimine kadar ki birçok milli mücadele hareketlenmelerini de etkisiz hale getirmiştir. Bunun yanı sıra Güney Azerbaycan Türklerini “Farslılaştırma” vizyonunda asimilasyon etmeye de çalışmıştır. İran İslam Devrimi gerçekleşmesinde Güney Azerbaycan Türkleri aktif rol almışlar ve devrimin gerçekleşmesi karşılığında bazı vaatler verilmiştir. Lakin Humeyni sonrası (İran İslam Cumhuriyeti) İran yönetimi bu vaatleri yerine getirmemiş ve Güney Azerbaycan Türkleri siyasi, sosyal bir dizi örgütlenmelere gitmiştir. Bununla birlikte Güney Azerbaycan Türkleri çeşitli dönemlerde ayaklanmalar gerçekleştirmiş ve bu ayaklanmaları İran yönetiminin aydın Azeri liderlerini araya sokarak yatıştırılmıştır.²⁵⁶ Günümüze kadar ki süreçte Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türkler, anayasal ve siyasi bir takım ayrıcalıklar isteğinde bulunmakta ve bu isteklerin gerçekleşmesi için siyasal örgütlenmelerle İran merkezi yönetiminde söz sahibi olmaya çalışmaktadırlar.

3.1.3. Güney Azerbaycan Türklerinin Bağımsızlık Hareketleri ve Milliyetçilik Akımları

İran coğrafyasında Fars ve Türk kültürleri sosyal, ekonomik faaliyetleri ve birçok alanlarda ortak payda çerçevesi içinde yer almıştır. Özellikle İran'da yaşayan Türklerin, dış tehditlere karşı İran ulusal bütünlüğü, daha doğrusu İran devletinin varlığını koruma yönünde eğilim sergilemiştir. Yaşar Kalafat'ın “ İran Türklüğü: Jeokültürel Boyut” adlı eserinde, Türk ve Fars kültürel komşuluğunun iç içe geçtiğini, gelişmenin Fars kültürü ön plana çıkardığını, uluslararası arenada İran'ın İran Türkleri de dâhil olmak üzere Fars kültürünün sergilendiğini ve bu gelişmenin üst kültür olarak Fars kültürünün baskın çıktığını ileri sürmektedir.²⁵⁷ Özellikle İran'da Pehlevi iktidarının başa geçmesiyle ve mevcut İran toprakları üzerinde yabancı güçlerin

²⁵⁶ Nadir Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, a.g.e., sf. 278.

²⁵⁷ Yaşar Kalafat, İran Türklüğü: Jeokültürel Boyut, Yeditepe Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2005, sf. 14.

çekilmesi sonucunda Pehlevilerin İran toplumunun bütün etnik unsurlar da dâhil olmak üzere Fars kültürünü empoze etmeye çalışması ve bunu gerçekleştirirken şiddete başvurmaması, İran’da bulunan başta Güney Azerbaycan Türkleri olmak üzere bütün azınlıkların kendi kültürlerini ve benliklerini korumaya ve bu uğurda mücadelelere girişmesine sevk etmiştir.

Güney Azerbaycan Türklerinin özerklik veya bağımsızlık hareketlerinin veya milliyetçilik akımlarının Rusya’da gerçekleşen Bolşevik İhtilalinden sonra Kuzey Azerbaycan’da yetişen aydınların yaptıkları çalışmalardan ve fikirlerden etkilenerek gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Kaçarlar döneminin son evresindeki Meşrutiyet devriminde Güney Azerbaycan Türklerinin etkisinin yüksek olması bu nedene dayandırılabilir. Bununla birlikte, 1905 yılında gerçekleşen Meşrutiyet devriminde Güney Azerbaycan bölgesinin, İran’daki diğer bölgelere nazaran lider konumda olması, yetişmiş Türk aydınlarının Güney Azerbaycan bölgesi için ekonomik, siyasal, anayasal, hukuksal ve sosyal özerkliğine zemin hazırlaması ve merkezi Tahran’da bulunan İran meclisinin merkezi idaresine karşı gelerek Eyalet ve Vilayet Meclisleri yasasını anayasaya sokması ve ardından Şeyh Muhammed Hiyabani²⁵⁸ liderliğinde özerk bir yapılanma kurulması bölgedeki Türk aydınlarının, Türklük adına yapmış olduğu çalışmaların ve fikirlerin etkisinin yüksek olduğunun bir göstergesidir.

İran’da Kaçarlar hanedanlığının yıkılıp, Pehlevi hanedanlığının iktidara geçmesiyle artık ülkede birinci hâkim zümresi Türk olmaktan çıkmış; birinci, öncü ve hakim zümre Farslılar, ikinci zümre ise Türkler olmuştur. Halk tabakasının, Türklerin ikinci plana itilmesini fazla fark edemese de Türk aydınları bunun farkında olmuşlar, bu dönemden önceki zaman dilimlerinden Güney Azerbaycan’ın İran devletinin varlığının devamı için gösterdiği çabalar ve sarf ettiği mücadeleler yerini artık İran’ın merkezi iktidarına karşı milliyetçi ve bağımsızlık mücadelesi yönünde bir seyir almıştır.

²⁵⁸ Şeyh Muhammed Hiyabani hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Azeri, Âzâdistân Devleti ve Şeyh Muhammed Hiyâbânî (1918-1920), Çev. Eloğlu, Haz. Seyfettin Altaylı, ELİLA-Elektronik İletişim Ajansı, Ankara, sf. XVI-XVII.

Pehlevi döneminde Güney Azerbaycan Türkleri, iktidarda her hangi bir krizin çıkmasında veya idari yönetimde yaşanan aksaklıklarda yararlanarak bu durumları fırsata dönüştürme eğiliminde olmuşlardır. Lakin her seferinde çeşitli sebeplerden dolayı gerçekleştirilen bağımsızlık hareketleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Güney Azerbaycan Türkleri, İkinci Dünya Savaşı hemen sonrası bölgesel kargaşalıktan yararlanarak Cafer Pişeveri²⁵⁹ liderliğinde “Milli Hükümet”²⁶⁰ kurulmuştur. Lakin bu Milli Hükümet de kısa sürede Rusya desteğinin çekilmesi ve yabancı güçlerle birlikte Tahran yönetiminin baskılarına ve yaptırımlarına dayanamayarak ortadan kalkmıştır.²⁶¹

1977’de Şah karşıtı olaylar örgütsel bir muhalif özelliği kazanmıştı. Tebriz kenti ve Tebriz’de bulunan üniversite, bu örgütsel muhalif gücün merkezi konumundaydı. Başta üniversite öğrencileri olmak üzere kent halkın çoğunluğu ardı ardına birden çok gösteri gerçekleştirmiş ve bu gösteriler Güney Azerbaycan bölgesindeki diğer şehirlere yayılmış ve geniş çapta yankı uyandırmıştı. Pehlevi iktidarı askeri ve SAVAK ²⁶² güçleriyle gösterileri bastırmıştır. Bu bağımsızlık

²⁵⁹ Seyid Cafer Pişeveri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. M. Çeşmazer, Seyid Cafer Pişeveri, GÜNAZTAC (Güney Azerbaycan Türklerinin Tanıtım Cemiyeti) - Sosyal, Kültür, Siyasi Araştırmalar Dosyası, Şubat 2010, <http://azer-baycan.blogspot.com.tr/2010/02/seyyid-cafer-piseveri.html>, Erişim Tarihi: 14.06.2014.

²⁶⁰ Güney Azerbaycan Hükümeti, genellikle literatürde Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti veya Güney Azerbaycan Muhtar Cumhuriyeti şekliyle karşımıza çıkmaktadır. 1945-1946 yılları arasında Güney Azerbaycan’da Azerbaycan Demokratik Partisi eliyle kurulan Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin, partinin de lideri olan Seyid Cafer Pişeveri ilk hükümet başkanıdır. Güney Azerbaycan’ın bağımsızlık adına ilk devletsel organizasyonun bu şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aygün Attar, İran Türkleri, a.g.e., sf. 54-56. Ayrıca bkz. Arif Keskin, Güney Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46) ve Seyid Cafer Pişeveri, GÜNAZTAC (Güney Azerbaycan Türklerinin Tanıtım Cemiyeti) - Sosyal, Kültür, Siyasi Araştırmalar Dosyası, Şubat 2010, <http://azer-baycan.blogspot.com.tr/2010/02/guney-azerbaycan-milli-hukumeti-1945-46.html>, Erişim Tarihi: 14.06.2014.

²⁶¹ M. O. Tural, Güney Azerbaycan’da Milli Bağımsızlık Mücadelesi: Dünü ve Bugünü, GÜNASKAM (Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları), http://www.gunaskam.com.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=232, Erişim Tarihi: 14.06.2014.

²⁶² SAVAK, İran’ın istihbaratçı eğitmek ve casus yetiştirmek için kurmuş olduğu ve Şah’a bağlı olan bir istihbarat örgütüdür. 1957 yılında kurulan bu istihbarat örgütü, herhangi bir savaş durumunda orduya ek ilave edilebilecek 60.000 özel eğitilmiş istihbaratçı olduğu ileri sürülmektedir. 1957’den 1979 yılına kadar ki dönemde istihbaratın yanında İran’ın bütün teknolojik ve iletişim ürünlerini ve kaynaklarını da denetlemekteydi. 1979 İran İslam Devrimi sonrası SAVAK istihbarat örgütü tasnife edilmiş, birçok istihbarat elemanı yurtdışına kaçmış bazıları ise de yeni oluşturulan istihbarat teşkilatına dahil edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Steven Aftergood, John Pike, Ministry of Intelligence and Security (MOIS), (Vezarat-e Ettela’at va Amniyat-e Keshvar VEVAK), www.fas.org/irp/world/iran/vevak/, Erişim Tarihi: 15.06.2014

mücadelelerinin istenilen sonuca ulaşmaması ve her defasında bu hareketlerin kanlı şekilde bastırılması, Güney Azerbaycan'daki Türkler için 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar karanlık bir dönem yaşamasına neden olmuştur. “ Azeriler için yeni bir fırsatı beklemekten başka çare kalmamıştı. Azeriler beklenen bu fırsatı İran'da 1978/79'da rejim değişikliği için çıkan çatışmalar devrinde elde ettiklerini zannettiler.

Ayetullah Humeyni liderliğinde başlatılan ihtilal hareketinde diğer etnik unsurlar gibi Azeriler de aktif rol oynamaya başlar. Her ihtilal rejimi gibi Humeyni rejimi de gayri memnun unsurlara bir takım vaatlerde bulunmak zorunda kalmıştı.”²⁶³ Diğer taraftan da etnik gruplar/topluluklar, yeni gelen rejimin kendi üzerlerindeki baskı ve denetimin zayıflamasından dolayı etnik kimliklerini açıkça beyan etmek ve bu kimliklerin resmileşmesi adına taleplerde bulunmak için faydalandı ve başta Güney Azerbaycan Türkleri olmak üzere bu talepleri dile getiren çok sayıda gazete, radyo, dergi vs. yayın ortaya çıkarmıştı. Rejim başlarda bu yayınlara müsamaha gösterdiyse de daha sonra Farsça dilinden başka yazılan veya yayınlanan birçok yayını durdurdu.

Humeyni rejiminden özerklik ve kendi dilinde, kültüründe eğitim ve yaşama isteklerinde bulunan etnik azınlıklara karşı sert yaptırımlar uygulamaya başlandı. Humeyni rejimi 1979 yılında ilk olarak Kürtlerle askeri mücadeleye girişti. Bunun üzerine Güney Azerbaycanlı birçok eylemci Humeyni rejimine karşı isyan ederek Tebriz şehrini 1 ay süreye yakın denetim altında tuttular.²⁶⁴ Azeri Türklerinin çoğunluğunun itaat ettikleri din adamı Ayetullah Kazım Şeriatmedari, Humeyni'yle mücadele içine girmiş ve Humeyni rejimine en önemli tehlikelerden birini oluşturmuştur. Güney Azerbaycan Türkleri yeni rejimi meşru kılacak bütün çabaları, İslam Cumhuriyetin kuruluşu, güçlerin dini liderlerde toplanmasını, meclis seçimlerini vs. gerçekleştirilen bütün durum ve olayları boykot etmiştir.²⁶⁵

²⁶³ Nadir Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, a.g.e., sf. 277.

²⁶⁴ Brenda Shaffer, Borders and Brethen: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity, MIT Press, Cambridge-Massachusetts, 2002, sf. 77-78.

²⁶⁵ Brenda Shaffer, a.g.e.,sf. 78.

Görüldüğü üzere, Güney Azerbaycan Türkleri, İslam devriminin başlangıcında İran'ın bütünüyle ilgili iken, devrimin sonucunda veya devrimin İran toplumu nezdinde sağlam zemine oturmaya başlamasıyla gerçekleştirdiği siyaset, toplumsal faaliyetleri sonucu hayal kırıklığına uğramış ve Güney Azerbaycan Türkleri kendi milli kimliğini ve bu uğurdaki faaliyetlerini daha da güçlendirmiştir.

1980'li yıllara kadar Güney Azerbaycan Türkleri, Humeyni rejimine ve gerçekleştirdiği faaliyetlerine karşı tepki göstermiş ve çeşitli protesto gösterileri gerçekleştirmiştir. 1980-88 yılları arasında meydana gelen İran-İrak savaşıyla Güney Azerbaycan Türkleri daha yoğun olarak Fars kültürünün etkilerini görmeye başlamış ve Güney Azerbaycan Türklerinin savaşa katılması ve bazı Türk şehirlerinin savaş sonucunda bombalanması, birçok Azeri Türk'ün ölmesi, Humeyni'nin veya Humeyni rejimini tekrar sorgulanmasına neden olmuştur.

İran-İrak savaşının bitiminde, özellikle 1990'lı yıllara gelindiğinde İran yönetimi, ülke içinde bazı bölgelerde ve eyaletlerde birçok değişiklik yapmıştır. Güney Azerbaycan bölgesindeki Türklerin çoğu bu değişikliklerden hoşnut olmamış ve İran yönetiminin eyaletler üzerinde yaptıkları değişikliklerden dolayı bölgedeki Türklerin tepkisine neden olmuştur. İran yönetimi devlet içindeki sınırları ve eyaletleri değiştirme kararını demografik ihtiyaçların zorunluluğunu gerekçe göstermiştir ve bu dönemde "... Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı ve kendi adını taşıyan Doğu Azerbaycan ve Batı Azerbaycan adlı iki eyalet mevcuttu. Hükümet, 1993 yılında aldığı bir kararla Doğu Azerbaycan'ın bir kısmını bölerek yeni bir eyalet oluşturmak istemişti. Bu yeni birimde Türkler, etnik Farsların daha yoğun olduğu bir coğrafyada kalacak ve buraya da Sabalan adı verilecekti. Karara Türk öğrenciler, Tahran yönetime gönderdikleri mektuplarla itiraz etmişlerdir. Tahran yönetimi protestoların yoğunluğu karşısında geri adım atsa da bu kez eyaletin adını Erdebil olarak değiştirmiştir."²⁶⁶ Güney Azerbaycan Türklerinin bu eyalet isimlerinde veya eyaletlerin bölünmesinin yanı sıra bölgedeki ekonomik ve sosyal bakımdan önemli şehirlerin mevcut potansiyelinin de kaybedileceği ile ilgili itirazları vardı.

²⁶⁶ Cemil Doğan İpek, Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies, XII/1 (Yaz 2012), sf. 275-276.

1994 yılına gelindiğinde, Güney Azerbaycan bölgesi, Doğu ve Batı Azerbaycan eyaletlerinin yanında Erdebil ve Urumiye eyaletleri oluşturulmuş ve bölge dört eyalete bölünmüştür. Bu durum Güney Azerbaycan Türklerini daha sistematik olarak örgütlenmelerine ve yeni düşünce yapılarının oluşmasına sevk etmişti.

1996 yılına gelindiğinde İran yönetimi tarafından, Güney Azerbaycan Türklerini asimilasyona maruz bırakılması beraberinde çeşitli tepkileri de getirmişti. En önemli tepkisel oluşum ise, Çöhreganlı Hareketi ve Güney Azerbaycan Milli Oyanış Hareketi (GAMOH) idi. İran yönetiminin bu asimilasyon hareketlerine en ciddi tepkiyi Dr. Mahmut Ali Çöhreganlı adlı edebiyatçı tarafından sergilenmiştir. Ali Çöhreganlı, Güney Azerbaycan bölgesinde özellikle Doğu Azerbaycan eyaletinde Türkçe dilinin korunması, güçlendirilmesi ve bölgede ekonomik gelişmişliği sağlamak adına siyasete atılmış, 1996 yılındaki seçimlerden büyük bir oy çoğunluğuyla meclise girmişti. Çeşitli sebeplerden dolayı Ali Çöhreganlı milletvekilliği düşürülmüş ve hapse atılmıştı. Bunun sonucunda Tebriz'deki Türkler, çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu büyük gösteri hareketi başlatmış ve güvenlik güçleri sert müdahalelerde bulunmuştur.

Çöhreganlı'nın liderliğinde GAMOH örgütünü kuran Güney Azerbaycan Türkleri, 1997 yılında İran içinde ve dışında adından söz ettirmeye başlatmıştır. Amaç; İran'dan ayrı bir devlet oluşturmak veya bağımsızlık kazanmak olmayıp, sadece Güney Azerbaycan'da bulunan Türklerin Fars vatandaşlarının haklarıyla eşit haklara sahip olmak ve bölgesel iktisadi kalkınmayı sağlayıcı politikaların İran yönetimi tarafından gerçekleştirilmesini istemekteydiler. GAMOH, yapmış olduğu faaliyetlerle sadece İran içinde değil, uluslararası arenada dolaylı olarak etkiler uyandırmaya başlamıştı. Lakin İran yönetimi GAMOH'un faaliyetlerini güvenlik güçleri üzerinden etkisiz hale getirmeye çalışmış, örgütün faaliyetlerine karşı ciddi güvenlik tedbirleri almıştır. Bu güvenlik tedbirleri sonucunda GAMOH'un başlangıçtaki etkisi azalmıştır.

2006 yılına gelindiğinde 12 Mayıs günü İran gazetesi, çocuklara yönelik yayınlanan gazetenin Cuma ekinde, Güney Azerbaycanlı Türkleri hakaret edici ve öfkelenendirici bir karikatür yayınlamış ve Güney Azerbaycan bölgesindeki Türklerin ayaklanmasına neden olmuştur. "Güney Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde

gerçekleştirilen protestolarda yüzbinlerce bölge halkı İran Gazetesi'nin yayınlarına itirazlarını bildirmekle beraber İran'da yaşayan Türklere karşı yapılan ayrımcı politikaları protesto ettiler.”²⁶⁷ Bu geniş halk ayaklanması sonucu İran yönetimi, İran Gazetesi'ni kapattı ve gazetenin müdürünü, karikatüristi hapse attı. Yapılan gösterilerde Türkler, “dilimiz ölmeyecek”, “başka dillere dönmeyeceğiz”, “Azerbaycan ölmedi, dilimiz unutulmadı”, “Türk milleti var olsun, düşmanlar har (rezil) olsun”, “Ölüm olsun Fars şovenizmine”, “Azerbaycan yaşasın, Azerbaycan bir olsun, merkezi Tebriz olsun” vs. sloganlar atarak İran yönetimini protesto ettiler.²⁶⁸ İran yönetimi, bu dönemde ABD ile gerginliğin yaşanması mevcut ayaklanmayı, “karikatürün çizerini değil, ‘Azerbaycan Türklerinin eylemlerini dış güçlerin kışkırtması’ olarak nitelemiş”²⁶⁹ ve bu görüşü dış ülkelerden destekleyenler de olmuştur.

²⁶⁷ Mayıs-Haziran Ayaklanması'nın 1. Yıldönümünde: Güney Azerbaycan Milli Hareketi, Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu – Türkiye Yayınları, Yayın. 5, Makale Toplusu, Bahar 2007, sf. 1.

²⁶⁸ Arzu Celalifer Ekinci, İran'daki Karikatür Krizi ve Azerilerin Ayaklanması, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), USAK Stratejik Gündem, 29 Mayıs 2006 Tarihli Yayın, www.usakgundem.com/yazar/322/iran'daki-karikatur-krizi-ve-azerilerin-ayaklanmasi.html, Erişim Tarihi: 16.06.2014.

²⁶⁹ Arif Keskin, İran'da Azerbaycan – Türk Milliyetçiliği ve Karikatür Krizi, GÜNASKAM (Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları, www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=110..., Erişim Tarihi: 16.06.2014.

Şekil 5. “12 Mayıs 2006” Tarihli İran Gazetesinin Cuma Ekindeki Karikatür

Kaynak: (16.06.2014) tarihinde, <http://www.haber10.com/haber/30756/ve>
http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran_Karikat%C3%BCr_Krizi’ den alındı.

İran yönetimi, Türklerin yapmış olduğu birçok ayaklanma gibi bu ayaklanmayı da bastırma yoluna gitmiştir. İran güvenlik güçleri gösteri yapan topluluklara müdahale etmiş ve gösterilerin çoğu kanlı bir şekilde ve birçok tutuklamalar, gözaltına alımlarla ve çeşitli operasyonlarla bastırılmıştır. İran’ın çeşitli yerlerindeki, özellikle Güney Azerbaycan bölgesindeki Türklerin başlattığı bu ayaklanma, İran İslam Devriminden sonra Güney Azerbaycan’da ortaya çıkan en önemli ve en büyük halk ayaklanması olmuştur. Birçok araştırmacıya göre, 12 Mayıs 2006 günü başlayan ayaklanmanın, Pehlevi iktidarının yıkılma sürecindeki “ Tebriz Ayaklanması’nın (1977)” kitlesel boyutlarına ulaştığını dile getirir.²⁷⁰ Mayıs-Haziran 2006’da gerçekleşen bu ayaklanma sonrası İran’ın Güney Azerbaycan sorunu artık iç mesele

²⁷⁰ Maşallah Remzi, İran’da Türk Düşmanlığının Kökleri, Çev. Olcay Nebioğlu, Mayıs-Haziran Ayaklanması’nın I. Yıldönümünde: Güney Azerbaycan Milli Hareketi, Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu – Türkiye Yayınları, Yayın. 5, Makale Toplusu, Bahar 2007, sf. 35.

olmaktan çıkıp uluslararası arenaya taşınan ve tartışma konusu olan bir sorun haline geldiğini söylemek mümkündür.

3.2. İRAN İSLAM DEVRİMİ ÖNCESİ VE SONRASI İRAN YÖNETİMİNİN GÜNEY AZERBAYCAN ÜZERİNDE UYGULADIĞI KİMLİK POLİTİKALARI

Güney Azerbaycan, XX. Yüzyılın başlarında, Kafkasya bölgesinin hem ticari ve kültürel hem de yetiştirmiş olduğu aydın kitlesiyle dönemim ileri gelen coğrafyalarından birisiydi. Safevi, Afşar ve Kaçarlar döneminde İran'ın en belirgin özelliği, devlet sınırları içerisinde parçalanmış, dağınık şekilde kimliklerin var olmasıydı. Bu Türk hanedan dönemlerinde kapsayıcı, birleştirici ve kuşatıcı bir kimlik yaratacak ideolojisi veya perspektifi yoktu. İran'da birleştirici ve kuşatıcı bir kimlik söylemi Meşrutiyet Devrimi ve Pehlevi iktidarı sonrası oluşmuştu.²⁷¹

Pehlevi iktidarı öncesi, İran'da yönetimi elinde tutan sırasıyla Safevi, Afşar ve Kaçar yöneticileri, hiçbir zaman ülkeyi merkezi bir sistem içinde yönetememişler ve idarenin merkezi olan şehir/bölge dışındaki yerlerde etnik gruplar/topluluklar yönetimden gelen direktiflere bağlı kalmayıp, dolaylı olarak kendi sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamlarını sürdürmüşlerdi.²⁷² İran'da devlet yönetimi Pehlevi hanedanının eline geçmesi Güney Azerbaycan Türkleri açısından bir dönüm noktası olmuştur. “Özellikle, ülkenin siyasi sürecine katılımı başta olmak üzere kültürel zeminde kendilerini ifade etme noktasında Türkler, çeşitli sınırlamalara maruz kalmışlardır.”²⁷³

²⁷¹ Hüseyin Beşiriyye, İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik, Hamid Ahmedî (Ed.), İran: Ulusal Kimlik İnşası, Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2009, sf. 78-79.

²⁷² Cemil Doğaç İpek, Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu, a.g.e., sf. 271.

²⁷³ a.g.e., sf. 271.

3.2.1. Pehlevi Döneminde, İran Yönetiminin Güney Azerbaycan Üzerinde Uyguladığı Kimlik Politikaları

Pehlevi hanedanı İran yönetimini başına geçtiğinde “İranlı ulus kimliği” yaratma söylemiyle icraata başlamıştı. Bu söylem İran milliyetçiliği, Avrupa tarzı modernleşme, kalkınma ve gelişmişlik, rasyonalizm, laiklik, ulus-devlet gibi kavramlara vurgu yapıyordu. İranlı ulus kimliği söylemindeki amaç ise, İran içindeki bütün etnik grupları/toplulukları birleştirici ve kuşatıcı bir kimlik yaratmak, aynı zamanda bu etnik grupların/toplulukların kimliklerini zayıflatacak alt kimliklerin oluşmasını engellemektir.²⁷⁴ Bu İranlı ulus kimliği söylemi, ilk başlarda Avrupa’daki Teritoryal Batı ulusçuluğu söylemiyle benzerlik taşımaktaydı. Lakin süreç ilerledikçe İran milliyetçiliği veya İranlı kimliği bağlamında gerçekleştirilen faaliyetler Avrupa’daki Kültüralist Doğu ulusçuluğu söyleminin argümanlarıyla paralellik teşkil etmişti.

Rıza Şah döneminde, sosyo-kültürel bağlamda Güney Azerbaycan Türklerine karşı ilk icraatı, onları İran yönetiminden ve idarisinden, üst düzey devlet görevlerinden, hatta orta ve alt devlet kademelerinden uzaklaştırmak olmuştur. Bununla birlikte, devlet dili olarak sadece Farsça dilinin kullanılacağını ilan etmiş ve Güney Azerbaycan’da bulunan her türlü devlet idaresi veya devlet yönetim merkezlerini Farslılaştırma politikaları yürütmeye başlamıştı. Güney Azerbaycan’da ve İran’ın bütün bölgelerindeki okullarda Türkçe eğitim dili yasaklanmış ve yerine her alanda Farsça eğitim dili getirilmişti.²⁷⁵

Rıza Şah, İran ulusal kimliğini özellikle İran devletini, İran’ın etnik çoğunluğuna sahip Fars halkı ve dil olarak Farsça ile birleştirerek İran milliyetçiliğini destekleyen bir politika izlemiştir. Bu politika İran’daki bütün etnik toplulukları asimile etmeyi öngörüyordu ve İran’daki bütün etnik toplulukların sahip olduğu okulların ve yayınların kapatılmasını kapsamaktaydı. Bu ulusal kimlik politikaları en çok İran’da etnik nüfus olarak ikinci çoğunluğa sahip Türkleri etkilemekteydi.²⁷⁶

²⁷⁴ Hüseyin Beşiriyiye, İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik, a.g.e., sf. 79.

²⁷⁵ Mehmet Saray, QUZEY və GÜNEY Azərbaycan Türklərinin Tarixi, a.g.e., sf. 336.

²⁷⁶ Ervand Abrahamian, Iran: Between Two Revolutions, a.g.e., sf. 163-164.

Rıza Şah, İran ulusal kimliği bağlamında gerçekleştirdiği bir diğer uygulama da Güney Azerbaycan'daki birçok yerleşim yerlerine Farsça adlar vermesiydi. “Üstelik devlet makamları çocuklarına Fars menşeli olmayan adlar vermek isteyenleri engellemektedir.”²⁷⁷ 1937 yılında Azerbaycan ikiye bölünmesi ve sonuçta Güney Azerbaycan coğrafi topraklarının İran topraklarında kalması ve İran yönetiminin Güney Azerbaycan bölgesini iki eyalete bölmesi, İran yönetiminin merkezileştirme politikalarını güçlendirmeyi hedefleyen argümanlardan birisiydi. İran Şah yönetiminin Güney Azerbaycan'a yönelik uyguladığı asimile ve baskı rejimi 1950'lere kadar devam etmiştir. Musaddık döneminde veya İran petrollerinin millileştirilme operasyonları gerçekleştirildiği dönemde, Güney Azerbaycan'a yönelik baskı rejimi kısa vadede durmuştur. Musaddık İktidarının devrilmesiyle, İran yönetimi Güney Azerbaycan Türklerine karşı uyguladığı asimilasyon politikalarına tekrardan devam etmiştir.²⁷⁸

1960-70'li yıllara gelindiğinde, Şah yönetimin merkezi Tahran ile başta Güney Azerbaycan olmak üzere diğer etnik bölgeler arasında sosyo-kültürel ve ekonomik farklar oluşmuş, İran ulus kaynaklarından elde edilen gelirler genellikle Farsların çoğunlukta olduğu bölgelere aktarılan bir politika izlenmiştir. Bunun sonucunda Güney Azerbaycan bölgesi ticari bir merkez olmaktan çıkmış, sanayi, ticaret ve endüstri sektörleri Tahran bölgesine kaydırılmıştı. 1970'li yıllarda etnik grupların/toplulukların bu durumdan hoşnutsuzluğu belirginleşmeye başlamış ve İran yönetimi istisnai olarak Güney Azerbaycan bölgesinde yerel dillerin kullanılmasına izin vermiştir.²⁷⁹

Pehlevi döneminde İran yönetiminin uyguladığı politikalar, “... eski İran/Pers tarihini esas alan, Farslılığı daha çok ön plana çıkaran ve İslam'ı nispeten arkada bırakan modern bir ulus devlet inşa sürecini başlatmıştı.”²⁸⁰ Lakin bu ulus-devlet inşa sürecinde Güney Azerbaycan Türklerine ve diğer etnik unsurlara uygulanan

²⁷⁷ Brenda Shaffer, Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycanlı Kimliği, a.g.e., sf. 56.

²⁷⁸ Mehmet Saray, QUZEY və GÜNEY Azərbaycan Türklərinin Tarixi, a.g.e., sf. 390-391.

²⁷⁹ Brenda Shaffer, a.g.e., sf. 73-74.

²⁸⁰ Cemil Doğan İpek, Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu, a.g.e., sf. 271.

asimilasyon politikaları, İran İslam Devrimiyle birlikte farklı bir konjonktüre ve farklı bir mahiyete kendisini bırakmıştır.

3.2.2. İran İslam Devrimi Sonrası, İran Yönetimlerinin Güney Azerbaycan Üzerinde Uyguladığı Kimlik Politikaları

İran yönetimi, İslam Devrimi öncesindeki uygulanan Farslılaştırma politikalarını artık “Şiilik” ekseninde yürütmeye başlamıştı. İran İslam Devrimi öncesi İran yönetimi, sadece milliyetçilik üzerinden bir Farslılaştırma politikası yürütürken, devrim sonrası bu politikalar çeşitlenerek İslami unsurlar eklenmiş ve Şiilik milliyetçiliği üzerinden Farslılaştırma politikaları uygulanmıştır.

Pehlevi döneminde Fars milliyetçiliği söylemiyle oluşturulan “Fars toplumsal kimlik”, İran İslam Devrimi sonrası “İslam-Fars toplumsal kimliğe” bürünmüştür. İslam Devrimi sonrası kültürel ve toplumsal alanlarda İslami kimliği yayma politikaları güdülmüş ve dindışı ulusal kimlikler karşısında İslami ve Şii prensipleriyle kuşatıcı bir kimlik yaratılmıştı. “İslami, siyasi-ideolojik kimlik ve tanımlama, siyasi seferberlik ve devlete bağlı ideolojik mekanizmalar başta olmak üzere, çeşitli etkenler vasıtasıyla yaygınlık kazandı ve kimliğin temel unsuru lehine dağınık haldeki kimlikleri ‘ötekilik’ konumuna yerleştirdi... Aynı şekilde İslami ideoloji yöneticileri, çeşitli alanlardaki farklı kimlikleri ve tanımlamaları yasakladılar ya da en azından bu kültürlere dayalı siyasi ve toplumsal davranış biçimlerinin ortaya çıkmasını engellemeye çalıştılar.”²⁸¹ Bu dönüşüm ile İran içindeki farklı kimliklerin siyasi ve toplumsal alanda etkinliğinin yok edilmesi veya mevcut İslami kimlik ideoloji içinde eritilmesi çabası üzerine kurulu politikaların en büyük etkisini Güney Azerbaycan Türkleri görmüştü. Tezatlık olarak da, İran İslam Devriminin gerçekleşmesinde en önemli aktifliği ve etkinliği gösteren topluluk da Güney Azerbaycan Türkleri olmuştu.

²⁸¹Hüseyin Beşiriyiye, İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik, a.g.e., sf. 85.

İran İslam Devrimi, İran'ın içerisinde bulunan farklı etnik gruplar, farklı ideolojik kesimler bir araya gelerek ve işbirliği yaparak gerçekleştirilmişti. Bu işbirliğindeki amaç, bir İslam devleti veya Cumhuriyeti kurmaktan çok, Pehlevi iktidarındaki baskıcı ve asimile edici uygulamalara son vermektir. Bununla birlikte İran'daki bütün dini, etnik, ideolojik ve siyasi grupların özgürlük ortamına kavuşacağı düşüncesi de vardı. Pehlevi iktidarının devrilmesinde Güney Azerbaycan Türkleri başat rol oynamışlar ve devrim sürecinde diğer etnik gruplardan daha fazla etkide bulunmuşlardır. Bunun sebebi ise, Pehlevi döneminde Güney Azerbaycan Türkleri, diğer etnik gruplardan daha fazla baskıya ve sosyo-kültürel asimilasyona maruz kalmasıydı.

İran İslam Devrimi sonrası İran yönetiminin başında bulunan Humeyni, devrim öncesi Güney Azerbaycan Türklerine bazı vaatlerde bulunmuştu. Bu vaatlerin bazıları milli sorunların halledilmesi, bazı bölgelere özerklik verilmesi, Güney Azerbaycan bölgesinde özgürce Türk dilinin kurumlarda ve okullarda kullanımı, hukukun alanında etnik gruplar arasında eşitliğin sağlanacağı, Güney Azerbaycan bölgesine iktisadi ve sosyal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gibi düzenleyici vaatler yer almaktaydı. “Çok uluslu bir ülke olan İran'da milli meselelerin halledileceği, muhtar devletler kurulabileceği, milli siyasi birlikler oluşturma, basın ve söz hürriyetlerinin serbest olabileceği, milli hukukların yüksek seviyede elde edileceği beklentisi içerisinde olan İran Türkleri, ne hazindir ki, Humeyni'nin ‘Milli muhtariyet talep edenler, inkılabın düşmanlarıdır’ sözüyle karşılaşır. Humeyni, İran Türklerinin bağımsızlık taleplerini unutturmak için onlara toprak dağıtacağını, onları yoksulluktan kurtulacağını vaat ederek avutmaya çalışır.”²⁸² Humeyni'nin ekonomik gelişmişliği sağlama adına vermiş olduğu vaatler, gerektiği gibi yerine getirilmemiştir. Çünkü bölgedeki toprak sahiplerinin çoğu zengin ve din adamları olan mollalardan oluşmaktaydı.

İran İslam Devrimi sonrası süreçte Güney Azerbaycan Türklerinin dini lideri olan Ayetullah Şeriatmedari, Humeyni'nin politikalarını sert bir şekilde eleştirmiş ve din adamlarının siyasetten uzaklaştırılması gerektiğini savunmuştu. Şeriatmedari, dolaylı olarak da bölgede bir özerk yapının kurulmasını destekliyordu. Humeyni,

²⁸² Ali Kafkasyalı, İran Türkleri, a.g.e., sf. 94.

milliyetçi söylemde bulunan veya özerklik gibi taleplerde bulunan kesimleri devrimin ilk yıllarında saf dışı bırakmış ve merkezi idarenin veya İran yönetiminin dini kanalını kapatmıştı. İran İslam Devrimi sonrası oluşturulan yeni anayasada azınlıklara bazı hürriyetler yer almaktaydı. Genel çerçevede Güney Azerbaycan Türklerinin taleplerini karşılayacak düzeyde değildi. Güney Azerbaycan Türkleri anayasayı boykot etmiş ve bir dizi siyasi örgütlenmelere gitmişti. Müslüman Halkın Cumhuriyeti Partisi (MHCP) bunların en önemlisiydi. Lakin Devrim Muhafızlarından oluşan güvenlik güçleri bu yapılanmaların merkezlerine operasyonlar düzenleyerek, Güney Azerbaycanlı Türklerin siyasi örgütlenmelerini engellemek istenmişti.²⁸³

Güney Azerbaycan Türklerinin, Humeyni iktidarından siyasi, sosyal, ekonomik alanlardaki talepleri, 1980’de başlayan İran-İrak savaşıyla ikinci plana itilmişti. Bununla beraber, Güney Azerbaycan Türklerinin devrim sürecinde çıkartılan ve devam eden birçok yayın kapatılmıştı. 1990’lı yıllara kadar devrim sonucunda gelen İran İslam rejimi yönetimi, Pehlevi dönemi kadar sert olmasa da Güney Azerbaycanlı Türklerle karşı baskı ve Farslılaştırma süreci devam etmiştir. Özellikle Güney Azerbaycan bölgesinde bulunan ve Türklerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Batı Azerbaycan eyaletleri yanı sıra bölgede Tahran yönetimi aldığı bir kararla iki eyalet daha oluşturulması, bölgedeki Türklerin milliyetçi ideolojilerinin minimum düzeye indirgenmeye çalışıldığının ve Farslılaştırma politikalarını devam ettirildiğinin bir göstergesi niteliğindeydi. Hatemi döneminde, İran yönetiminin demokratik açılımları sayesinde Güney Azerbaycan Türklerinin kendi yönetimlerine veya özerklik taleplerine ve kendi dillerinde eğitim hürriyetine sahip olmasalar da Azeri Türkçesiyle dergiler, gazeteler, Türkçe yayın yapan televizyon kanalları vs. sosyal alanda faaliyetlerine izin verilmişti.

Yukarıda yapmış olduğumuz değerlendirmeler ve İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimlerinin bölgeye uygulamış olduğu politikaların temelinde yer alan anlayış ve sebepler ışığında, bölgeye uyguladığı politikaları genel çerçevede baskı,

²⁸³ Gülara Yenisey, İran’da Etnopolitik Haaketler (1922-2004), a.g.e., sf. 163.

asimilasyon,²⁸⁴ siyasi ve sosyo-kültürel politikalar olmak üzere dört ana grupta incelememiz mümkün gözükmemektedir.

İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimlerinin bölgeye uyguladığı *baskı* politikasında, Güney Azerbaycan Türkleri bir dizi tehditlerle karşı karşıya bırakıldığı görülmektedir. Öyle ki, hem ekonomik olarak hem de siyasi olarak mevcut konumlarının elinden alınması bunların başında gelmektedir. İran yönetiminin uygulamış olduğu dini-millî kimlik politikalarının dışında hareket eden veya tepkisel direniş gösteren Güney Azerbaycanlı Türklere karşı tehditlerin işe yaramadığı zamanlarda ise ekonomik baskılar önplana getirilmektedir. Örneğin, Güney Azerbaycan Türklerinin devlet veya özel sektörde iş imkânlarının kısıtlanması, devlet kurumlarında çalışanları merkezden uzaklaştırma girişimleri, ticaret alanında yaptırımlar vs. argümanlar devreye sokulduğu görülmektedir. Bunu sebebinde ise, Güney Azerbaycanlı Türklerin sistemi ve düzeni bozucu hareket etmeleri gösterilmektedir.

İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimlerinin bölgeye uyguladığı *asimilasyon* politikasında, Güney Azerbaycanlı Türklerin milliyetçilik ideolojisini yerel ve ulusal düzeyde “kötü” ve “yıkıcı” olarak göstermekte ve hatta idari ve siyasi kurumlarda yer alan şahısların çocuklarına Türk isimlerin verilmesi dolaylı olarak tepki gösterildiği bilinmektedir. İran yönetimleri, merkeze dini argümanları alarak bölgede örtülü Fars kimliğini geliştirmeye çalıştığı da gözlemlenmektedir. Örneğin, Güney Azerbaycan bölgesindeki okullarda Türkçe (Azerice) eğitim verilmemekte, sadece Farsça eğitim uygulanmaktadır. Ayrıca İran yönetimleri, bazı yasal düzenlemeler yaparak Güney Azerbaycan bölgesinde bazı Türkçe isimli köy ve kasabaların adları değiştirilmiş ve yerine Farsça isimler konulmuştur. İran yönetimlerinin bu bölgede örtülü asimilasyon politikalarını gerçekleştirirken İslami değerleri, gelenekleri ve aidiyetleri “Şii” mezhebinin ideallerini ön plana getirerek bir İran İslam Şii kimliği yaratmaya ve bütün etnik kimlikleri veya milliyetçilikleri bu potada eriterek kucaklayıcı bir ideoloji ortaya koymaya çalışmaktadır.

²⁸⁴Baskı ve asimilasyon politikaların siyasi, toplumsal, kültürel, ekonomik vs. alanları içine almasına rağmen burada farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmiş ve farklı ayrıma tabi tutulmuştur.

İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimlerinin bölgeye uyguladığı siyasi politikalarda, Güney Azerbaycan Türklerinin kurmuş olduğu siyasi partileri ve siyasal örgütlenmeleri baskı altına, daha doğrusu illegal ve İran İslam Şii kimliğine karşı propaganda ve eylemlerde bulunulmasını engelleyecek şekilde denetlediği görülmektedir. Ayrıca İran yönetimleri, Güney Azerbaycan'daki siyasi oluşumların öncülüğünde gerçekleşen milli hareketleri ortadan kaldırmak için çeşitli yasalar çıkarmıştır. Bu yasaların en önemlisi Güney Azerbaycan bölgesinde ostan (eyalet) sayısının artırılmasıdır. Bu şekilde etkin nüfus çoğunluğuna sahip Türk bölgeler ile siyasal illegal örgütlenmelerin merkez yerleşkeleri arasındaki bağlantıları ortadan kaldırılmak istenmiştir.²⁸⁵

İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimleri, siyasi bir argüman haline getirdiği Şiilik ile gerek Güney Azerbaycan Türklerini gerekse diğer etnik toplulukları üzerinde Farslılaştırmanın din görünümlü versiyonu olmuştur. Güney Azerbaycanlı Türklerin çoğunluğunun Şii olduğu düşünülünce, İran Yönetimleri Şiilik üzerinde geliştirilen birleştirici politik formüller üreterek, milliyetçilik hareketlerini engellemek istemektedir. İran yönetimleri, Güney Azerbaycan bölgesine veya Türklere uyguladığı siyasi politikalar içinde “yalnızlaştırma” ve “çevre ülkelerle ilişkileri engelleyici materyaller” uyguladığını söylemek mümkündür. Örneğin, İran'daki Azeri topluluklarına karşı Ermenistan'ı desteklemesi, Güney Azerbaycan'daki Türklerin, Türkiye ve Azerbaycan ülkeleriyle sosyo-kültürel, ticari, vs. ilişkileri engelleme girişimleri bölgeyi yalnızlaştırma ve çevre ülkelerle yakın ilişkiler kurulmasının önüne geçilmeye çalışıldığının bir göstergesidir.

İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimlerinin bölgeye uyguladığı sosyo-kültürel politikalar ise, köken (kimlik), dil, eğitim, edebiyat, sosyal yaşamda ilişkiler, medya (yayın), bölgesel kalkınma, vs. unsurlar çerçevesinde geliştirdiği politikaları içermektedir. İran Fars yönetimleri, köken olarak Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türklerin, Farsların bir kolu olduğunu ve bölgeye Azerbaycan adının sonradan verildiğini ileri sürmektedir. Bu varsayımları ise çeşitli yayın organlarında,

²⁸⁵Nesip Nesipli, Azerbaycan'da Milli Kimlik Sorunu, Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel Sayısı, Cilt: 7, Sayı: 1, 2001, sf. 158.

medya’da sistemli bir şekilde işlendiği gözlenmektedir. İran yönetimleri bu varsayımlarını “Azeri Dili Teorisi” ve “Aran Teorisi” olarak iki teoriyle temellendirdiği de görülmektedir. Azeri Dil teorisinde, Azeri dili İran dil ailesine mensup olduğunu ve Fars dilinin Pehlevi ağzı olarak sayıldığını ve Azerilerin kökeni olarak Türk değil, Ari ırkından olduğunu ileri sürmektedir. Aryan Teorisinde ise, Azerbaycan Topraklarının, yani Kuzey ve Güney Azerbaycan adının bu coğrafyaya yakın geçmiş zaman diliminde konulduğunu, aslında bu coğrafyaya Aran ya da Albanya denildiğini ileri sürmektedir.²⁸⁶ İran yönetimlerinin geliştirdiği bu teorileri zaman zaman dergilerde, eğitim ve araştırma kitaplarında, gazetelerde vs. yayınlarda kullanmakta, hatta Güney Azerbaycan bölgesine, Azerbaycan’a bu yayınların gönderildiği bilinmektedir.

Güney Azerbaycan bölgesindeki devlet okullarında istisnalar dışında Azerice dilinde eğitim uygulanması yasak olduğunu dile getirmiştik. Bununla beraber bölgedeki Türklerin kendi dillerinde eğitim verecek özel okulların açılmasına da İran yönetimleri izin vermemektedir. İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimleri Fars dilini bütünleştirici bir dil olarak görmekte, Güney Azerbaycan bölgesindeki ve diğer etnik toplulukların yaşadığı bölgelerde ilk ve orta derece eğitim-öğretim kurumların ders kitaplarında Fars dili üzerine vurgu yaparak işlendiği görülmektedir. Örneğin, Lise öğrenimi için (Lise 3. Sınıf, Farsî kitabı) hazırlanan ders kitaplarında Fars dili olarak şu ifade geçmektedir: “Farsça İslam dünyasının ikinci, Şii dünyasının birinci ve ülkemizin resmi dilidir... Fars dilini güçlendirmek ve yaygınlaştırmak için çaba harcamak her bir Müslüman İranlıya vacip (farz)’dır ve bir çeşit ibadet sayılır. Çünkü Fars dili bizim bağımsızlık ve özgürlüğümüzün temellerindendir.”²⁸⁷ Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türkler edebiyat, sanat, bilim, eğitim vs. araştırma alanlarında sadece birkaç gazete, dergi yayınlatabilmekte ve bu yayınların mevcut rejimi yıpratmayacak şekilde oluşturulmakta ve denetlenmektedir.

²⁸⁶Hüseyin İsalı, Fars Milliyetçiliğinin Tür Karşıtı Kurumsal Çalışmaları: Azeri Dili ve Aran Teorileri, Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları (GÜNASKAM), http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=43, Erişim Tarihi: 19.08.2014

²⁸⁷Rafael Blaga, İran Halkları El Kitabı, a.g.e., sf. 109.

İran yönetimlerinin sosyal yaşamda Güney Azerbaycan bölgesine veya bölgede yaşayan Türklere bazı yaptırımları da söz konusudur. Bu bölgede veya İran'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan Azeri Türklerinin halk gösterisi, protesto, bildiri yayınlama, açıklama gibi iştiraklerde bulunması engellenmeye çalışılmakta, hatta bu gibi eylemlerde bulunan toplumun her kesimindeki (öğrenciler, memurlar, tüccarlar, esnaflar vs.) insanların tutuklanması, bir dizi suçlamalara maruz kalması söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte İran'da, özellikle devletin çeşitli kademelerinde Azeri Türklerine karşı (kısımlı olsa da) bir düşmanlık vardır. İran'ın kamu görevlerinde yer alan Türkler kimliklerini saklamak zorunda oldukları ve bu şekilde kamu görevlerinde yer alabildikleri, ayrımcılığa maruz kaldıkları da dile getirilmektedir.

İran yönetimlerinin Güney Azerbaycan bölgesine uyguladı sosyal asimilasyon politikalarından biri de internet ve televizyon alanındadır. İran yönetimleri, bölgede yaşayan Türklerin internet erişimlerini kısmi engeller koymakta ve bununla birlikte bazı Türk kanallarının (ülke dışı ve içi medya kanalları) yayınlanmasının yasaklandığı bilinmektedir. Güney Azerbaycan Türklerinin, İran yönetimlerinin bu politikasındaki amacını Türkler ile Azeriler arasındaki sosyo-kültürel bağların gelişmesini engellemek istediğini dile getirmektedirler. Ayrıca, İran yönetimlerinin, Güney Azerbaycan bölgesine uyguladığı politikalardan birisi de ekonomi ve ticari alanındaki bölgesel politikalardır. İran yönetimleri bölgesel kalkınma politikalarında, Güney Azerbaycan bölgesinin altyapı çalışmalarının, ulaşım olanaklarının, ticaret ve sanayi alanlarının oluşturulmasının, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin vs. unsurların Farşlıların çoğunluğunu oluşturduğu merkezi bölgelere nazaran daha geride olduğu iddia edilmektedir. Bununla birlikte Güney Azerbaycan bölgesindeki Türklerin sosyal yaşam standartlarının yüksek olduğu, İran yönetimlerinin bölgesel kalkınma politikalarının diğer bölgelere nazaran daha etkili kullanıldığı, Farşlıların çoğunluğunu oluşturduğu merkezlere göç etmek zorunda kalmaktadır. Bu şekilde göç eden Türklerin, Farşlılarla bağların artmasına ve milli duyguların zayıflamasına neden olduğu ileri sürülmektedir.

İran İslam Devrimi sonrası oluşturulan İslami Şii kolektif kimliğiyle Güney Azerbaycan Türklerinin Türk kimlikleri aşındırılmaya ve ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Özellikle sosyal alanda veya Farşlıların çoğunluğu oluşturduğu şehirlerde yeni nesil çocukların Fars vatandaşı olduğu kanısı benimsetilmeye çalışıldığı, Azerbaycan Türklüğünü küçük görme ve alay etme söz konusu olduğu, birçok Azeri annenin doğumdan sonra çocuklarına sadece Farsça öğretmesi ve Azerice aksanlı konuşmalarının, iletişim kurmalarının engellendiği iddia edilmektedir.²⁸⁸

Güney Azerbaycan bölgesine uygulanan siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik alanlardaki asimilasyon ve baskı politikalarının uygulanmasının nedeninde İran yönetimleri tarafından bakacak olursak, İran'ın ulusal bütünlüğünün korunması ve homojen bir toplum yaratılarak içte ve dışta güçlü olunmak istenilmesi amacı yatmaktadır. Aynı zamanda, İran'da etnik toplulukların sınır hatlarında yer alması ve sınır ülkelerle akrabalık ilişkileri söz konusu olduğunu düşünürsek, İran yönetimleri kendi içinde bir bölünmeyi veya ulusal sınırların muhafaza edilmesi her ülkede olduğu gibi İran'da da son derece önem arz etmektedir. İran yönetimleri, İran ulusal sınırları içerisinde birçok etnik yapının varlığının bilincinde olarak, milli bir birliktelik sağlamak adına neredeyse bütün etnik toplulukların ortak paydası olan İslami argümanları ve Şii inancının prensipleri üzerine milli bir kimlik sağlamaya çalıştığı açıktır. İran İslam Devrimi sonrası İran yönetimlerinde, İran içinde yaşayan başta Güney Azerbaycan Türkleri olmak üzere birçok etnik toplulukların sosyo-kültürel, toplumsal, siyasal, vs. alanlar açısından bir bütün görme eğilimi söz konusudur. İran'ın siyasal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü bu çerçevede korumaya çalışmaktadır. İran'ın toprak bütünlüğünü korumak ve içte güçlü bir birliktelik oluşturmak için de ayrılıkçı ve milliyetçi etnik topluluklara karşı rasyonel ve sert politikalar, tedbirler aldığı görülmektedir.

²⁸⁸Emil Souleimanov, Kamil Pikal, Josef Kraus, The Rise of Nationalism Among Iranian Azerbaijanis: A Step Toward Iran's Disintegration?, Middle East Review of International Affairs (MERIA), Vol. 17, No. 1, Spring 2013, sf. 74.

SONUÇ

İran, modern çağdaş bir dizi siyasi olayların merkezi olmakla beraber, geçmiş tarihi içerisinde dünya siyasi olayların gerçekleştiği veya merkezi olduğu yerlerden birisidir. Özellikle, yerüstü ve yeraltı kaynaklarına sahip İran, bu yüzden bölgesinde önemli savaflara, sömürgele maruz kalmış ve aynı zamanda hem bölgesel olarak hem de coğrafi olarak birçok etnik yapıyı içerisinde barındıran bir ülke olmuştur. Bu multi-etniksel yapıya sahip olmasına rağmen İran, Farsî kimliği, tarihi, dünya algısı, paylaştıkları değerler, sosyo-kültürel yapısı, dili, dini vs. unsurlar bakımından kendisine has bir çizgi izlemeyi de başarmıştır.

Çalışma'nın ilk hedeflerinden biri olarak, İran çağdaş tarihi boyunca oluşturulan kimliklerin temel unsurları üzerine eleştirilerdir ki, baktığımızda İran'ın modern tarihinden günümüze dek çeşitli kimlikler inşa edilmiştir. Birçok araştırmacının ileri sürdüğü düşünce, İran Fars kimliklerinin oluşumunda milliyetçilik akımları (duyguları) ve modernleşme döneminin getirdiği uluslaşma hareketleri, çabaları olmak üzere iki unsurun önemli olduğu düşüncesidir. İran Fars kimliklerinde bu unsurlar dolaylı etkiye sahip olduğu, aslında İran Fars kimliklerinin oluşumunda “tarihsel anlatı” ve “din/dil/kültür/aidiyet bilincinin gelişmişliği”, kimliklerin temel unsurlarını teşkil ettiği araştırmamızda ortaya çıkmaktadır. İran Fars kimliklerine baktığımızda genel çerçevede meşruluklarını, tarihsellikten, kültürden ve din/dil/gelenek vs. unsurlar üzerinden inşa ettiklerini görmekteyiz.

Çalışmadaki temel iddialardan bir diğeri ise, İran İslam Devrimi öncesindeki ve sonrasındaki (Pehlevi dönemi ve Humeyni sonrası dönem) dönemlerde İran yönetimlerinin, İran kimliği üzerine ve Güney Azerbaycan bölgesine siyasi, kültürel, sosyal, toplumsal, ekonomik, vs. alanlarda uyguladığı politikaların benzerlik taşıdığı veya aynı olduğu hakkındaki yaygın olan düşüncenin aksine, Pehlevi döneminde oluşturulmaya çalışılan İran Fars kimliği veya İranlılık ideolojisinin temelini Fars dili ve tarihsellik içinde yer alan Fars kültürü oluşturduğu ve Güney Azerbaycan bölgesine uygulanan çeşitli alanlardaki politikaların kültür, Fars milliyetçiliği ve dil asimilasyonu şeklinde olduğu, diğer taraftan İran İslam Devrimi sonrası oluşturulan

İran Fars kimliğinde veya İran İslam Şii kimliğinin temelini İslam'ın öğretileri, Şiiliğin temel prensipleri ve Fars dili, kültürü oluşturduğunu ve Güney Azerbaycan bölgesine çeşitli alanlarda uygulanan politikalar genellikle İslam'ın Şii yorumuna dayalı bir “ideal toplum” yaratma düşüncesinde ve dini-millî kimlik şemsiyesi altında toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı, asimilasyon ve baskı politikaları uygulandığı görülür. Başka bir deyişle, İran İslam Devrimi öncesi ve sonrası oluşturulan İran ulusal kimliklerinde ve Güney Azerbaycan bölgesine uygulanan politikalarında kısmî benzerlikler taşısa da, oluşturulan ideolojiler, perspektifler ve uygulanan politikaların işleyiş biçimleri birbirinden farklıdır.

İran'ın kimlik ve milliyetçilik akımlarına baktığımızda, İran modern tarihi içerisinde bazı dönemlerde Teritoryal Batı milliyetçilik/kimlik akımları görülse de, genel çerçevede Kültüralist Batı milliyetçiliği/kimlikliği İran'a hâkim olan uluslaşma ideolojisi olmuştur. İran'da meydana gelen Meşrutiyet Devrimin temelinde Teritoryal Batı milliyetçiliğinin argümanları yattığını hatta Meşrutiyet Devrimini gerçekleştiren demokratların, aydınların Teritoryal batı uluslarına benzer modern bir devlet kurma çabalarına giriştikleri görülmektedir. Lakin aydınların modern devlet kurma girişimleri, ülkeye ismini veren etnik topluluğun aidiyetlerine, kültürüne, sahip olduğu değerlere dayalı bir milliyetçiliğin, kimliğin doğmasına yol açmıştır.

İran'ın modern tarihine baktığımızda, tek bir milliyetçilik ve kimlik ideolojisi hâkim olmadığını, İran'ın modern devlet oluşumu girişimlerinden İran İslam Devrimi sonrası döneme kadar (Kaçarlar döneminden İran İslam Devrimi sonrasına kadarki dönem) birçok İran milliyetçilikleri ve İran kimlikleri ortaya çıktığını görmekteyiz. Örneğin, İran'ın devletleşme sürecinden günümüze kadar (Kaçarlar-Pehleviler-Humeyni ve sonrası), Çağdaş İran Fars milliyetçiliği/kimliği, Muhafazakâr/geleneksel İran Fars milliyetçiliği/kimliği, İrancılık/İranlılaşma milliyetçiliği/kimliği, İran İslam Şii milliyetçiliği/kimliği gibi milliyetçilikler/ kimlikler ortaya çıkmıştır. Buradaki önemli nokta; İran modern tarihinde var olan bütün milliyetçilik ve kimlik ideolojilerinin temelinde yer alan ilkelerinde, İran'daki etnik topluluklara/gruplara karşı farklı düşüncelerin yer almasıdır.

Bazı milliyetçilik ve kimlik ideolojileri (Çağdaş İran Fars milliyetçiliği/ kimliği, Muhafazakâr/geleneksel İran Fars milliyetçiliği/ kimliği) İran içindeki etnik toplulukları/grupları inkâr etme düşüncesine, dil, kültür, siyasal, sosyal vs. unsurlar üzerinde asimilasyon ve baskı politikalarına sahip iken, bazı milliyetçilik ve kimlik ideolojileri (İrancılık/İranlılaşma milliyetçiliği/kimliği) İran içindeki bütün etnik toplulukların/grupların eşit statüde yer aldığını ve İran’da yaşayan bütün etnik, dini, kültürel vs. toplulukların yaratılan milliyetçilik kimliği içinde varlığını kabul ettiği, bazı milliyetçilik ve kimlik ideolojileri (İran İslam Şii milliyetçiliği/kimliği) ise de, İran içindeki etnik toplulukların/ grupların batı tarzı uluslaşma veya milliyetçilik kimliklerinden çok, İslami öğretilerle Şii inancının yorumunu birleştiren ve “ümmeçilik” anlayışıyla bütün etnik, dini, kültürel vs. toplulukları içine alan, bu doğrultuda zaman zaman asimile ve baskı politikaların uygulandığı kimlik ideolojilerini görmekteyiz.

Çalışmada, İran’daki etno-politik hareketler İran modern tarihi içinde çeşitli dönemlerdeki aktifliğin derecesini ve etnik milliyetçiliklerin geçirdiği evreleri/ süreçleri belirlenmeye çalışılmıştır ve bir tespit olarak, İran modern tarihinden günümüze dek oluşan etno-politik hareketlerin gerçekleşme sebepleri veya düzeyleri mikro ve makro düzeyde olduğu bir tablo ortaya çıktığı görülmektedir. İran’daki etnik grupların mikro düzeyde, iyileşmiş ve gelişmiş bir kimliğe, kendi içinde birleşme gücüne, bunun yanında coğrafi avantaja ve İran’da var olan yönetim rejimlerin uyguladığı politikalardan hoşnutsuz olduğu gözlenmektedir. Makro düzeyde ise, etno-politik hareketlerin demografik, ekonomik, kültürel değişkenlerin etkili olduğu, aynı zamanda mevcut rejimlerin etnik topluluklara uygulamış olduğu baskıların, asimilasyon hareketlerin, şiddetlerin etno-politik hareketlere sebebiyet verdiği ve siyasal anlamda erişkinliğe ulaşarak var olan yönetim rejimlerini sorgulamaya başladığı gözlemlenmektedir. Aynı zamanda, İran modern tarihinde yer alan Kaçarlar dönemi rejimi ile Pehlevi dönemi rejiminin etnik topluluklara karşı tutumları farklılık arz etmektedir. Bunun nedeninde, etnik topluluklarının dönemler arasında taleplerindeki, bilinçlenme ve gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar yatmaktadır.

İran'daki etno-politik hareketlerin genel çerçevede bir değerlendirme yapacak olursak, İran'daki etnik toplulukların kimlik bilinçlerinin yükselme eğiliminde olduğu, etnik kimlikli oluşturulan siyasi örgütlenmelerin yasak olması sebebiyle İran dışında sürdürülen faaliyetlerin ve taleplerin bir federalizm düşüncesinde yoğunlaştıklarının ve çeşitli kimlik stratejilerinin geliştirildiği, etnik toplulukların/ grupların mevcut siyasi, toplumsal, kültürel, ekonomik vs. alanlardaki sorunların şiddete başvurmak veya gerilimi arttırıcı yönde hareket ederek çözülmesinden çok, barışçıl çözümler bulmak yönündeki eğilimleri, etnik toplulukların içindeki belli bir kesimin özerklik taleplerinin olduğu görülmektedir. İran'ın modern tarihinden günümüze dek gerçekleşen etno-politik hareketlerinden çıkarabileceğimiz bir diğer değerlendirme ise, İran'daki aktifliği yüksek olan etnik topluluklar arasında Kürtlerin, dışlayıcı ve devlet rejimini tedirgin edici bir kimlik stratejisi geliştirme yönünde olduğu, Azerilerin ve Arapların ise, daha çok "bölgeselçilik" yönünün arttığı gözlemlenmektedir.

Çalışmadaki bir diğer tespit ise İran İslam Devrimi ile ilgilidir. İran İslam Devrimi genel çerçevede bazı tezahürleri içinde barındırsa da gelişim ve oluşum süreçleri, özellikleri, sonuçları bakımından batılı tarzdaki devrimlerden (Fransız, Bolşevik devrimleri vs.) farklı olduğunu görmekteyiz. Şia anlayışı çerçevesinde gerçekleşen İran İslam Devrimi, Sünni Müslümanlar arasında bir endişe veya tereddüt içerse de, İslami prensipler doğrultusunda gerçekleşmesinden, batılı güçlere karşı meydan okumasından dolayı Müslüman coğrafyasında bir heyecan yarattığını söylemek mümkündür. İran İslam Devrimi, mevcut dünya sisteminde yer alan monarşik yönetim anlayışını yıkarak, İslami prensipleri temeline alan bir yönetim anlayışı getirmiştir. Diğer bir ifadeyle, Batı tarzı devrimlerin genel özelliği olan geçmişi reddetme ve yeni bir yönetim anlayışı getirme idealinde gerçekleşirken, tam olarak İran İslam Devrimi, geçmişin geleneksel değerlerine geri dönüş sergileyerek devrim gerçekleştirmiştir. Yine çalışmada İran İslam Devriminin ideolojisi birkaç ilkeye dayandığını gözlemlemekteyiz. Bunlar; İslami düşünce, bütün aidiyetlerin, değerlerin ve normların temelini teşkil ettiğinin kabul edilmesi, sorumlulukların/hak ve görevlerin, toplumsal ve sosyal ayrıcalıkların İslami düşünce çerçevesinde kabul edilmesi, İslami siyasi, ekonomik, toplumsal bütün amaçlar bir araç niteliğinden çok, temel bir hedef olarak algılanması, devrim ideolojisinin temelini oluşturan ilkelerdir

ve İran İslam Devrimiyle birlikte bütün ahlaki, sosyal, siyasal, toplumsal, kültürel, hatta bireysel vicdan, hürriyet, yaşam alanları İslami düşünce çerçevesinde yorumlanmış ve denetlenmeye başlamıştır.

İran İslam Devrim ideolojisiyle kurulan yeni sistemin (İslami Devletin) temel görevi ise, İslami düşünce doğrultusunda var olan bütün yasaları uygulamaktır. Bu bakımdan İran’da, İslam Devrimi sonucu oluşan yeni rejime veya sisteme karşı mücadele etmek, muhalif olmak, ayrılıkçı ve rejimi sorgulayıcı hareketler içinde yer almak İslam’a, İslami düşünceye ve İslam’ın temel prensiplerine karşı olmak şeklinde değerlendirilmektedir. Kısaca, İran İslam Devrimiyle, İslami prensiplere ve Şia anlayışına dayalı bir devlet, bir toplum, bir kimlik yaratılmaya çalışılmış ve bu açıdan İran İslam Devrimi öncesi dönemlerin siyasal, sosyal, toplumsal, ekonomik, kültürel vs. bütün alanlarında daha farklı bir yapıya bürünmüştür.

Çalışmada incelenen bir diğer tartışmalı konu, İran yönetimlerinin Güney Azerbaycan bölgesine ve bu bölgede yaşayan Azeri Türklerine karşı uyguladığı politikaların temelinde yatan unsurun ne olduğu ile alakalıdır. İran yönetimleri, bu bölgeye uygulanan çeşitli alanlardaki baskı politikalarının temelini ulusal bütünlük, toprak bütünlüğü, birlik ve beraberlik düşüncesi gibi olgulara bağlarken, bu bölgede yaşayan Türkleri ise, nüfus olarak çoğunluğa sahip olunmasından dolayı ve İran yönetimini elinde bulunduran Farslılara nazaran ekonomik, siyasal, idari, sosyo-kültürel alanlarda ayrımcılıklar uygulanması ve çeşitli alanlarda istenilen taleplerin gerçekleşmemesi, ikinci sınıf değere ve yaşam koşullarına zorlanması, kısacası; birçok alanlarda istenilen özgürlük talepleri İran yönetimlerince endişeye sebebiyet vermesi gibi olgulara bağlamaktadırlar. Belirtmek gerekir ki, İran yönetimlerinin uygulamış olduğu baskı ve asimilasyon politikaları sadece Güney Azerbaycan bölgesine veya İran’da yaşayan Türklere uygulanmamaktadır. İran içindeki etnik bölgelere ve etnik topluluklara da bu politikalar uygulanmaktadır. Buradaki en önemli fark ise, uygulanan baskı ve asimilasyon politikalarının derecesidir. Başka bir ifadeyle, İran yönetimlerini çeşitli alanlarda uygulamış olduğu baskı ve asimilasyon politikalarının şiddeti Güney Azerbaycan bölgesinde ve bu bölgede yaşayan Türkler üzerinde daha fazladır.

Birçok araştırmada yer alan bir diğer tartışmalı konu ise, İran İslam Devrimi öncesi veya sonrası (Pehlevi dönemi- Humeyni ve sonrası dönem) bütün idari yönetimlerin daima Farşlıların elinde olmuştur düşüncesidir. Yani etnik bir kimlik özelinden girerek Farşların İran'ı yönettiği düşüncesi vardır. Lakin bu bakış açısını bu çalışmada daha farklı bir noktadan bakarak aslında İran İslam Devrimi öncesi ve sonrası İran yönetim kadrosunda etnik temelde Farşlılar, dini temelde ise bir şemsiye niteliği de taşıyan Şiiler almaktadır. Başka bir deyişle, etnik temelde bir ayrıma tabi tutarsak Farşlılar, dini temelde bir ayrıma tabi tutarsak da İran nüfusunun %90'ına yakın Şiiler İran yönetiminde söz sahibidirler ve Şii olan Azeri Türkleri, diğer etnik gruplar da dini olarak İran yönetiminin içinde yer alırlar. Şiilik, farklı dilleri, farklı kültürleri, farklı algıları bir arada tutan bir bağ niteliği taşıdığı da burada ortaya çıkmaktadır.

İran, multi-etnik yapıya sahip olduğundan ve bu etniksel yapıların (toplulukların) İran ulusal sınırlarına yakın ve çevre ülkelerle akrabalık özellikleri taşıması sebebiyle, aynı zamanda farklı kimliklerin tezahür etmesi, İran içinde bölgesel ve kimliksel sorunları beraberinde getirmiştir. Bu sorunların başında yer alan Güney Azerbaycan bölgesi ve İran'da yaşayan Türkler gelmektedir. Çalışmanın ortaya çıkan sonuçları ışığında İran'daki Güney Azerbaycan sorunun temelinde yer alan unsurları genel çerçevede şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Güney Azerbaycan'ın jeopolitik ve jostratejik konumu,
- İran yönetimlerinin bölgeye ve Türklere uyguladığı asimilasyon ve baskı politikaları,
- İran yönetiminin bölgeye ve Türklere karşı siyasal, ekonomik, hukuksal, toplumsal, sosyo-kültürel alanlardaki “ayrımcılık” hareketleri,
- Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin bazı özgürlükçü/bağımsızlıkçı hareketlerine karşı İran yönetimlerin tepkisi ve ortadan kaldırma yolları,
- Güney Azerbaycan bölgesinin ve ülkede yaşayan Türklerin ayrılıkçı hareketlerine karşı İran yönetimlerinin ülke bütünlüğünü ve birlikteliği sağlama yolundaki sergilediği baskıcı tutum

Bu unsurların yanı sıra sosyal ve kültürel alanda birçok sorunlar da yer almaktadır.

1990'dan sonra uluslararası sistemdeki değişkenlikler (Sovyetlerin Dağılması) sonucunda bölgedeki Güney Azerbaycan Türklerinin siyasal yönetime katılma, kendi dil, kültür ve benliklerini açık ve özgür bir şekilde yaşama hakkı, örtülü Farslılaştırma politikalarının bitirilmesi isteğinde bulunulan talep ve görüşler dünya kamuoyunun gündemine gelmiş konulardır. Lakin mevcut uluslararası sistem, iç ve dış dinamikler, mevcut dünya konjonktürü bu taleplerin gerçekleşmesi yönündeki durumu ne olacağı günümüzde dahi belirsizliğini korumaktadır. İran ulusal bütünlüğü ve Güney Azerbaycan sorunu birbirinin zıttı bir yapı söz konusu olmasına rağmen, sorunun giderilmesi veya bölgesel sorunun çözülmesi adına atılacak adımlar İran'ın ulusal bütünlüğünü sağlayacağını veya ulusal bütünlüğünü sağlamlaştıracağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, Ervand, Iran Between Two Revolutions, Princeton University Press, Princeton/New Jersey, 1982
- Aftergood, Steven, Pike, John, Ministry of Intelligence and Security (MOIS), (Vezerat-e Ettela'at va Amniyat-e Keshvar VEVAK), www.fas.org/irp/world/iran/vevak/, Erişim Tarihi: 15.06.2014
- Ahin, Tahereh, İran İşlam Cumhuriyeti'nde Devlet Yapısı, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 43, Sayı: 2, 2010
- Ahmedi, Hamid, İran: Ulusal Kimlik İnşası, çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009
- Aksoy, Numan Durak, Arslantaş, Halis Adnan, Ulus, Uluşçuluk ve Ulus- Devlet, TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları)- XXVIII/2010-Güz
- Aktürk, şener, Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnili, Çok Etnili ve Gayri- Etnik Rejimler, Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı: 38, 2006, sf. 24
- Anderson, Benedict, Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Published by Verso, London, 1991
- Alemdârî, Cihangir Moinî, İran'da Kimlik, Tarih ve Anlatı, Ed. Hamid Ahmedi, İran: Ulusal Kimlik İnşası, çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009
- Anderson, Benedict, Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Published by Verso, London, 1991
- Asayesh, Hossein, Halim, Adlina Ab., Jawan, Jayum A. and Shojaei, Seyedeh Nosrat, Political Party in İşlamic Republic of Iran: A Review, Universiti Putra Malaysia-Journal of Politics and Law, Vol. 4, No. 1, March 2011.
- Arı, Tayyar, Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi (1978-1996), Alfa Yayınları, II. Basım, İstanbul, 1996

- Arı, Tayyar, 2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, Alfa Yayınları, IV. Baskı, İstanbul, 1999
- Atabaki, Touraj, Başkasını Reddederek Kendini Yenilemek: Pan-Türkçülük ve İran Milliyetçiliği, Willem van Schendel, Erik J. Zürcher (Der.), Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek, Çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2004
- Attar, Aygün, İran Türkleri, Fırat Üniversitesi – Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: II, Sayı: 1, Elazığ, 2004
- Aydın, Suavi, Etnisite ve Milliyetçiliğin Yanlış Kavranılmasına Dair, Bilim ve Gelecek, Sayı. 49, Mart 2008
- Aydın, Suavi, Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993
- Azer, San’an, İran Türkleri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1942
- Azeri, Ali, Âzâdistan Devleti ve Şeyh Muhammed Hıyâbânî (1918-1920), Çev. Eloğlu, Haz. Seyfettin Altaylı, ELİLA-Elektronik İletişim Ajansı, Ankar, 1995
- Balcı, Ercan, Türkiye’de Milliyetçilik Söylemleriyle, Kıyaslamalı Olarak Erol Güngör’ün Sosyolojik Milliyetçilik Anlayışı, Sosyoloji Derneği- Sosyoloji Araştırma Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1- Bahar 2011
- Balibar, Etienne, Immanuel, Wallerstein, Irk Ulus Sınıf, Çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, IV. Baskı, İstanbul, 2007
- Beehner, Lionel, Iran’s Ethnic Groups, Council on Foreign Relations, www.cfr.org/iran/irans-ethnic-groups/p12118, Erişim tarihi: 13.04.2014
- Beşiriye, Hüseyin, İran’da Devlet, Toplum ve Siyaset: Devrim Sonrası, çev. Mehmet Koç, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009

- Beşiriyye, Hüseyin, İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik, Hamid Ahmedi (Ed.), İran: Ulusal Kimlik İnşası, Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2009
- Birch, Anthony H., Nationalism and National Integration, Routledge, London, 1989
- Blaga, Rafael, İran Halkları El Kitabı, 1997
- Bloom, William, Personal Identity, National Identity and International Relations, Cambridge University Press, Volumes 9/ Cambridge Studies in International Relations, Cambridge, 1993
- Brubaker, Rogers, Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe, Cambridge University Press, New York, 1994
- Bulut, Halil İbrahim, İlk Dönem İmami Kaynaklarında Gaybet Anlayışı, C.Ü. İlahiyât Fak. Dergisi, Cilt: VIII/2, Sivas, Aralık 2004
- Calhoun, Craig, Milliyetçilik, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, III. Baskı, İstanbul, 2012
- Cameron, Keith, National Identity, Intellect Books, Exeter, 1999
- Chandra, Kanchan, What is Ethnic Identity and Does It Matter?, Forthcoming in the Annual Review of Political Science, New York University Department of Politics, Vol. 9, June 2006
- Chigora, Percyslage, Guzura, Tobias, The Politics of the Government of National Unity (GNU) and Power Sharing in Zimbabwe: Challenges and Prospects for Democracy, African Journal of History and Culture, Vol. 3 (2), Gweru, Zimbabwe, March 2011
- Cohen, Abner, Ethnicity and Politics, Ethnicity (eds. J. Hutchinson, A. D. Smith), Oxford University Press, Incorporated, Oxford, 1996

- Conversi, Daniele, Mapping the Field: Theories of Nationalism and The Ethnosymbolic Approachc, Chapter I., Lleoussi_02_ch1.indd 15 eoussi, 24/05/06
- Çancı, Haldun, Değişmeyen Boyutları Bağlamında Milliyetçiliğe Teorik ve Kavramsal Bir Bakış, Süleyman Demirel Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2008, C.13, S.2
- Çağlayan, Selin, Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdi'yi Beklerken, I. Baskı, Cinius Yayınları, İstanbul, 2012
- Çeşmazer, M. M., Seyid Cafer Pişeveri, GÜNAZTAC (Güney Azerbaycan Türklerinin Tanıtım Cemiyeti) - Sosyal, Kültür, Siyasi Araştırmalar Dosyası, Şubat 2010, <http://azer-baycan.blogspot.com.tr/2010/02/seyid-cafer-piseveri.html>, Erişim Tarihi: 14.06.2014.
- Çınar, Alev, Milliyetçilik, Ulus-Devlet ve Küreselleşme, Arka Plan-Uluslararası Politika, 8. Sayı, Aralık 2003, İlgili Röportaj; <http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/aralik03/index.htm>, Erişim Tarihi: 12.11.2013
- Deaux, Kay, Social Identity, Encyclopedia of Women and Gender, Volumes One and Two, City University of New York, 2001
- Demoor, Marysa, Cultural Nationalism in the Life and Work of W.B. Yeats: The Man Behind the Myth, Ghent University- Faculty of Arts and Philosophy, August 2010
- Devlet, Nadir, Çağdaş Türk Dünyası, Edebiyat Fakültesi Basımevi, Marmara Üniversitesi Yayınları: 475, İstanbul, 1989
- Dilek, Kaan, İran'ın Orta Asya Politikaları, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın No: 07, SFN Yayıncılık, Ankara, 2011

- Djalili, Mohammad – Reza, Kellner, Thierry, İran’ın Son İki Yüzyıllık Tarihi, Çev. Reşat Uzman, Bilge Sanat Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2011
- Dönmezer, Sulhi, Cumhuriyetimiz ve Milli Bütünlük Ruhu, İstanbul Üniversitesi- Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt. 50, Sayı. 1-4, İstanbul, 1984
- Durgun, Şenol, Modernleşme ve Siyaset, Binyıl Yayınevi, I. Baskı, Ankara, 2010
- Durgun, Şenol, İran İslam Cumhuriyeti, Burhan Aykaç-Şenol Durgun (Ed.), Çağdaş Siyasal Sistemler, Binyıl Yayınevi, I. Baskı, Ankara, 2012
- Durgun, Şenol, Türkiye’de Milliyetçiliğin Algılanış Sorunları, Tarih Siyaset Ekonomi Platformu (TASEP), Birinci Kısım, <http://www.tasep.org/default.asp?s=yd&id=98>, Erişim Tarihi: 07.08.2014
- Durgun, Şenol, Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus- Devlet Midir?, Gazi Üniversitesi- İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, Ankara, 2000
- Durgun Şenol, Bayraktar Gonca (Çev.), İngiliz Gizli Servisi M15’e Göre Turanlılar ve Pan-Turanizm, Yesevi Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul, 1999
- Ekinci, Arzu Celalifer, İran’daki Karikatür Krizi ve Azerilerin Ayaklanması, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), USAK Stratejik Gündem, 29 Mayıs 2006 Tarihli Yayın, www.usakgundem.com/yazar/322/iran’daki-karikatur-krizi-ve-azerilerin-ayaklanmasi.html, Erişim Tarihi: 16.06.2014.
- Enderun Cemiyeti, İran Raporu, DİBANALİZ, Ankara, 2013, <http://dibakgenc.org/wp-content/uploads/2013/03/%C4%B0ran-Raporu1.pdf>, Erişim Tarihi: 05.05.2014
- Erdem, Süleyman, Orta Asya’nın Kürtleri: Beluciler, Sahipkiran Stratejik Araştırmalar Grubu, <http://sahipkiran.org/2013/05/09/orta-asyanin-kurtleri-beluciler/>, Erişim Tarihi: 17.04.2014

- Erenus, Vasıf, Ulusal Kimlik ve Etnik Açılım, Sarmal Yayınları, İstanbul, 2010
- Eriksen, Thomas Hylland, Ethnicity Versus Nationalism, Journal of Peace Research, Vol. 28, No. 3, 1991
- Eriksen, Thomas Hylland, Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış, Çev. Ekin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004
- Erözden, Ozan, Ulus- Devlet, XII. Levha Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul, Ocak 2008
- Ertuğruloğlu, Orhan, Güney Azerbaycan'da Neler Oluyor?, Azerbaycan Kültür Derneği – Makaleler, <http://www.azerbaycankulder.org/guney.aspx>, Erişim Tarihi: 08.06.2014.
- Eryılmaz, Banu, Bir Söylem Olarak Milliyetçilik, Anadolu Üniversitesi- Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol:10, Sayı/No: 1:177-202, 2010
- E. Hellner, Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lesson from the 19th. Century, International Studies Quarterly, Vol: 46
- Eşref, Ahmet, İran'da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi, Ed. Hamid Ahmedi, İran: Ulusal Kimlik İnşası, Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009
- Fearon, James D., What Is Identity (As We Now Use The Word ?), Department of Political Science, Stanford University, November 3, Stanford, 1999
- Fenton, Steve, Etnisite, Irkçılık, Sınıf ve Kültür, Çev. Süleyman Nihat Şad, Phoenix Yayınevi, I. Baskı, Ankara, 2001
- Garthwaite, Gene R., The Persians, First Published, Blackwell Publishing, Oxford, 2005
- Geertz, Clifford, The Interpretation of Cultures, Basic Books, New York, 1973
- Gellner, Ernest, Milliyetçiliğe Bakmak, Çev. Simten Coşar-Saltuk Özertürk-Nalan Soyank, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2009
- Gellner, Ernst, Thought and Change, Weidenfeld and Nicolson, London, 1964

- Gellner, Ernest, Nations and Nationalism, Cornell University Press, Second Edition, Oxford, 2008
- Giddens, Anthony, Ulus – Devlet ve Şiddet, Çev. Cumhur Atay, Devin yayınları, İstanbul, 2005
- Gökalp, Emre, Anadolu Üniversitesi-Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol: 7, Sayı/No: 1: 279-298, 2007, sf. 287. Grosby, Steven, Hans Freyer'in Nesnel Akıl Kuramı: Kültür Felsefesine Giriş Başlıklı Kitabına Giriş, Toplum Bilimleri Dergisi, Temmuz- Aralık 2011
- Güldiken, Nevzat, Ulus, Ulus- Devlet ve Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Sivas, 2006
- Gündoğan, Ünal, Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme, Ortadoğu Analiz, Cilt: 3, Sayı: 29, Mayıs 2011
- Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu, Mayıs-Haziran Ayaklanması'nın 1. Yıldönümünde: Güney Azerbaycan Milli Hareketi, Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu – Türkiye Yayınları, Yayın. 5, Makale Toplusu, Bahar 2007
- Halliday, Fred, İran Devrimi: Din, Anti- emperyalizm ve Sol, Der. Serpil Üşür, Belge Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1992
- Hakyemez, Cemil, Şia'da Gaybet İnancı ve Gâib On ikinci İmâm, İsam Yayınları, İstanbul, 2009
- Hatemi, Hüseyin, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.
- Heywood, Andrew, Siyaset, Adres yayınları, Buğra Kalkan (Ed.), 5. Baskı, Ankara, 2011
- Hızlı, Mefail, Niyâbet, <http://samil.ihya.org/ansiklopedi/niyabet.html>, Erişim Tarihi: 09.12.2014.

- Hobsbawm, E. J., Nation and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality, Cambridge University Press, Second Edition, 2012
- Horowitz, Donald L., Ethnic Groups in Conflict, University of California Press, California, 1985
- Hutchison, John, Milliyetçilik, Globalizm ve Medeniyetler Çatışması, Umut Özkırımlı (Der.), 21. Yüzyılda Milliyetçilik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2008
- Iran- People and Society, USA-Central Intelligence Agency, The World Factbook, March 11, 2014.
- Iranian Socialist and Communist Parties, Organizations and Groups Archives, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis; www.iisg.nl/archives/nl/files/i/ARCH01857full.php#scopecontent, Erişim Tarihi: 04.03.2014
- Iranian Studies Group at MIT, Iranian Ethnic Background, Iranian-American Community Survey, 2005, <http://web.mit.edu/isg/survey.htm>, Erişim tarihi: 15.04.2014.
- İlknur, Miyase, Molların Gölgesinde/6, Cumhuriyet Gazetesi, 08 ağustos 2009
- İpek, Cemil Doğaç, Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies, XII/1 (Yaz 2012)
- İsalı, Hüseyin, Fars Milliyetçiliğinin Tür Karşıtı Kurumsal Çalışmaları: Azeri Dili ve Aran Teorileri, Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları (GÜNASKAM), http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=43, Erişim Tarihi: 19.08.2014
- İşcan, Mehmet Zeki, Siyasal İslam: Dini ve Fikri Temelleri, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum, 2002

- Kafkasyalı, Ali, İran Türkleri, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010, sf. 100. Karadeniz, Yılmaz, Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925): İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013
- Kalafat, Yaşar, İran Türklüğü: Jeokültürel Boyut, Yeditepe Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2005
- Karpat, Kemal H., Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011
- Kaygusuz, Hakan, İran Azerbaycan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı ve Siyasal Coğrafyası, Selçuk Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü – Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009
- Kellas, James G., The Politics of Nationalism and Ethnicity, London, Macmillan, 1991
- Keskin, Arif, İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: "İranlılığa" Giden Yol-İran Türkleri (Güney Azerbaycan), TÜRKSAM- Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, Türk Dünyası Enstitüsü, 08 Ocak 2001, Sayı: 9.
- Keskin, Arif, Güney Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46) ve Seyid Cafer Pişeveri, GÜNAZTAC (Güney Azerbaycan Türklerinin Tanıtım Cemiyeti) - Sosyal, Kültür, Siyasi Araştırmalar Dosyası, Şubat 2010, <http://azerbaycan.blogspot.com.tr/2010/02/guney-azerbaycan-milli-hukumeti-1945-46.html>, Erişim Tarihi: 14.06.2014.
- Keskin, Arif, İran'da Azerbaycan – Türk Milliyetçiliği ve Karikatür Krizi, GÜNASKAM (Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları), www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=110..., Erişim Tarihi: 16.06.2014.
- Khosrokhavar, Fährad, Roy, Olivier, İran: Bir Devrimin Tükenişi, Çev. İsmail Yerguz, Metis Yayınları, İstanbul, 2000
- Kılıçbay, Mehmet Ali, Uyruktan Vatandaşa Geçimden İktisada, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996

- Khon Hans, The Idea of Nationalism: A Study In Its Origins And Background, Craig J. Calhoun (Ed.), Transaction Publishers, New York, Macmillan, 1961
- Lee, Sean, The Second Iranian Revolution: Why Iran's Modern Radicalism Should Ease US Fears, Stanford University- Stanford Journal of International Relations, Vol. X, No. 1, Fall/Winter 2008
- Library of Congress – Federal Research Division, Country Profile: Iran, May 2008, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/iran.pdf>, Erişim Tarihi: 05.06.2014
- Limbert, John W., Iran at War with History, Westview Press, 1987
- Llobera, Josep R., Recent Theories of Nationalism, Institut de Ciéncies Politiques Socials, Barcelona, 1999
- Llobera, Josep R., The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe, Berg Publishers, Oxford/Providence, 1994
- Locours, André, Ethnonationalism in the Ethnic West: A Theoretical Exploration- Nationalism and Ethnic Politics, No: 1, Vol: 6, 2000
- Montserrat, Guibernau, 20. Yüzyılda Ulus Devlet ve Milliyetçilikler, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınları, I. Basım, İstanbul, 1997
- Montserrat, Guibernau, “Anthony D. Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment”, Nation and Nationalism, Volumes 10, Number 1-2, 2004
- Morley, David, Robins, Kevin, Spaces of Identity: Grobal Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries, Routledge, New York, 1995
- Nesipli, Nesip, Azerbaycan'da Milli Kimlik Sorunu, Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel Sayısı, Cilt: 7, Sayı: 1, 2001
- Nuhoğlu, Güller, İkinci Dünya Harbi Sonuna Kadar İran Basını ve Mecelle-i Rûzigâr-ı Nevv, İstanbul Üniversitesi- Şarkiyat Mecmuası, Sayı: 21, İstanbul, 2012

- Özkırımlı, Umut, Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar: Eleştirel Bir Müdahale, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2010
- Paksoy, Hasan B., Etnik ve Toplumsal Kimlikler Nasıl Oluşur?, Çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Çorum, 2005
- Parsa, Misagh, States, Ideologies and Social Revolutions: A Comparative Analysis of Iran, Nicaragua and the Philippines, Cambridge University Press, Cambridge, 2000
- Plamenatz, John, Two Types of Nationalism, in E. Kamenka, Nationalism The Nature and Evolution of an Idea, Edward Arnold, London, 1976
- Popper, Karl, Açık Toplum ve Düşmanları, Çev. Harun Rızatepe, Remzi Kitabevi, Cilt II., İstanbul, 2000
- Rashidvash, Vahid, Iranian People: Iranian Ethnic Groups, Yerevan State University- International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 3, No. 15, Yerevan, August 2013
- Rasmussen, Ivan Willis, Rational Nationalism on the Rise Chinese Public Opinion and Foreign Relations, Tufts University- Master's Thesis, 12 May 2012
- Remzi, Maşallah, İran'da Türk Düşmanlığının Kökleri, Çev. Olcay Nebioğlu, Mayıs- Haziran Ayaklanması'nın I. Yıldönümünde: Güney Azerbaycan Milli Hareketi, Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu – Türkiye Yayınları, Yayın. 5, Makale Toplusu, Bahar 2007
- Rosenthal, Erwin I. J., Political Thought in Medieval Islam, Cambridge at the University Press, London, 1958
- Rustamov, Rafiq, İran'da İslam, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004

- Said, Edward W., Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın, Çev. Ş. Kaya, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 1993
- Saraçlı, Murat, İran'da Azınlıklar, Akademik Orta Doğu- Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Sayı. 4
- Saray, Mehmet, QUZEY və GÜNEY Azərbaycan Türklərinin Tarixi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) -Tarih İnstitutu Yayınları, Bakı (Şərq-Qəb), 2010
- Sarıbay, Ali Yaşar, Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, Everest Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2008
- Schanepper, Dominique, Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair, Çev. Özlem Okur, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995
- Schroeder, Karl Casteel, Iran: Revolutionary History and Political Evolution, Hawaii Pacific University- Master of Art in Diplomacy and Military Studies, Hawaii, Summer 2009
- Shaffer, Brenda, Borders and Brethen: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity, MIT Press, Cambridge-Massachusetts, 2002
- Sinha, Baby Pushpa, W.B. Yeats's Contribution To The Irish Nationalism And Literary Revival, Assam University, Silchar, Assam, Vol- II 4 July- Dec. (Winter), 2010
- Singh, Naunihal, Nationalism, Mittal Publications, New Delhi, 2006
- Sinkaya, Bayram, "İran İslam Cumhuriyetinde Siyasal Yapı ve Yönetim", Der. Türel Yılmaz, Mehmet Şahin,Orta doğu Siyasetinde İran, Barış Kitap Yayınları, Ankara, 2011
- Smith, Anthony D., National Identity, University of Nevada Press, London, 1991
- Smith, Anthony D., Nationalism, Key Concepts In The Social Sciences Series, John Wiley and Sons, Second Edition, Cambridge, 2010

- Smith, Anthony D., Küreselleşme Çağında Milliyetçilik, Çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002
- Smith, Anthony D., Milli Kimlik, İletişim Yayınları, I. Baskı, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, 1994
- Smith, Anthony D., Ulusların Etnik Kökeni, Çev. Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, Dost Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 2002
- Souleimanov Emil, Pikal Kamil, Kraus Josef, The Rise of Nationalism Among Iranian Azerbaijanis: A Step Toward Iran's Disintegration?, Middle East Review of International Affairs (MERIA), Vol. 17, No. 1, Spring 2013
- Sönmez Selçuk, Senem, Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması, Journal of Yaşar University, 23(6), 3855-3865, 2011
- Şimşek, Ufuk, Selçuk Ilgaz, Küreselleşme ve Ulusal Kimlik, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 2007
- Şimsek, Ufuk, Milliyetçilik ve Milletin Oluşumu Üzerine Bir İnceleme, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 13, Sayı:2: 81-96, Erzurum, 2009
- Tabataba'i, Allamah Sayyid Muhammed Husayn, Shi'ite Islam, State University of New York Press – Persian Studies Series, First Edition, Translated by Sayyid Husayn Nasr, New York, 1975
- Tabriz, Asghar Alam, Aydınların, Dini Liderlerin ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerinde ve Devrimlerdeki Rollerinin İncelenmesi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Doktora Tezi, Ankara, 2004
- Taflıoğlu, M. Serkan, İran İslam Cumhuriyetinde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı "Velayet- i Fakih", Ankara Üniversitesi – SBF Dergisi, Cilt. 68, No. 3, Ankara, 2013
- Taflıoğlu, M. Serkan, Humeyni, İran İslam Devrimi: Şah Nasıl Mat Oldu?, Kripto Yayınları, İstanbul, 2010

- Tanrıverdi, Ezgi Germeç, Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Ulus-devlet (Giddens, Bauman, Habermans Örneği), Sakarya Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü – Doktora Tezi, Sakarya, Aralık 2008
- Taş, Gün, İran’ın İçindeki Zayıf Kaleler-Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan, Akademik Perspektif Enstitüsü-Online Sosyal Bilimler Dergisi,<http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-i-guney-azerbaycan/> Erişim Tarihi: 17.05.2014
- Taştan, Yahya Kemal, Etnisite Kuramları, Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi, Sayı: 6, 2010
- Tilley, Virginia, The Terms of the Debate: Untangling Language About Ethnicity and Ethnic Movements, Ethnic and Racial Studies, 1997
- Toğan, A. Zeki Velidi, “Azerbaycan”, İslam Ansiklopedisi – İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati, Cilt:2, Beşinci Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979
- Tohidi, Nayereh, Iran: Regionalism, Ethnicity and Democracy, Open Democracy – Online Research Platform, 29 June 2006, www.opendemocracy.net/democracy-irandemocracy/regionalism_3695.jsp, Erişim Tarihi: 18.04.2014.
- Tural, M. O., Güney Azerbaycan’da Milli Bağımsızlık Mücadelesi: Dünü ve Bugünü, GÜNASKAM (Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları), http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=232, Erişim Tarihi: 14.06.2014.
- Turan, Davut, İran’da Milli Kimlik İnşası: Farslık ve Şiiliğin İçselleştirilmesi, I. Bölüm, Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları (GÜNASKAM), www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=294, Erişim: 12.01.2014)

- Turan, Davut, İran'da Milli Kimlik İnşası, Farslık ve Şiiliğin İçselleşmesi- Dördüncü Bölüm, GÜNASKAM (Güney Azerbaycan Sosyo- Kültürel Araştırmaları Merkezi),
www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=303&Itemid=1, Erişim Tarihi: 04.05.2014
- Turan, Davut, Mezhepleşmiş Milliyetçilik; Şiilik ve Farslık ile Özdeşleşen İranlılık, GÜNASKAM (Güney Azerbaycan Sosyo- Kültürel Araştırmaları Merkezi),
www.gunaskam.com/tr/indexphp?option=com_content&task=view&id=44, Erişim Tarihi: 03.05.2014.
- Туркманчайский мирный договор завершил русско-иранскую войну, 10 февраля 1828 гг. (Rusya –İran Arasında İmzalanan Türkmençay Barış Anlaşması, 10 Şubat 1828), <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/FOREIGN/turkman.htm>, Erişim Tarihi: 18.06.2014.
- Usa IBP (Editor), Iran: Country Study Guide (78. Cilt/World country study guide library), International Business Publications, USA, 2005
- Vatandaş, Celalettin, Ulusal Kimlik; Türk Ulusçuluğun Doğuşu, Açılım Kitabevi, İstanbul, 2004
- Werner, Christoph, An Iranian Town in Transition: A Social and Economic History of the Elites of Tabriz (1747-1848), Otto Harrassowitz Verlag, 2000
- Wright, Robin, Son Büyük Devrim: Humeyni'den Bugüne İran, Çev. Şeniz Türkömer, Doğan Kitapçılık Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2001
- Yanık, Celalettin, Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi, Uludağ Üniversitesi- Kaygı Araştırma Dergisi, Kaygı 2013/20
- Yıldız, Ahmet, Ulus, Ulusçuluk ve Ulusal Bütünleşme, Köprü Dergisi- Milliyetçilik Analizleri, Güz 95. sayı 52, 3 Bölüm, Yazı No: 236, İstanbul.
- Yeğin, Abdullah, İran Siyasetini Anlama Kılavuzu, Siyaset- Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) Yayınları XXV, I. Baskı, Ankara, 2013

Yenisey, Gülara, İran'da Etno-politik Hareketler (1922-2004), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008

Yeşilot, Okan, Ateş Çemberinde Azerbaycan, Yeditepe Yayınevi, I. Baskı, İstanbul, 2010.

Yıldız, Süleyman, Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği, Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, Sayı 74, Yıl 19, 2007

en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/241081, Erişim: 04.03.2014

www.iisg.nl/archives/nl/files/i/ARCH01857full.php#scopecontent,
Erişim:04.03.2014

http://193.255.140.18/Tez/044399/METIN.pdf , sf. 22. Erişim: 18.02.2014

http://www.porttakal.com/haberler/makaleler/usak-ulke-profilleri-iran-1368.html,
Erişim: 16.03.2014

http://www.taqrib.info/turkish/index.php?option=com_content&view=article&id=44
8:ran-slam-devrimi-ve-boelgedeki-slami-uyanma&catid=1:jahane-
eslam&Itemid=27,

http://www.yenidenergenekon.com/230-guney-azerbaycan-turkleri/, Erişim Tarihi:
08.06.2014.

شرق آذربایجان استان (Doğu Azerbaycan Eyaleti), http://www.ostan-as.gov.ir/,
Erişim Tarihi: 05.06.2014.

http://www.proel.org/index.php?pagina=mundo/indoeuro/indoiran/iranio/baluchi,
Erişim Tarihi: 17.04.2014

ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında Samsun’da doğdum. İlköğretimimi Samsun’da, orta eğitimi-öğretimi İstanbul Bağcılar’da, lise eğitim-öğretimini yine Bağcılar Mehmet Niyazi Altuğ Lisesi Eşit Ağırlık Bölümünde tamamladım. 2012 yılında İstanbul Arel Üniversitesi –Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldum. 2012 yılında Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans eğitimine başladım.

Özel ilgi alanlarım; Siyaset Bilimi, Türk Dış Politikası, Orta Doğu Bölgesel Siyasi Gelişmeler ve Uluslararası Sistemde Devletlerin İlişkileridir. Yabancı dilim, İngilizcedir.

Gün TAŞ